

DRUŠTVO
DEFEKTOLOGOV
SLOVENIJE

SEKCIJA
MVO

ptički
brez
gnezda

24

PTIČKI BREZ GNEZDA izdaja sekcija MVO, Vzgojni zavod Preddvor,
64205 Preddvor

Izdajateljski svet: Franc Imperl, Slavica Nečimer, Franc Ravnikar,
Ivo Škoflek, Janez Vivod

Predsednik izdajateljskega sveta: Janez Vivod

Uredniški odbor: Nadja Čeplak, Mira Gartnar, Franc Imperl,
Vesna Lavriša, Marjan Vončina, Ivan Kos, Jože Peklaj,
Jasna Šebjanič–Pupis

Glavni in odgovorni urednik: Franc Imperl

Lektor: Ivan Kos

Ovitek: Josip Gorinšek, akad. slikar

Razmnoženo v 500 izvodih

Po mnenju republiškega komiteja za kulturo je glasilo oproščeno
temeljnega davka od prometa proizvodov

Tiskala: Ovitek Tiskarna Ljubljana
prepisovanje in montaža Okorn, Ljubljana, Igriška 14
razmnoževanje in vezava Pleško, Ljubljana, Rožna dolina C. IV/36

GLASILO DRUŠTVA DEFEKTOLOGOV SLOVENIJE — SEKCIJA MVO

LETO 11

ŠTEVILKA 24

SEPTEMBER 1986

„NEVERBALNA KOMUNIKACIJA“

Neverbalne komunikacije pri terapevtskem in prevzgojnem delu z vedenjsko in osebnostno motenimi otroki in mladostniki (Bernard Stritih) 9

Neverbalno obnašanje v gestalt terapiji (Jože Peklaj) 21

Telo v vzgojnem zavodu (Vito Flaker) 27

To ni luksuz (Aljoša Vodnik) 31

„PRILETELO V GNEZDO“

Nekateri ekološko-psihološki problemi vzgojnih in prevzgojnih institucij (Vinko Skalar) 35

Stanovanjske skupine v Sloveniji (Janez Vidmar) 45

Novi poti poklicnega izobraževanja v VZ Glamina (Jasna Šebjanič-Pupis) 55

Zavodska vzgoja na Nizozemskem (Bojan Dekleva) 61

Visoka defektološka izobrazba končno tudi v Ljubljani (Ivan Škoflek) 75

Mala skupina mladostnikov v obravnavi na Centru za socialno delo (Ivan Kodelja) 81

Prizadete osebe v slovenskem slovstvu (Bogo Jakopič) 89

Iz pisem 107

„S KNJIŽNIH POLIC“

Mladi iz preteklosti v prihodnost (Jan Makarovič, Ivan Kos) 111

»NEVERBALNA KOMUNIKACIJA«

NEVERBALNE KOMUNIKACIJE PRI TERAPEVTSKEM IN PREVZGOJNEM DELU Z VEDENJSKO IN OSEBNOSTNO MOTENIMI OTROKI IN MLADOSTNIKI

Bernard Stritih

Svoj referat sem si zamislil delno kot nadaljevanje lanskega prispevka, v katerem je bil govor o Watzlawickovih zakonih komunikacije. Znanja o komuniciranju želim povezati s psihodinamskim teoretskim modelom, ki nam do neke mere omogoča obrazložiti nekatera protislovja, ki jih opažamo v medsebojnih komunikacijah.

I. Izhodišča za razmišljanje o neverbalni komunikaciji v procesu resocializacije in terapevtske obravnave mladostnikov z motnjami vedenja in osebnosti

a) Watzlawickovi zakoni komunikacije

Ni mogoče nekomunicirati, kajti če tudi eden od partnerjev, ki sta se srečala, ne daje verbalnih odgovorov, svoje zadržanosti nikakor ne more razširiti na področje neverbalnih znakov.

Vsaka komunikacija ima vsebinski in odnosni aspekt. Medtem ko vsebino običajno sporočamo s pomočjo ustreznih besednih formulacij, hkrati s pretežno neverbalnimi sredstvi dajemo partnerju na znanje, „kako opredeljujemo“ svoj odnos do njega. Neverbalne komunikacije, s katerimi sporočamo svojo predstavo in doživljanje konkretnega odnosa, so večpomenske; se pravi, da si partner neverbalne znake lahko razlaga na različne načine. Neverbalni znaki, ki tvorijo odnosno sporočilo, so večpomenski tudi za partnerja, ki jih oddaja. Le-ta ob kasnejšem razčiščevanju pogosto nenadno odkrije, da je hkrati oddajal sporočilo, ki je bilo notranje povsem protislovno (npr. želim se ti približati in bojim se te). Watzlawick sam meni, da je odnosni aspekt komunikacije ključnega pomena za sprejemanje oz. za vračanje vsebine. Če se kdo ne strinja z

odnosom komunikatorja do njega, bo po vsej verjetnosti tudi vsebino doživljal popačeno oziroma bo poskušal komunikacijo v celoti zavrniti.

Če upoštevamo, da so sporočila odnosa pogosto protislovna, si lahko predstavljamo, da na tej osnovi prihaja do mnogih problemov.

V zvezi z zakonitostmi komplementarne in simetrične komunikacije se moramo zavedati, da neverbalni znaki predstavljajo ključ za preklapljanje iz enega v drug način.

b)

Če poskušamo upoštevati tudi analogno komunikacijo, se znajdemo pred vprašanjem prevajanja neverbalnih znakov in simbolov v logični jezik. Watzlavick prične razpravljanje o problemih in težavah razumevanja analognih znakov z zgodbo Daniela Vareja o mladem Evropejcu, ki med obema vojnama pride v Peking k nekemu slavnemu profesorju. Ta mu je dal nalogo, naj prevede stavek, ki je bil sestavljen iz treh pismenk likovne pisave. Prepoznal je pomen vsakega od treh znakov: „zaokroženost“, „sedati“ in „voda“. Te tri pojme je poskušal sestaviti v smiselno celoto in napisal je stavek: „Nekdo se kopa v sedeči vodi.“ Profesor je bil razočaran, kajti znaki naj bi na posebno poetičen način opisovali sončni zahod na morju.

Watzlavick je uporabil navedeni primer kot ponazorilo, v kakšni situaciji se znajdemo, ko poskušamo prevajati analogno komunikacijo v običajno obliko verbalnih sporočil. Podobno kot pri slikovni pisavi tudi v analogni komunikaciji manjkajo vezni elementi, ki v običajnem jeziku določajo logična razmerja med pojmi. Manjkajo torej sestavine, ki tvorijo morfologijo in sintakso natančnega jezika. Pri prevajanju analognih sporočil v digitalna moramo te sestavine dodati. Nekaj podobnega delamo tudi, ko tolmačimo sanje, ko poskušamo iz kaleidoskopskega sveta slik razbrati neki pomen, ki ga razumemo šele takrat, ko je preveden v denotativne znake običajnega govora. Material analognih komunikacij je pogosto močno antitetičen;¹ praviloma je neverbalne znake možno prevesti v zelo različna, pogosto povsem protislovna verbalna sporočila. Ne le sprejemalec, tudi oddajalec analogne komunikacije težko najde ustrezno verbalno obliko sporočila. Kadar pride do konflikta v zvezi s pomenom posameznih analognih sporočil v medsebojnih odnosih, se oddajnik in sprejemnik nagibata k temu, da pri prevajanju iz analogne komunikacije dasta prednost tisti sporočilnosti, ki je v skladu z njunim individualnim gledanjem, oziroma v skladu z njunim zornim kotom, ki ga določa njun položaj v socialnem sistemu.

¹ tetika – nauk o težah in sodbah

Vzemimo za primer, da nekdo komu da neko darilo. Kakšno sporočilo lahko razberemo iz tega dejanja? Hvaležnost? Dobrikanje? Željo po dobrih odnosih? Prošnjo? Kaj lahko se zgodi, da darovalec in obdarovani vidita v dejanju vsak nekaj drugega. Watzlawick citira neobjavljeni Batesonov tekst, kjer avtor izraža domnevo, da težave pri prevajanju iz ene modalitete v drugo izvirajo iz napačne domneve, da imajo tudi analogne komunikacije denotativni karakter, podobno kot velja to za verbalno izražanje. Npr. če žival ali človek ali neki narod zavzame napadalno držo, lahko partner iz tega sklepa: „On kaže svojo moč“ ali „On se bo boril“. Vendar sporočilo morda sploh nima značaja napovedi, ampak ima morda v digitalnem smislu pomen predloga ali vprašanja (str. 98). Npr. otroci na taborjenju radi uprizarjajo skeč, v katerem norec na vso moč teče za nekom, ki očitno panično beži, ko pa ga ujame in se ga dotakne, reče: „Ti loviš“. S tem dobi dogajanje povsem nepričakovan pomen.

Watzlawick poudarja, da so vse analogne komunikacije verjetno poziv k vzpostavitvi odnosov. Analogne komunikacije vsebujejo predloge pravil za določene odnose. Bateson piše: „S svojim vedenjem lahko predlagam ljubezen, sovraštvo, boj in podobno. Stvar partnerja je, ali bo tem predlogom pripisal pozitivno ali negativno veljavnost.“ (str. 88).

Watzlawick posebej opozarja na pomemben primanjkljaj v logiki analogne komunikacije. Z analogno komunikacijo lahko stimuliramo razne situacije, možno je nakazati določene vedenjske značilnosti in s tem sporočiti svoje namere ipd. Npr. človek lahko zavzame agresivno držo in s tem sporoči: „Pazi se, lahko te napadem“. Povsem podobno lahko ravna tudi živali. Z analogno komunikacijo pa glede na logične zakone ni možno sporočiti, da se nekaj ne bo zgodilo. Kako naj žival z vedenjem pokaže nasprotniku, da ga ne bo napadla? Logično je to pravzaprav nemogoče, kaže pa, da se praktično to vendarle lahko sporoči. To je možno na ta način, da žival najprej nakaže začetek agresivne akcije, ko pa bi lahko zadala nasprotniku telesno poškodbo, svojo akcijo nenedoma zadrži. Tako npr. pes večkrat kaže prijateljstvo s tem, da zgrabi z gobcem roko človeka, kateremu hoče izkazati prijateljstvo, vendar ga ne ugrizne. Vprašanje je, če tudi otroci in mladostniki svojih miroljubnih pobud večkrat ne sporočajo na podoben način. Se pravi, da najprej demonstrirajo določeno vedenje, ki ga potem ne izvedejo do konca, in na ta način sporočijo zanikanje določenih namenov. Watzlawick meni, da so rituali med analognim in digitalnim načinom komuniciranja. Ritual je po njegovem podoben analogiji, se pravi posnemanju, a vsebuje že tudi značilnosti simbola.

Bateson in Jackson sta analizirala histerične simptome z vidika komunikacije in prišla do zaključka, da jih lahko imamo za obliko analognega sporočanja (npr. glavobol lahko pomeni način, kako posameznik sam pride do tega, da so se v odnosih pokazale ovire; ki jih še ni mogoče drugače izraziti).

Verjetno bi morali vsak simptom vedno znova analizirati z vidika možnosti, da vsebuje določeno sporočilo. Pri tem je še posebno pomembno upoštevati pravilo antitetičnosti analognih komunikacij in dopuščati tudi protislovne pomene simptomov. Pri sprejemanju analognih komunikacij in pri poskusih prevajanja v običajen govorni jezik se moramo vedno zavedati, da se analogno sporočanje uporablja v dveh primerih:

1. Ljudje izražajo na analogen način vsebine, katerih še ne morejo izraziti na verbalno opisni način.
2. Ljudje izražajo z analogno komunikacijo tudi tiste vsebine, katerih niso več sposobni izražati z natančnimi jezikovnimi oznakami. Slednja velja zlasti za komunikacije v zvezi z opredelitvijo medsebojnih odnosov, kjer kaj lahko pride do tega, da se namesto verbalnega označevanja razvijejo analogni načini sporočanja najbolj bistvenih sporočil.

II. Balintovo pojmovanje osnovne napake

Številne izkušnje in raziskave kažejo na to, da pri mladostnikih s trdovranimi motnjami MVO praviloma najdemo dolgo in težko zgodovino motnje, ki se je pogosto pojavila na začetku življenja. Zgodovino sestavljajo obremenjujoči dogodki v najožjem socialnem okolju kot npr.: nezaželena nosečnost, zapustitev enega od staršev, bolezen in smrt v družini, alkoholizem v družini, premetitve otroka, težki in dolgotrajni spori v zvezi z otrokom itd. Zgodovino pa sestavljajo tudi dogodki, ki se nanašajo na otroka samega in na njegove vedenjske značilnosti: prenatalne in perinatalne komplikacije, težje poškodbe in bolezni v prvem letu življenja . . . Med vedenjskimi značilnostmi otrok izstopajo zlasti hipermotoričnost – otrok je utrudljiv, motnja hranjenja, pojavi hospitalizma – avtistične in depresivne reakcije otrok, razni napadi in pojavi regresa v kasnejšem obdobju vse do predšolske dobe.

Danes vemo, da niti ob najhujših dogodkih v okolju niti v vsakem primeru hudega zanemarjanja otroka ne pride nujno do težkih motenj MVO. V okolju se lahko sprožijo razni socialni procesi, in do neke mere nadomeste primanjkljaj. Tudi otrok sam ima včasih tako velike prilagoditvene zmožnosti, da lahko iz obstoječih razmer črpa dovolj pozitivnih spodbud za svoj razvoj. Ne moremo torej govoriti o posameznih usodnih vzrokih, niti ne moremo govoriti o okoliščinah, ki usodno determinirajo negativni razvoj, pač pa je dejanski razvoj vedno rezultat interakcije različnih zunanjih in notranjih dejavnikov. Enkratne napake v ravnanju staršev navadno ne pustijo trajnih posledic, isto velja za občasne motnje v družinski atmosferi. Motnje vedenja in osebnosti nastanejo zaradi napak in problemov, ki se ponavljajo ali se celo stopnjujejo in se v vedenju različnih ljudi v družini in v vzgojnih ustanovah negativno

sumirajo. Gre torej za stil družinskih odnosov in vzgoje, to pa je vedno v zvezi z vrednostnim sistemom, ki prevladuje v določenem družbenem okolju, zlasti pa s pojavi anomalije vrednot in družbene dezorganizacije. Erik Berne je pokazal, kako določene oblike vedenja staršev lahko razumemo kot sporočilo, ki postane moto „otrokovega življenjskega scenarija”. Ta sporočila, ki postanejo ključ življenjskega scenarija, se lahko prenašajo kot življenjska filozofija iz roda v rod in iz enega okolja v drugo.

V razvoju posameznikove motenosti se življenjski scenarij oblikuje kot ustvarjanje celote protislovnih vplivov in doživetij edipskega obdobja, se pravi v starosti okrog petega leta. Michael Balint je bil eden prvih avtorjev, ki je pokazal na to, da se pod scenarijem, ki je nastal ob dožitju edipskega konflikta, skrivajo globlje motnje. Trdovratnost motnje in potencial trpljenja ter destruktivne agresivnosti je povezan z motnjami, ki jih je otrok doživljal v odnosu do primarnega objekta že na začetku življenja. Balint je opozoril na bistveno razliko v naravi problemov, ki izvirajo iz edipskih konfliktov in zgodnejših poškodb osebnosti. On meni, da edipske probleme lahko povsem ustrezno opišemo z običajnim govorom, zgodnejših motenj pa ni možno verbalizirati. Balint je najzgodnejše motnje poimenoval „osnovna napaka”, v novejši literaturi pa srečamo tudi pojem „arhaične poškodbe osebnosti”. Balint je napisal, da izraza osnovna napaka ne uporablja le zato, ker se nanaša na stanja, ki so enostavnejša od tistih, ki sestavljajo Edipov kompleks, ampak tudi zato, ker vpliv teh motenj sega širše, verjetno prek cele psihobiološke strukture individuuma, vključujoč v različnih stopnjah tudi njegovo duševnost in njegovo telo (str. 36).

Vzrok te zgodnje poškodbe ali neusklajenosti med otrokom in okoljem je lahko prirojen, se pravi, da so otrokove biopsihološke zahteve lahko prevelike, lahko pa so vzroki v okolju: npr. skrb za otroka je lahko pomanjkljiva, nezadovoljljiva, slučajna, preveč tesnobna, preveč zaščitniška, groba, stroga, surovo nedosledna, nepravilno razporejena, preveč spodbujajoča ali enostavno ravnodušna in brez razumevanja. Vzročnost se razkriva le postopoma. Pogosto posamezniki odkrijejo vzroke, ki so se usodno vtisnili v njihovo duševnost šele takrat, ko se je v terapevtskem odnosu že bistveno spremenilo njihovo doživljanje. Zato je za delo na tem področju najpomembnejše razviti občutljivost za posebno naravo komunikacijskega procesa, oziroma za posebne kvalitete medsebojnega odnosa, kadar se približamo doživljajskemu področju „osnovne napake”. Balint je prišel do zamisli o osnovni napaki ob pripovedovanju samih pacientov, ki so izražali občutek, da se je prav v začetku življenja, v obdobju, kamor ne seže njihov spomin, zgodilo nekaj, kar jih je zaznamovalo za vse življenje. To je nekaj, kar meče senco na celo življenje. Ob stiku s to osnovno napako tudi aktualno doživljanje nenadoma lahko dobi karakteristiko bolečine. Balint piše, da so mu pacienti večkrat

izražali občutek, da se za konflikti skrivajo napake, ki bi jih bilo potrebno odpraviti, da bi lahko doživljali svet in sebe samega podobno kot drugi. Osnovna napaka ni neka zakrčenost, ki bi jo bilo dobro izživeti. Ljudje doživljajo osnovno napako bolj kot primanjkljaj, kot nekaj, kar jim manjka v sedanjosti in jim je manjkalo celo življenje. Balint je zapisal: nagonska potreba se lahko zadovolji, konflikt se lahko razreši, a osnovna napaka se lahko zdravi le na ta način, da se najdejo sestavine, ki manjkajo. Celo v tem primeru je možno le „zdravljenje z napako“, se pravi, da za vedno ostane brazgotina, ki pa postopoma postaja vse bolj neboleča. Ko spremljamo življenje in delo otrok in mladostnikov z MVO, se večkrat zdi, kot da se zavestno in hote oklepajo problematičnih načinov vedenja, v katerih pogosto lahko razberemo scenarij določenih socialnih iger. Zdi se nerazumljivo, kako da v določenih življenjskih položajih končno vendarle ne izberejo takega načina vedenja, s katerim bi se lahko izognili problemom, lastnim neuspehom in negativnim posledicam. Večkrat se zdi, kot da je doživljanje napetosti pravzaprav glavni cilj in edina „korist“, ki jo imajo otroci in mladostniki z MVO od svojega načina življenja in dela. Kako pomembno je za vedenjsko motene ljudi doživljanje napetosti, lahko razumemo, če upoštevamo, da jih napeto doživljanje in zunanji problemi ščitijo pred doživetji notranje praznine, ki bi se lahko razrasla v nekaj nezno-snega in notranjo bolečino.

Če v življenju otroka ali mladostnika z MVO nastanejo ugodne spremembe, se pravi, da se mu razmere izboljšajo in da dobi ugodnejše možnosti za zadovoljevanje potreb, to pomeni zanj protislovno situacijo. Po eni strani vplivajo ugodnejše razmere na večanje pozitivne motivacije in večanje konstruktivnosti vedenja, a hkrati se po vsej verjetnosti jačajo tudi sile, ki otroka ali mladostnika priklepajo na nekatere infantilne načine delovanja in ki ga silijo v ponavljanje „nedokončanih poslov“, se pravi v obnavljanje nepredelanih infantilnih konfliktov. To pa pomeni, da se tak otrok ali mladostnik po vsej verjetnosti sam zapleta v probleme, četudi ljudje v okolju skušajo ustvariti dobre razmere za njegovo življenje in delo. Regresivne težnje se lahko pokažejo v različnih oblikah. Balint misli, da lahko vse oblike regresa razdelimo v tri vrste:

1. Regres do stopnje Edipovega kompleksa

Kaže se v tem, da mladostnik v relativno permisivnem okolju vendarle najde svoje nasprotnike in seveda tudi zaveznike v konfliktu. Redel in Wineman s tem v zvezi pišeta predvsem o nerazvitem čutu za realnost, o veliki dojemljivosti za različne „delinkventne vabe“ in o fatalističnem konceptu življenja, ki vsebuje takale stališča: vseeno je kaj delam, saj vedno zaidem v probleme; vsi odrasli in učitelji so enaki; odrasli prej ali slej pokažejo svojo sovražnost do mene. V delu Redla in Winemana je obilo primerov konfliktov, ki so nastali iz neznatnih

vzrokov, ki se lahko vlečejo v neskončnost in se lahko tudi stopnjujejo brez posebnih zunanjih vzrokov. Balint meni, da je karakteristično, da se na edipski ravni dogaja vse (ne glede na to, ali se nanaša na genitalne ali na predgenitalne izkušnje) v trikotnem odnosu, se pravi, da sta poleg subjekta istočasno vpletena še dva paralelna objekta. To sta lahko dve osebi kot v edipski situaciji ali ena oseba in predmet kakor v sferi analnega in oralnega erotizma. Čeprav so oralni in analni problemi po definiciji predgenitalne narave, Balint meni, da prav zaradi trikotnega odnosnega okvira dobijo karakteristike edipskih problemov. Druga karakteristika edipskega področja je po Balintu ta, da nujno vsebuje tudi konflikt. Do konflikta prihaja praviloma zaradi razdvojenosti med subjektom in njegovima dvema paralelnima objektoma. Mogoče je najboljše proučen tak tip konflikta, v katerem neka avtoriteta – zunanja ali notranja – predpisuje ali brani posamezne oblike zadovoljitve. Tak konflikt na koncu koncev pelje v fiksacijo, v kateri je določena količina libida zavzeta z neplodno borbo, ki ustvarja trajno napetost. Tretja karakteristika te ravni regresa je, da pri opisovanju problemov in njihovem reševanju jezik odraslih predstavlja povsem ustrezno in zanesljivo sredstvo komunikacije.

2. Regres na ravni osnovne napake

Balint meni, da je ta raven po strukturi enostavnejša in primitivnejša kot edipska. Glavne značilnosti te ravni so:

- Vsi dogodki na tej ravni spadajo v odnos dveh oseb, za tretjo osebo v tej situaciji ni prostora.
- Ta odnos dveh oseb je čisto posebne vrste in je drugačen od človeških odnosov na edipski ravni. Lahko se primerja s primarnim odnosom do objektov in s primarno ljubeznijo. Vsaka druga oseba, ki se vplete v ta odnos, je doživljena kot nekaj neznosnega.
- Dinamična sila, ki deluje na tej stopnji, ne vsebuje konflikta.
- Jezik odraslih na tej ravni dogajanja postane odveč ali pa celo pomeni zavažanje v napačno smer in ne omogoča adekvatnega opisovanja doživetij (Balint, str. 30). Slednje je posebno pomembna karakteristika, saj se večkrat pokaže, da celo jasne verbalne opredelitve pri tej stopnji regresa dobijo karakter analoge komunikacije.
- Za to stopnjo regresa navaja Balint, da pacient pride terapevtu ali vzgojitelju nekako pod kožo. Naenkrat preveč ve o terapevtu; do njega pa ne pride po poti dobivanja informacij od zunaj, ampak s skrivnostno sposobnostjo za to, da „spregleda” vzgojiteljeve motive in da inpretira njegovo vedenje. To včasih ustvari vtis jasnovidnosti. Tako odkrivanje stvari se vedno nanaša na zelo osebne zadeve, to so stvari, ki se na neki način tičejo tudi mladostnika – so točne, a hkrati zelo pretirane.

- Če se terapevt ne vključi tako, kot mladostnik pričakuje in želi, ne pride do jeze, ampak do občutkov praznine, izgubljenosti, mrtvila. Vsako odrekanje mladostniki na tej ravni doživijo kot namenoma povzročeno bolečino in znak, da so vzgojitelju zoporni, vendar posameznik v tem trpljenju vztraja, ne da bi začutil borbenost, kakor se to dogaja na edipski ravni.
- Balint meni, da je zanesljiv znak regresa na to raven to, da terapevt začuti močno privlačnost in nastane resna nevarnost, da se emocionalno zaplete v medsebojni odnos. To se toliko lažje zgodi, ker mladostnika pri tem spremlja občutek, da ima pravico do zadovoljitve potreb. Marsikaj nam da misliti, da je od obeh partnerjev odvisno, kolikšna lakota po naknadni potešitvi nezadovoljenih infantilnih potreb bo v takem položaju nastopila. Lahko se pojavijo nezasitne želje po bližini in zlitju. Ob zadovoljitvi potreb lahko pride do občutka globokega miru, vendar to pogosto ne pomeni dejanskega izboljšanja problematike, ampak lahko vodi v nekakšno osebno odvisnost.

3. Regres na predobjektno stopnjo razvoja

Balint za to stopnjo predlaga naziv „raven ustvarjanja“. Za to področje regresivnega doživljanja je značilno, da niso navzoči zunanji objekti. Individuum je sam s seboj oziroma z nečim, kar še ni objekt, se pravi z nečim, kar bi lahko poimenovali zametke objekta ali delne objekte. Balint razlaga pojave regresa z domnevami o načinu bivanja o samem začetku življenja. Po njegovem menju se posameznik rodi v stanju močne biološke in libidne povezanosti z okoljem. Pred rojstvom sta sebstvo in okolje harmonično „pomešana“, pravzaprav se medsebojno prežemata. V tem svetu še ni objektov, obstajajo le substance in prežetost brez meja... Rojstvo je travma, ki temeljito poruši ravnotežje izmenjave v okolju in vsiljuje – pod dejansko grožnjo smrti – novo obliko prilagajanja. To povzroči začetek – v vsakem primeru pa jo zelo pospeši – razdelitve med individuumom in okolico. Objekti, vključno z egom, postopno izplavajo iz zmešane substance ter razbite harmonije prežetosti brez meja (Balint, str. 89).

Stanje prežemanja Balint ponazarja z našim doživljanjem zraka kot substance, ki nas obkroža in ki vstopa tudi v telo. Vdihavamo zrak, pravzaprav ne moremo živeti brez njega; iz zraka dobivamo določene snovi, ki jih potrebujemo za življenje. Potem v zrak, ki smo ga z vdihom sprejeli v pljuča, izločimo določene substance, ki se jih mora telo znebiti, oziroma izdihnemo. Zrak potrebujemo, in dokler ga je dovolj, nanj sploh nismo pozorni. Obstoj zraka je nekaj samoumevnega in mu ne pripisujemo pomena objekta, niti zraka ne doživljamo kot nekaj, kar je ločeno od nas. Podobno bi lahko opisali odnos med ribo in vodo, v kateri riba plava. Tudi jezikovna prisposodba „počuti se kot riba v vodi“ ima globlji pomen, kot se morda zdi na prvi mah.

Kjerkoli je nastajajoči odnos do dela okolja ali do objekta v bolečem nasprotju s prejšnjo neskaljeno harmonijo, se libido umakne v ega, ki se prične razvijati hitreje – morda kot posledica novega prilagajanja – ko poskuša doseči občutek „enosti“ s prve stopnje bivanja. Ta del libida naj bi bil vsekakor narcisoiden, a sekundaren, glede na izvorno enost z okoljem (Balint, str. 89). Regres v območje predobjektnega razvoja lahko prepoznamo po tem, da mladostnik ali otrok ne more doživeti vzgojitelja kot človeka, ki je svojska individualnost z lastnim načinom življenja, s svojimi potrebami in mejami lastne osebnosti. Mladostnik se obnaša do vzgojitelja tako, kot da je vzgojitelj del okolja – inventar, ki bi moral biti pripravljen tolerirati vse mogoče.

Balint piše, da se na tej stopnji regresa pacienti skušajo obnašati do terapevta tako, kot da je on ena od primarnih substanc. To pomeni, da bi moral biti voljan nositi pacienta, ne v dobesednem smislu, ampak tako, kakor voda nosi plavalca ali kakor zemlja nosi sprehalca. Se pravi, da mora biti pacientu pri roki, da ga uporablja in mu pri tem ne nudi odpora... „Predvsem mora biti pri roki, vedno na razpolago in neuničljiv kakor voda in zemlja.“ (Balint, str. 209). „Verjetno je, da se primitivne interakcije – karakteristične za raven osnovne napake in za predobjektno stopnjo – dogajajo cel čas; a to dogajanje je težko opazovati in še težje adekvatno opisati.“ (Balint, str. 40).

III. Terapija in prevzgoja morata upoštevati večslojnost osebnostne strukture, ki se kaže v večslojnosti vedenja in komuniciranja

Gunter Ammon zastopa mišljenje, da posamezniki, ki so doživeli vitalno pomembne motnje v prvi fazi razvoja, ostanejo oškodovani za celo življenje. Taki ljudje na videz zorijo prehitro, postajajo predčasno samostojni, vendar je takšna zrelost le maska ali fasada, jedrne strukture osebnosti ostajajo namreč fragmentirane, kar onemogoča razvoj identitete pa tudi doživljanje in zadovoljevanje psihosocialnih potreb. Tak človek ne more razviti zahtevnejših vzorcev psihološke obrambe, zato ostaja njegovo duševno življenje revno. Ammon govori o notranji praznini. Iz nje izvirajo skrajno neugodna doživetja, zato mora tak človek stalno bežati v aktivnosti, ki vedno znova pomenijo tudi dramatizirano izražanje notranjega primanjkljaja. Taki ljudje ostajajo močno odvisni od razmer in od ljudi, s katerimi živijo in delajo. Praviloma niso sposobni v celoti razviti svojega ustvarjalnega potenciala. Ne morejo v polni meri uresničiti svoje odgovornosti zase, za svoje odločitve in do ljudi, s katerimi živijo in delajo. V razredni družbi, kjer vladajo zakoni medsebojne konkurence in kompetitivnosti, taki ljudje a priori niso v enakopravnem položaju z drugimi. Čeprav je večkrat videti, da so oni izvor agresije in da drugi postajajo žrtve njihovih

deliktov, se v tem kažejo predvsem slabosti in nepravilnost družbe do tistih članov, ki imajo določene značajске slabosti.

Za terapevtsko in prevzgojno delo je posebno pomembno dejstvo, da otroci in mladostniki z MVO niso sposobni vzpostaviti transfera v odnosu do vzgojitelja. Namesto tega razvijajo bolj primitivne odnose, med katere sodi idoliziranje vzgojitelja, ki se lahko nenadoma sprevrže v popolno izolacijo, zavračanje in prekinitev komunikacije.

Posebej moramo poudariti, da cela vrsta avtorjev ugotavlja, da ljudje z arhaičnimi poškodbami osebnosti ne prenašajo dolgočasje, nestruktuiranih situacij in situacij *laissez-faire*. V nestruktuiranih situacijah posamezniki doživljajo nezno dolgočasje, ki se lahko naglo stopnjuje v halucinantna doživetja notranjih impulzov dekstruktivnosti in v sadomazohistične težnje. Pojavi regresa niso novo odkritje, v glavnem jih je opisal že Freud. Novi so nekateri poizkusi razlage, zlasti pa so nove obravnavane tehnike. Freud je odgovarjal na pojave transfera in na znake infantilnih želja s tem, da je te pojave zaznal, z ničimer pa ni skušal zadovoljiti potreb – namesto tega je nudil pacientom svoje interpretacije. Že njegov učenec S. Ferenczi je skušal ravnati drugače. Začutil je, da z nekaterimi pacienti ne more vzpostaviti trajnejšega odnosa, če ne sprejme njihovih infantilnih potreb in če jim vsaj do neke mere ne ustreže; njegovo iskanje je v marsičem nadaljeval Balint. Tudi imena avtorjev kot so Kerenberg, Bettelheim, Khan, Kohut, Southgate in Ammon so povezana z iskanjem novih terapevtskih možnosti za tiste kategorije psihičnih težav, ki jih ni možno zadovoljivo obravnavati s klasičnimi psihoanalitskimi metodami.

Ammon zlasti poudarja, da so odrasli z MVO, še v večji meri pa to velja za otroke in mladostnike, nesposobni za pogovor o svojem doživljanju; v pogovorih se destruktivne bojzani lahko tako hitro stopnjujejo, da pride celo do nevarnosti psihotične reakcije. Ljudje s to vrsto motenj niso sposobni uporabljati fantazijo kot psihološko obrambo, prav tako so njihove sanje enostavne, brez zapletene simbolike. Vendar ti ljudje pogosto živijo tako, kot da bi sanjali. V njihovem vedenju lahko razberemo vso zapleteno, notranje protislovno, fragmentirano in večslojno strukturo motivov. Terapija takih motenj je po mnenju Ammona možna le v okolju, ki ima vse karakteristike življenjskega in delovnega okolja. Z vnašanjem terapevtskih momentov v tem okolju na eni strani ščitimo ljudi, da se ne zapletejo v lažne oblike samopomoči, ki bi jih utegnile privedi v stanje stalne ogroženosti, po drugi strani pa z razumevanjem večslojnosti vedenja omogočamo posameznikom, da brez pretiranih občutkov krivde doživijo regres do stopnje infantilnih potreb. Tako po tej poti odkrijejo svoje prave potrebe in kasneje doživijo krepitev primarnega narcizma, razvoj mehanizmov konstruktivne bojzani in konstruktivne agresivnosti ter se bolj ali manj zavestno prično ukvarjati s problemom lastne razmejite navzven in navznoter.

Podobno kot ljudje, ki so prekomerno predani delu, s svojo „večjo zaposlenostjo“ verjetno držijo v šahu globoke težnje po lagodnosti, po spojitvi z ljubljenim objektom in nenasitno željo po tem, da bi bili ljubljene, tudi vedenjsko moteni mladostniki z nenehno dejavnostjo in usmerjenostjo v negativno smer najbolj uspešno blokirajo tiste notranje težnje, zaradi katerih bi se jim utegnili zgoditi, da bi sami pred seboj in pred drugimi pokazali nekaj, česar za nobeno ceno niso pripravljeni priznati. Zato za zaključek lahko rečemo, da v zvezi z razumevanjem in sprejemanjem neverbalnih komunikacij nujno naletimo na huda in nevarna protislovja. Rečemo lahko, da smo s svojim delom obsojeni na vrtenje v začaranem krogu, če nam ne bo uspelo sprejeti tistega, kar je pomembno za predverbalne strukture. Na drugi strani pa lahko z nerodnostjo, z neodgovornim in osebno nepoštenim načinom uporabe teh znanj naredimo veliko škode.

NEVERBALNO OBNAŠANJE V GESTALT TERAPIJI

Jože Peklaj

A. NEKAJ O GESTALT PRISTOPU

Gestalt je nemška beseda, ki pomeni celoto, konfiguracijo, vzorec. Warrenov psihološki slovar jo opredeljuje kot „integracijo delov v nasprotju s seštevanjem delov“. Gestalt terapija je poseben terapevtski pristop, katerega osnove je začrtal Frederick Perls na osnovi naslednjih izvorov:

1. *psihoanalize* (psihoanalitično izobrazbo je pridobil na berlinskem psihoanalitičnem inštitutu in med drugim sodeloval z W. Reichom);
2. *gestalt psihologije*, katere spoznanja v zvezi z zaznavanjem so prenešena na področje motivacije in celotne človeške dejavnosti v odnosu do samega sebe in do okolja;
3. *eksistencialno-fenomenološke filozofije z elementi zena* (poudarjanje neposrednega doživljanja, osredotočenosti na sedanjost in odgovornosti za sebe v vsakem trenutku).

Iz eksistencialne filozofije je Perls prevzel pojmovanja o bitju in nebitju, o odgovornosti in o polarnosti v procesu življenja, ki se lahko premagajo s srečevanjem, z vzpostavljanjem stika med temi polarnostmi v osebnosti. Prav slednje je način, da se življenje nadaljuje, doseže enotnost in se izogne dezintegraciji, odtujenosti in smrti. Pot k tej harmonični enotnosti vodi prek doživljanja TU in ZDAJ, ki je edina stvarnost, ki obstaja, vse drugo je spomin (preteklost) ali fantazija (prihodnost).

Človekovo odgovornost in svobodo Perls pojmuje kot *zavestno izbiranje* med danimi možnostmi in *ustvarjanje* novih možnosti. Odgovornost ni dolžnost,

odgovornost je *zavedanje* dejstva, da je človek ustvarjalec svojih teženj, čustev in dejanj in da je od njega odvisno, na katere spodbude iz okolja bo odgovoril in na kakšen način.

Spoznanja gestalt psihologije je gestalt terapija uporabila na način, ki povečuje zavest človeka o njegovih telesnih, čustvenih in motivacijskih procesih, kajti prav odnos ozadja in lika predstavlja smisel, pomen. Perls je tudi v popolnosti sprejel Goldsteinovo organizmično teorijo o enotnosti organizma, o telesno funkcionalni povezanosti organizma in okolja in o občem motivu, ki je gibalo razvoja – a to je *samoaktualizacija*. Organizmična samoregulacija je dinamično ravnovesje med potrebami organizma in zahtevami in možnostmi okolja. Kopicenje nezadovoljenih teženj kot nepopolnih (nedokončanih) gestaltov poruši naraven proces samoregulacije, ki naj bi potekal v neprestani menjavi *lika* (trenutno vodilne težnje) z *ozadjem* (ostalimi dejavniki organizma in okolja).

Pomembno spoznanje gestalt psihologije, uporabljeno v gestalt terapiji, je Lewinova teorija polja. Gestalt proučuje polje, polje vedno tvorita individuum in njegovo okolje, tako, kot ga individuum doživlja v tem trenutku – vsi podatki so enako pomembni in uporabni za raziskovanje. Niti en pojav ni slučajen, poseben ali neponovljiv.

Neposredno (celostno) zavedanje uporabljamo za uvid osnovne strukture polja. Zavedanje je vedno zavedanje nečesa (o nečem). Brez zunanjega sveta „jaz“ ne bi vedel zase, brez „jaza“ zunanji svet ne bi bil spoznan na človeški način. Zavedanje o samem sebi brez zavedanja o svetu okoli nas se ukvarja le z enim delom polja organizem (individuum)/okolje. Zavedanje, ki pripelje do uvida, je vedno nov gestalt in kot tako samo po sebi zdravilno. Eksperimentiranje je sredstvo za doseganje zavedanja oz. povečanja nivoja zavedanja, saj omogoča vsakemu posamezniku, da poišče in občuti tisto, kar je zanj resnično in ustrezno.

Gestalt terapija je kot psihološki sistem usmerjena na vsebino in dejanje (dogajanje, proces). Pozornost je usmerjena na posameznika, ki percipira in doživlja, na *strukturo* doživljanja, na to, *kako* posameznik doživlja sebe in svet okoli sebe. Značilna je Perlsova izjava, da se gestalt terapija ne ukvarja z nezavednim, temveč z očitnim. Vse, kar je potrebno za terapevtsko delo, je tu pred nami, pred skupino in pred posameznikovim zavedanjem.

Gestalt terapija se lahko izvaja individualno ali v skupini. Čeprav je delo v skupini pogostejše, pa gestalt terapija v osnovi ni skupinska oblika psihoterapije. Najbolje bi jo lahko označili kot delo s posameznikom v skupini, kjer ima skupina dvojno vlogo: je predstavnik zunanjega sveta in omogoča posredno učenje.

In k čemu teži gestalt terapija? K temu, da človek postane avtentična oseba, oseba, ki je odgovorna za svoje izbire.

B. NEVERBALNO V GESTALT TERAPIJI

Za otroke, ki še ne govore, je mimika edino komunikacijsko sredstvo. Pri odraslih sodeluje mimika pri mnogih ekspresijah navkljub temu, da je močno čustveno izražanje postalo redko, kajti izraz lica in telesna drža sta nevoljna ekvivalenta čustev. Zato lahko trdimo, da je neverbalno obnašanje posebna oblika arhaičnega komunikacijskega sredstva med ljudmi.

Po gestalt terapiji je osnovni motiv patologije *nekompletiran emocionalni gestalt* ali *nedokončano delo* (nedokončana stvar). Tisto, kar je ujeto v skrčenih mišicah telesa ali se izraža skozi geste, mimiko, držo telesa, barvo glasu in simbolične vsebine, je pogosto nedokončano delo, ki čaka, da bo dokončano. Vsak nedokončan gestalt, začet ali prekinjen, veže nase energijo (privlači našo pozornost) in prispeva k motnji vedenja (ovira oblikovanje novih gestaltov). Z zavedanjem nedokončanega dela to delo postane lik (figura) in pridobi možnost, da z uporabo energije ozadja (= osebnosti) postane dokončan (zaključen) gestalt (= celota). Značilnost dobrega gestalta je, da je jasen, odnos lik/ozadje pa predstavlja reagiranje na spremenljive strukture neposrednih potreb neke osebe.

Preprosto vedenje, da je nekdo nezadovoljen zaradi določenega problema, ne ve pa direktno, intimno in jasno, *kaj je bilo narejeno*, da se ustvari in ponovi ta situacija, in *kako je bilo* to narejeno, ni zavedanje in torej ne omogoča razrešitve tega problema.

John Stevens poudarja prednosti povečanega človekovega zavedanja o samem sebi. Namesto da poskušamo nekaj spremeniti, zaustaviti ali se izogniti nečemu, kar nam v sebi ni všeč, je učinkoviteje, da ostanemo s tem in se tega globlje zavemo. Ko dejansko pridemo v stik s svojim doživljanjem, lahko ugotovimo, da se sprememba zgodi sama po sebi, brez našega naprežanja ali načrtovanja. J. Stevens razlikuje tri vrste zavedanja:

1. *zavedanje zunanjega sveta* (čutni kontakt s predmeti in dogajANJI v sedanjosti – kaj človek vidi,liši, česa se dotika ali kaj poskuša);
2. *zavedanje notranjega sveta* (čutni kontakt z notranjimi dogodki v sedanjosti – kaj človek čuti v svoji koži, notranjih organih, mišicah, gibih in ostalih središčih občutkov);
3. *zavedanje fantazije* (vse duševne aktivnosti zunaj sedanjega zavedanja o trenutnem doživljanju – pojasnila, interpretacije, ugibanja, razmišljanja, primerjanja, načrti, spomini, predvidevanja prihodnosti . . .).

O pomembnosti teh treh vrst zavedanja govori že vsem nam znana izkušnja, ko nam posameznikovi gibi, kot so pogled, nasmeh, stisk roke ob našem prvem stiku z njim, povedo več kot pa ritualni verbalni pozdrav; gibi so namreč manj kontrolirani. Zanihanje te izkušnje pomeni, da zanikamo obstoj dela polja, ki je prisotno v vsakem komuniciranju, s tem pa preprečimo pristop tu in sedaj določenim delom preteklih izkušenj, ki so na razpolago na neverbalnem nivoju. Prav neverbalna sporočila mnogokrat opozarjajo na dihotomijo med verbalnim in neverbalnim, na fragmentiranost, na dvojne nasprotujočih si teženj in na nezaključen gestalt.

Yontef pravi, da biti čisto verbalen in poskušati biti tu in sedaj pomeni veliko izgubo učinkovitosti, pa naj se to dogaja v odnosu do samega sebe ali do drugih. Biti čisto neverbalen je ista napaka. Ali z drugimi besedami: verbalno in neverbalno obnašanje sta polarnosti, ki sta na istem kontinuumu in le obe skupaj tvorita celoto. V gestalt terapiji se odklanja kakršnakoli delitev govora in obnašanja.

Tu sem se spomnil kar nekaj situacij iz moje prakse, ko je odnos posameznega dekleta do vzgojitelja ali ostalih deklet stagniral toliko časa, dokler temu dekletu nismo pomagali zaključiti določene gestalte na neverbalnem nivoju.

Maja je bila nezaupljivo dekle, ki si je za iskanje čustvene naklonjenosti izbrala spolnost. Pogovori o takšnih načinih iskanja naklonjenosti so v njej vzbujali veliko odporov, zato sem se odločil, da ji pomagam priti v stik z njenimi potlačenimi željami po neverbalni poti. Začel sem tako, da sem v najrazličnejših situacijah njeno pozornost usmerjal na to, kako se počuti in kaj si želi. Pri tem na začetku nisem zahteval, da to pove; pomembno je bilo, da se tega zave. Ko je tako postajala vse bolj domača s svojim doživljanjem, sem ji v neki čustveno prijetni situaciji predlagal, da izrazi svoje želje in tako od vseh nas zahteva naklonjenost, predvsem na neverbalni način. To je storila, eno od deklet je prišla za roke, z drugo se je objela, tretji pobožala, naslednji vsedla v naročje . . . Vtis vseh nas je bil, da je Maja šele v tej situaciji sprejela sebe in nas.

Srečanje med dvema človekoma v gestalt terapiji bazira na eksistencialnem dialogu, na procesu Jaz–Ti kontakta/umikanja, ki v celoti angažira oba udeleženca (terapevta–klienta, vzgojitelja–gojenca, starša–otroka, učitelja–učenca . . .) tega srečanja (njuno motoriko, čustva, intelekt, telesno doživljanje in vse vsebine, pomembne za aktualno dogajanje). S tem se povečuje njuna odgovornost za vse, kar se dogaja med srečanjem ali seanso. Zato je v gestalt terapiji terapevt popolnoma vključen: izraža tudi negativne občutke, daje feed-back senzornih in telesnih občutij, je kreativen, saj kreira poti za povečevanje

zavedanja, s svojimi reakcijami usmerja delo k zavedanju in je pripravljen frustrirati klienta, ki išče pomoč.

Če gestalt terapevt ne opaža različnih oblik obnašanja, ki so zunaj posameznikovega zavedanja, s tem zmanjšuje odnos do njega. Prav tako zmanjšuje svoj odnos do njega, če se ne zaveda svojega neverbalnega obnašanja.

Pri tem je treba opozoriti, da terapevt ne more odkrivati za posameznika (klienta), le pospeši lahko proces odkrivanja v posamezniku. Še posebej pomembni sta terapevtova občutljivost za posameznikovo neverbalno obnašanje in sposobnost za identificiranje obnašanja, ki predstavlja izogibanje kontaktu. Prav to izogibanje se pogosto kaže skozi telesne aktivnosti (držo telesa, odmahovanje z roko, kimanje z glavo, skomigovanje z rameni, stiskanje pesti, trzanje noge, stisnjeno grlo, jokanje, barvo glasu, odvrnitev pogleda . . .). Te aktivnosti govore o občutkih, ki so izključeni iz zavesti (iz zavedanja), ali o naporih, da se posameznik teh občutkov ubrani ali se jim postavi po robu.

Pogovarjam se z dekletom, ki vztrajno zatrjuje, da ji ni do pogovarjanja, a še kar naprej sedi pri meni. Če bi tu reagiral na njeno verbalno obnašanje, bi prekinil ali poslabšal že tako slab stik z njo. Ker pa se z njo naprej pogovarjam, ji pomagam priti v stik z dejanskim dogajanjem v njej sami.

V gestalt terapiji se od posameznika (klienta) zahteva, da se ZAVE teh svojih aktivnosti, da se zave KAJ dela in KAKO to dela. Ko se zavemo, da si nekaj delamo (se oviramo, blokiramo), lahko ali prevzamemo odgovornost za svoje obnašanje ali pa s tem obnašanjem prekinemo in naredimo nekaj novega. V vsakem primeru smo mi tisti, ki smo izbrali.

Tako terapevt npr. predlaga posamezniku (klientu), da:

- ojača neko neverbalno obnašanje in ga večkrat ponovi;
- uporabi osebni govor pri opisovanju nekega neverbalnega obnašanja (jaz drhtim, jaz zardevam . . .);
- ostane z nekim občutkom (ne pa se mu skuša izogniti ali ga eliminirati, kar pogosto delamo);
- pretirava z neko neverbalno reakcijo;
- se obnaša obratno nekemu neverbalnemu obnašanju (strah pred nastopom – nastopaštvo);
- napravi stik z očmi in/ali fizičen stik (držanje za roke);
- dela v krogu (v skupini) in tako preverja svoje občutke in/ali izkušnje in nabira nove (opazuje posamezne člane skupine, se jih dotika);
- vzpostavi kontakt in določene aktivnosti brez uporabe vida;

- verbalizira neverbalno obnašanje v obliki dialoga med različnimi deli telesa (npr. med desno in levo roko). Perls v svoji knjigi *Gestalt Therapy Verbatim* pravi, da je desna roka običajno moški del osebnosti in leva roka ženski del; desna stran je agresivna, aktivna in usmerjena navzven, leva stran je občutljiva, sprejemljiva in odprta.

Na te in druge načine terapevt konfrontira posameznika (klienta) z različnimi aspekti njegovega obnašanja, da bi ti aspekti postali bolj integrirani in bolj usklajeni, posameznik pa bolj avtentičen.

LITERATURA

1. YONTEF, Gary M.: Geštalt terapija i njezino nasleđe od geštalt psihologije (Psihijatrija danas, BG, 1984)
2. YONTEF, Gary M.: Geštalt terapija – klinička fenomenologija (Psihijatrija danas, BG, 1977)
3. BERGER, Josip: Geštalt terapija v Treči roditelj – Novi pravci grupne psihoterapije (Nolit, BG, 1980)
4. PERLS, Frederick: *Gestalt Therapy Verbatim* (Bantam Books, New York, 1981)
5. KOSTIĆ, Nada in MLaden: Razmišljanja o gestalt terapiji (Seminar gestalt terapije v LJ, 1985, skupinski material)

TELO V VZGOJNEM ZAVODU

Vito Flaker

*V beli hiši so me sprejeli že za
odhod pripravljeni kolonisti in
zvedavo ljubili izraz mojega obraza,
a namenoma sem si nadel
kamnito naličnico in kmalu se je
začelo glasiti iz različnih kotov
posmehljivo opominjanje:
„Ne cviliti!”*

(A. S. Makarenko, „Pedagoška poema”)¹

Ko so mi predlagali, naj iz bioenergetske, reichovske izkušnje pripravim nekaj za ta seminar, je bila moja prva misel, da to pravzaprav ni mogoče. Kako naj se izkušnja bioenergetske terapije, ki poudarja čustvenost, spolnost in telesno občutljivost, prenese za grajske zidove ustanov, ki so uniseksualne (da zaradi nekaterih prizvokov ne rečem homoseksualne) in katerih okolje ne podpira čustvenosti in telesne občutljivosti. Telo je sicer ena izmed osrednjih točk Foucaultove analize sodobnih ustanov.² Govori o discipliniranju telesa, o telesih, ki se podrejajo hišnim redom, urnikom, higieni; o razvrščanju teles, o sestavljanju sil, o organizaciji in standardizaciji gibov in dejavnosti. In če so telesa reprodukcijski material ustanov, potem prav tako drži, da ustanove „telesa” producirajo. Idejo, da vzgojne ustanove osebnosti proizvajajo, ne pa vzgajajo, da je vzgoja stvar tehnike in ne stvar morale, najdemo tudi pri Makarenku.³ In vendar je med froucaujevsko disciplino meščanskih zaporov in makarenkovsko disciplino postoktobrske kolonije razlika. In sicer razlika med temačnostjo sicer razsvetljenih temnic, ločenih od svetlih idealov meščanske družbe, in perspektivami, ki jih razvijajo Makarenkovi kolonisti. Ta razlika

se izraža med tmurnim molkom robijašev in citiranim geslom kolonistov: „Ne cviliti!”, ki je v službi konkretnega razvoja kolonije in sovjetske oblasti v tistem zgodovinskem trenutku.

Kljub spremembam, ki so jih naši zavodi v bližnji preteklosti doživljali, je v njih prisotna tako dediščina ustanov, ki jih opisuje Foucault, kot tudi makarenkovski duh. Zavodi pa, ne glede na spremembe in na dediščino, še vedno proizvajajo nove osebnosti.

Poglejmo, kakšen je ta proizvod prek ideala, ki ga imajo o svojem telesu gojenci, kakšni si telesno želijo biti in kakšno telesno obliko tudi dejansko vsaj deloma dosežejo. Največkrat je srečati gojence, ki poudarjajo napetost v prsnem košu, moč ročnih mišic ter pogled posebne intenzivnosti in kvalitete. Ta slika se izrazi v več idealih. Gojenci se s tako telesno držo poistovetijo z atleti. To poistovetenje ustreza institucionalnim in masovnim pričakovanjem. Šport je namreč zelo močna postavka delovanja zavodov, hkrati pa tudi masovne kulture. S tako pozo se gojenec poistoveti tudi z rock zvezdo, ki v rokah drži kitaro in z njo vred tudi občinstvo. S to podobo gojenec zadovoljuje zahteve, ki jih nanj naslavlja mladinska oziroma rock kultura. Tretja podoba, s katero se taka drža sklada, je subkulturnega izvora in je podoba borca, „fighterja”.⁴

Taka mišična oziroma telesna drža se prav dobro ujema z opisom karakterne strukture, ki jo A. Lowen imenuje psihopatska.⁵ Naj nas ime samo ne zavede v tавтоloško sklepanje na način, saj nam je vsem znano, da so gojenci psihopatološke osebnosti, in pogledjmo, kako Lowen razčlenjuje karakter, ki ga je slučajno tako poimenoval. Bistvena lastnost takega karakterja je zanikanje čustev, še zlasti spolnih. Libido je odtegnjen stremljenju za užitkom ter usmerjen v vzdrževanje podobe o sebi. Druga lastnost take osebnosti je sla po moči in po podrejanju drugih. Podrejanje drugih se doseže s postavljanjem med druge. Pri tem tipu je opazna premestitev energije proti glavi z ustreznim zmanjšanjem nabitosti v spodnjem delu telesa. Zgornji in spodnji del sta opazno nesorazmerna, tako da je zgornji večji in opaznejši. Prepona in pas sta različno zategnjena in tako blokirata pretok energije in čustev navzdol. Glava je energetsko nabita, kar pomeni, da obstaja prevznemirjenost mentalnega aparata, ki povzroča nepretrgano razmišljanje o tem, kako prevzeti kontrolo in moč nad različnimi situacijami. Oči so pozorne in nezaupljive . . .⁶ Podoba, ki nam jo nudi Lowen, se neverjetno ujema tako z mišično držo, ki nam jo ponujajo gojenci, kot tudi s podobami, ki jih gojencem ponujajo ideali atleta, rock zvezde in fighterja. Moč in kontrola nad drugimi, seksualnost v funkciji uspeha so značilnosti vseh. Torej pri tem ne gre za zgolj privzgojeno karakterno strukturo, temveč tudi ideal, ki ga gojenec mora vzdrževati, ker tako od njega pričakujejo, pomembni drugi (vrstniki, masovna kultura in tudi ustanova).

Drugo telo, ki je vpeto v strukturo zavodov, sicer le za svoj delovni čas, je telo vzgojitelja. Ali lahko pri vzgojiteljih opazujemo podobno kot pri gojencih kakšne tipične značilnosti? Če jih, v kakšni funkciji so glede delovanja ustanove? Ko sem si zastavil ta vprašanja, se mi ni prikazala tako enovita in cela podoba kot pri vprašanju glede telesa gojenca. Šele, ko sem razmišljal o vzgojiteljih, ki sem jih srečeval po posameznih zavodih, sem lahko ugotavljal, da so si vzgojitelji zavodov tudi podobni. Ne sicer tako izrazito kot gojenci, pa vendar lahko govorimo, da imajo vzgojitelji v nekaterih zavodih bolj intelektualistično držo, druge se držijo izrazito moško, ponekod pa negujejo videz športnika. In vendar se izkaže, da imajo na telesni ravni tudi nekaj skupnega. Ne toliko v mišični drži in postavi, temveč bolj v gibu, v čustveni drži. V odnosu do gojencev so se mi vzgojitelji često zazdeli na neki način neokretni. Kot da bi tudi s telesom hoteli izraziti bojazen, ki jo izrazijo pogosto z besedami: „Da me le ne bi fantje (dekle) zmanipulirali!” Na globlji ravni, ki ji ponavadi pripisujemo, da je psihoanalitična, je morda ta strah povezan s strahom pred homoseksualnostjo. Kajti dotiki med vzgojitelji in gojenci najbolj pogosto obstajajo na ravni boksanja v rame in udarjanja po riti. Tudi na besedni ravni se poudarjena moškost gojencev rada izpostavlja. V Logatcu je na primer pred časom bilo zelo popularno, da so gojence nagovarjali z besedo „dec”.

Če nam je Lowen pomagal pri razumevanju telesnosti v zavodih, kaj nam telesna izkušnja terapije lahko pomaga pri praktičnem delu? Značilnosti telesno usmerjenih (reichovskih) terapij so, da gradijo na širjenju zavesti o telesu, da je udeleženec take terapije dostikrat deležen čustvenega izbruha, da se spoprijatelji s svojim telesom, da je njegovo telo deležno dotika ter da se on sam dotika telesa drugega (prek masaže) in spokojne spontane relaksacije. Nekateri od teh izkušenj lahko udeleženec takega seminarja prenese tudi v svoje delovno okolje. Važnejše od posameznih tehnik in prijemov pa je, da se lahko vzgojitelj nauči doživljati čustva v svojem telesu. Kajti v telesu se ne reflektirajo le čustva sebe, ampak tudi nenehno čustva drugega.⁸ Bodisi na ravni znaka, kot so na primer kolonisti „zvedavo lovili” izraz Makarenkovega obraza, bodisi na ravni resonance, kot je na primer Makarenko večkrat (verjetno v testu) začutil utrip kolektiva. Tudi odnos gojenčeve drže in vzgojiteljeve je v svojem bistvu refleksija, zrcaljenje enega v drugem.

OPOMBE

1. A. S. Makarenko: Pedagoška pesnitev, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1950, str. 385. Citat je prevzet iz tistega dela knjige, kjer je v koloniji prišlo do zastoja, hkrati z zastojem tudi do ljubezenskih afer, ki se niso vse srečno končale. Neposredno po tem je padla odločitev, da se mora kolonija premakniti, da bi ohranila perspektivo, da se mora lotiti česa večjega in pomembnejšega. Parola: NE CVLITI je postala ena od najpomembnejših v koloniji in se je razširila tudi drugod po SZ.
2. M. Foucault: Nadzorovanje in kaznovanje, Delavska enotnost, Ljubljana, 1984.
3. Glej Makarenko, isti vir, str. 567–580, kjer avtor razpreda svoje razmišljanje o vzgoji kot proizvodnji in tehnologiji.
4. Ko sem pri koleghih vzgojiteljih te svoje ugotovitve testiral, so bili pripravljeni z menoj soglašati. Imeli pa so pripombo, da je v vzgojnih zavodih čedalje več takih gojencev, ki so umaknjeni in predvsem pasivni. Zanje seveda ta analiza ne velja. Podoba, ki so mi jo posredovali, pa me je spomnila na Lowenov tip oralnega karakterja. Pri nekaterih raziskavah (glej npr. raziskavo o MDA – Flaker, Pavlovič: MDA – med krizo in perspektivo, RK ZSMS, Ljubljana 1985) smo ugotavljali, da je avtoritarne in represivne vzorce vodenja in vzgoje v zadnjem času nadomestil stil, ki bi ga lahko poimenovali z izolacijo in deprivacijo, ki pa zahtevata ravno oralni tip karakterne strukture.
5. A. Lowen: Bioenergetics, Coward, Mccann, Geoghegan, Inc., New York, 1975, str. 158–162. Obstaja tudi srbohrvaški prevod, izdan pri zbirki Nolit, 1984.
6. Isti vir, str. 159.
7. Poleg omenjene Lowenove knjige glej še:
  - W. Reich: Analiza karaktera, Naprijed, Zagreb, 198
  - J. Berger: Treči roditelj, Nolit, Beograd, 19
  - V. Flaker: Pomen telesa v psihoterapiji, Posvetovanje psihologov SRS, Portorož, 1977;
8. Za kratko razlago tega sicer Winnicottovega pojma glej J. Southgate R. Randall: Bosonogi psihoanalitik, Višja šola za socialne delavce in Sekcija za skupinsko dinamiko in osebnostno rast pri DPS SRS, Ljubljana, 1985, za interno uporabo.

TO NI LUKSUZ

Aljoša Vodnik

Kadarkoli se v mislih povrnem k letošnjemu seminarju o neverbalni komunikaciji, vidim pred seboj to, z odločnimi potezami zapisamo pripombo enega od udeležencev seminarja v Portorožu.

V čem naj bi bil ta luksuz?

Več udeležencev je ugotavljalo, da smo privilegirani, da smo si privoščili luksuz, ker si lahko dovolimo, da snamemo masko in se srečamo sami s seboj in svojim telesom. Vsakdo se je lahko uveljavil kot objekt v polnem pomenu te besede in doživljal svojo osebnostno rast in bogatenje.

Vendar pa vsi niso tako doživljali dogajanja na seminarju. Nekateri na to srečanje s samim seboj niso bili pripravljene in so to – še ne na tak način doživeto – priložnost opustili. Najbrž so k temu prispevale tudi nekatere organizacijske pomanjkljivosti, predvsem preveliko število udeležencev v posameznih skupinah in s tem premajhen občutek varnosti v skupini, razpršenost skupin zaradi razdalje med delovnimi prostori in za nekatere skupine tudi neprimerni prostori pa veliko število udeležencev seminarja in zato premalo možnosti za pristnejše in bogatejše družabne stike v prostem času. Za to imamo eno samo, zelo obrabljeno opravičilo – varčevanje.

Ko smo na sestanku študijske skupine premlevali vtise s seminarja in predloge za naprej, smo se dolgo pomudili ob ugotovitvi, da so seminarji, ki jih prireja MVO sekcija društva defektologov Slovenije, zelo cenjeni med udeleženci, da pa se jih v veliko premajhnem številu udeležujejo tisti, ki so jim namenjeni – delavci vzgojnih zavodov. Namen seminarjev je dvigovanje kvalitete pedago-

škega dela, osveščanje, pridobivanje novih znanj in prevrednotenje izkušenj in že osvojenega znanja.

Pa še nekaj podatkov o seminarju. Prva izmena je bila od 17. do 19. aprila v Portorožu, druga pa od 15. do 17. maja v Bohinju. Prve izmene se je udeležilo 105, druge pa 78 delavcev vzgojnih zavodov, centrov za socialno delo, domov za učence, osnovnih šol, svetovalnega centra in organizacij za usposabljanje duševno prizadetih, slušno prizadetih in telesno invalidnih.

Največ udeležencev meni, da je njihovo znanje najbolj obogatila tema, ki jo je v svojem referatu predstavil tov. Bernard Stritih (Neverbalne komunikacije pri terapevtskem in prevzgojnem delu z vedenjsko in osebnostno motenimi otroki in mladostniki).

Mnenja o uporabnosti pridobljenih spoznanj lahko v grobem razvrstimo v tri skupine: „Še ne vem“, „Izkušnje bom uporabil pri svojem delu“ in „Krepitev lastnega jaza in osebnostna rast, ki vpliva na kakovost dela z ljudmi“.

Predlogi za izboljšanje organizacije se nanašajo predvsem na namestitvev udeležencev, oblikovanje skupin, možnosti za družabne stike, uporabo video tehnike. Predlogi glede vsebine bodočih seminarjev so bodisi pedagoško naravnani ali povezani z vsebino tega seminarja ali psihološke oziroma sociološke narave. Ob bogastvu različnih predlogov upamo, da bo tudi zanimanje za udeležbo na seminarjih večje.

»PRILETELO V GNEZDO«

NEKATERI EKOLOŠKO—PSIHOLOŠKI PROBLEMI VZGOJNIH IN PREVZGOJNIH INSTITUCIJ

Vinko Skalar

Domovi, internati, zavodi, zapori in vojašnice so družbene institucije, v katerih je skoncentrirano večje število ljudi. Namembnost teh institucij je različna. Namenjeni so zaščiti in družbeni skrbi za otroke in mladostnike (mladinski domovi), usposabljanju prizadetih oseb v posebnih razmerah (npr. zavodi za slepo in slabovidno mladino, zavodi za invalidno mladino), šolanju mladih, da se lahko šolajo zunaj kraja stalnega bivališča (domovi učencev oz. internati), posebnemu urjenju in usposabljanju (internati pri vojaških in policijskih šolah), kaznovanju (zapori) in vzgoji in prevzgoji (vzgojni zavodi in prevzgojni dom). Glede na različne namene teh institucij bi pričakovali, da bodo razmere, organizacije, režim pa tudi arhitektura v njih različni, saj so vsi ti dejavniki v funkciji namembe institucije. Tako bi vsaj pričakovali in tako bi moralo biti.

Naši vzgojni zavodi imajo nadzorno, preventivno, predvsem pa vzgojno in prevzgojno funkcijo. Tem ciljem in nalogam bi morali biti prirejeni v vseh sestavinah. Ni dovolj, da si postavljamo cilje, da pripravljamo vzgojne programe, ampak moramo z njimi uskladiti in prilagoditi njihovi funkciji tudi delovne, bivalne in organizacijske razmere. Če tega ne storimo, so lahko deklarirani cilji skoroda neuresničljivi, saj z neustreznimi in neuskladenimi razmerami lahko izničimo vse, kar smo si zastavili kot cilje in smotre.

Pa vendar v praksi ni tako. Med institucijami, skupaj z vzgojnimi zavodi, kljub zelo različni namembi ni velikih razlik, vsaj ne v tako imenovanih ekoloških razmerah in v arhitekturi. Diktirata jo predvsem dva principa, in sicer princip ekonomičnosti in princip kontrole. V nekaterih institucijah sta upoštevana v večji meri in v bolj drastičnih oblikah, drugod nekoliko bolj prikrito.

Tipično za princip ekonomičnosti:

- velike spalnice, kjer lahko živi v relativno majhnem prostoru večje število ljudi;
- skupne sanitarije, umivalnice, skupni dnevni prostori, učilnice;
- tipizirana, enostavna, trpežna oprema;
- na enak način prepleškani prostori;
- prepoved mladim, da bi lepili po stenah in po omarah slike, plakate in parole ali pa da bi si po svojem okusu uredili zaseben kotiček – morda ob postelji;
- prepoved, da bi hodili stanovalci podnevi v spalnico;
- nezaželjena je drobna oprema, rože, vaze, slike, okraski, razstavljeni osebni predmeti. Kajti na njih se nabira prah, prihaja lahko do poškodb in do tatvin.

Princip ekonomičnosti je deloma povezan s principom kontrole. Princip kontrole je pravzaprav primaren in do neke mere diktira princip ekonomičnosti. Izvira iz številnih, v tradiciji zakoreninjenih motivov, ki so aktualni povsod tam, kjer živi v majhnem prostoru večje število ljudi. Namen nadzora je, da bi kolikor mogoče učinkovito preprečevali uničevanje materiala; da ne bi prihajalo med stanovalci do osebnih, še posebej intimnih stikov; da ne bi prihajalo med stanovalci do podtalnega organiziranja in delovanja; da bi stanovalci spoštovali hišni red, da bi jih bilo mogoče nadzirati in obvladovati. To se kaže kot potreba zaradi gneče, zaradi medsebojnega vplivanja, zaradi možne sugestije, imitacije in infekcije, zaradi skupinskega pritiska itd. Nadzor obstaja v vseh teh institucijah kljub različnemu namenu kot nuja. Kaže se v organizaciji, režimu, zavesti odgovornih v institucijah, pa tudi v vseh ekoloških pogojih, med drugim tudi v arhitekturi.

Kontrola omogočajo:

- dolgi, pregledni hodniki,
- prehodnost med bivalnimi prostori (za vzgojitelje),
- zapiranje prehodov med skupinami (za gojence, oz. stanovalce),
- vzgojiteljske sobe kot čuvajnice ob vstopu v trakt ali v nadstropje,
- ogledala na zidovih hodnikov, s pomočjo katerih je mogoče iz vzgojiteljeve sobe kontrolirati prihod gojenca po stopnicah in pa sestajanje gojencev po hodnikih,
- spalnice za tri, pet . . . oziroma za liho število stanovalcev. Na ta način se stanovalci manj medsebojno povezujejo, oteženi so tudi nenormalni intimni stiki med njimi,
- permanentna dežurna služba v vratarski loži ob vhodu v institucijo,
- en sam vhod, brez stranskih, zasilnih vhodov ali izhodov,
- kovinski okviri na oknih, še posebej v pritličju,

- okna, predvidena samo na notranji, dvoriščni strani,
- hiše – paviljoni v sklenjenem krogu s poglobljenim dvoriščem na notranji strani,
- stalno prižgane luči na hodnikih, v zaporih tudi v spalnicah,
- zasebne omarice stanovalcev brez ključavnic,
- nameščanje prisluškovalnih naprav v sobah in v skupnih prostorih,
- lokacija institucij v stran od urbanih okolij.

Ekoloških in arhitektonskih rešitev, ki so v funkciji kontrole in nadzora, bi lahko naštevali še več. Navedeni predstavljajo zbir takih rešitev, ki so bile zadnji dve leti zaznane v Sloveniji in Jugoslaviji, večinoma v domovih oziroma internatih in različnih zavodih.

Ekološke in arhitektonske razmere ne sodijo v tisto vrsto dejavnikov, ki bi jih lahko zelo na hitro prilagajali in menjavali, saj gre za arhitekturo, opremo in funkcionalno ureditev prostorov, pri čemer so kakršne koli spremembe nujno povezane z večjimi investicijami. Zato je razumljivo, da smo v teh institucijah prisiljeni živeti v ekoloških razmerah, ki nam ne ustrezajo in ki bi jih želeli spremeniti, če bi bile za to možnosti. Prav v sedanjem srednjeročnem obdobju (1986–1990) pa se nam ponuja edinstvena priložnost, da tudi na teh tako težko dostopnih področjih kaj menjamo in posodobimo in da razmislimo o tem, kako bomo arhitekturo, organizacijo in ureditev prostorov pa tudi opremo planirali tako, da bodo v funkciji pedagoških – vzgojnih in prevzgojnih ciljev in ne zgolj v funkciji kontrole in nadzora. Treba bi bilo upoštevati odkritja sodobne znanstvene discipline – ekološke psihologije in razmisliti, kako vpliva arhitektura na ljudi, na medosebne odnose, komunikacijo, klimo in na počutje ljudi. O tem so pisali pri nas A. Trstenjak, M. Polič in Ž. Korač. Sicer pa je uvedel pojem ekološke psihologije Rodger Barker, učenc in sodelavec K. Lewina. Ekološka psihologija izhaja iz gestalt psihologije in behavioristične psihološke šole.

Iz ekološke psihologije bomo na kratko predstavili tri pojme oziroma tri fenomene, ki so še posebej pomembni za razumevanje domskega oz. zavodskega prostora. V zvezi z njimi bo mogoče zagledati nekatere pomanjkljivosti institucij, v katerih živimo in delamo, zlasti pa še razmišljati o tem, na kakšen način bi se lahko sedanjim napakam izognili pri načrtovanju novih zavodov.

To so fenomen teritorialnosti, fenomen gneče in fenomen zasebnosti.

Fenomen teritorialnosti

Okolje je neodtujljiv sestavni del človeka, njegovega funkcioniranja, njegovih vlog, lahko bi rekli celo njegove identitete. Okolje daje človeku varnost in

trdnost, v okolju si ustvari človek intimno izhodiščno točko, iz katere širi svoj vpliv, osvaja okolje in si ga podreja. Še posebno je za človeka pomemben delovni teritorij, določen del okolja, v katerem živi, in sicer tisti del, v katerem si tako ali drugače organizira življenje. E. T. Hall je razdelil za človeka relevanten prostor v tri območja.

1. Intimno območje. To je zasebna soba, morda samo kotiček v sobi, polica, omarica ali zaklenjen kovček, postelja ipd. Človek tak prostor potrebuje. Če nima objektivnih možnosti, se zadovolji z zelo skromnimi rešitvami, vendar raziskave in natančna opazovanja kažejo, da vedno teži k vsaj delčku takega intimnega prostora. Zanimivo je opazovati v domovih, v vojašnicah, pa tudi v brigadah, kjer živijo ljudje na skupnih ležiščih in si ograjujejo od drugih svoje mesto s špansko steno, s kovčkom ali samo z desko, ki so jo staknili nekje v okolici. Kot že rečeno, intimni prostor je človeku nujno potreben, to je prostor, kjer se izmakne, če že ne v celoti, pa vsaj deloma, interakcijam, kjer je lahko sam s seboj in s svojimi mislimi, kamor se lahko zateče, kadar je žalosten in obupan, pa tudi tedaj, kadar ne želi deliti sreče z drugimi. To je izhodiščna točka posameznikove svojskosti in distance, kjer si nabere energijo in notranji mir za ponovno interakcijo in stike z drugimi.

To se nam zdi še kar razumljivo in sprejemljivo, če razmišljamo, kako sami funkcioniramo ali kako funkcionirajo naši najbližji. Tuja in odveč pa se nam zdi ta potreba, kadar bi jo morali upoštevati pri dijakih v domu ali pri gojencih v zavodu. Sobe za več mladoletnikov skupaj se nam zdijo sama po sebi umevna rešitev, ker je tako bolj ekonomično. Nezaklenjene omarice opravičujemo s tem, da je treba gojence navajati na poštenost, prirejanje lastnega kotička pa prepovedujemo, da se ne bi delala škoda itd. Menim, da so stanovalci v ustanovah – internatih, zavodih, v vojašnicah in še kje – najbolj prikrajšani prav zato, ker pri gradnjah in pri notranji ureditvi, v organizaciji in v režimu ne pomislimo na potrebo po intimnem prostoru.

2. Občasno zasebno območje

Občasno zasebno območje je npr. delovno mesto, pisalna miza (ki jo v drugi izmeni lahko uporablja še kdo drug), sedež v jedilnici, sedež v razredu ali v skupini na seminarju ipd.. Človek si torej začasno prisvaja določen prostor, doživlja ga kot svojo lastnino, in sicer v zvezi z neko začasno ali trajnejšo vlogo ali položajem. Učitelji ljubosumno čuvajo zbornico, zdravniki ordinacijo, vzgojitelji vzgojiteljsko sobo, ravnateljeva ali direktorjeva pisarna je nedotakljiva, prav tako pa je nedotakljiv prostor na klopci pred hišo, kjer v poletnih večerih posedajo stanovalci. Vsak ve, kje je njegovo mesto, in ga ljubosumno čuva.

3. Socialno konsultativno območje

To je lahko dvorišče (za otroke), bife ali gostilna (za može, da možujejo), hišni vogal, ki je kot nalašč za klepet, markantno mesto na ulici, kjer mladostniki vedo, da bodo vedno našli vrstnike. Socialno konsultativno območje je končno dom, domačija, simbolično tudi domovina. To je prostor, ki odpira možnost komunikacije, kjer človek vzpostavlja stike in se srečuje z drugimi. V domovih in zavodih naj bi bil to dnevni prostor, vendar se učenci zbirajo tudi v neki sobi, zgodi se, da tudi pri vzgojitelju, na hodniku, pred hišo ali za hišo, na stopnišču, kjer pokadijo skrivoma cigareto ipd. Taki prostori so priljubljeni in potrebni in nikoli jih ni mogoče predpisati ali formalno predvideti in določiti.

Problem teritorialnosti so ekologi raziskovali v živalskem svetu. Ugotovili so, da je svoboda živali v gozdu le navidezna, saj se gibljejo po natančno začrtanih poteh, da se približajo napajališču ob določenem času in vedno na istem mestu itd. Če posegamo v teritorij ljudi, če posegamo v posamezna območja ali pa jim preprečujemo gibanje v njih, bomo vzbudili agresivno vedenje, čustvene motnje, nevrotičnost, depresivna stanja itd. Zamislimo si novinca v domu, ki še nima svojega konsultativnega območja, ki si še ni ustvaril in zagotovil intimnega prostora in občasno zasebnih točk. V istem položaju je otrok, ki ga presedamo v razredu, ki ga premestimo v drug razred ali celo na drugo šolo ali v dom. Razdražljivo, negotovo, zbegano in agresivno vedenje takih otrok nam bo morda po vsem povedanem sedaj razumljivejše.

Fenomen gneče

Gneča povzroča pri ljudeh dezorganizirano vedenje, opuščanje navajenih in utrjenih socialnih vlog, pasivnost in brezvoljnost, obrambno naravnost, agresivnost in nevrotične motnje.

Vpliv gneče na vedenje so ekologi podrobneje raziskovali v živalskem svetu, manj pa pri ljudeh. Nedvoumno je ugotovljeno, da se ljudje v gneči odtujujejo, ne pa, da bi se medsebojno zblíževali. V povojnem času smo npr. gradnjo velikih blokov med drugim opravičevali tudi s tem, da se ljudje ne bi odtujevali in se eden od drugega oddaljevali v zasebnstvu, pač pa da bi si bili blizu, da bi se naučili sodelovanja in sožitja in da bi to prispevalo k hitrejši rasti kolektivne zavesti. Pričakovanja se niso uresničila. Ljudje v blokih, celo na istih stopniščih, se medsebojno komajda poznajo, čeprav so si fizično blizu leta in leta. Po eni strani so si tujci in še ostajajo tujci, po drugi strani pa prihaja med njimi do pogostih konfliktov.

Gneča je med ljudmi vzrok preobilici interakcij, preobilici stikov, kar povzroča

prezasičenost, utrujenost in željo po zasebnosti. Kadar pričakujemo pri ljudeh visoke storilnostne, delovne učinke, je treba povedati, da gneča vpliva negativno na duševno delo, da deluje destimulativno in znižuje koncentracijo, medtem ko vpliva pozitivno na fizično delo in fizične storilnostne dosežke.

Z gnečo se soočamo v velikih institucijah, v natrpanih razredih in v velikih vzgojnih skupinah. Dodatno povečujejo občutek gneče ozki hodniki, tesni prostori oziroma ozko odmerjen življenjski prostor, najsi bo v spalnicah, v skupnih prostorih ali v delavnicah. Otroci in mladostniki so v takih razmerah razdražljivi, nestrpni eden do drugega, agresivni, napeti in nenehno v obrambi. Še posebej je taka simptomatika značilna za vedenjsko in osebnostno motene, ki so občutljivi in hitro razdražljivi v socialnih stikih.

Fenomen zasebnosti

Zasebnost je pravica posameznika, da sam odreja, kdaj in kako daje drugim informacije o sebi in v kolikšni meri (Westin). To je tudi možnost, da se umakne mo interakcijam, stikom in nenehni prisotnosti drugih. Zasebnost potrebuje odrasel človek, mladostnik in tudi otrok, kadar je v afektu, kadar je prizadeto njegovo dostojanstvo, kadar pred drugimi ne more obdržati tistih vzorcev vedenja, ki si jih je pridobil v procesu socializacije in za katere meni, da sodijo k njegovi osebnosti, kot bi jo želel predstaviti navzven. Če smo sami, se zberemo, umirimo in uredimo, v sebi zbiramo moči za nove interakcije. Tisti, ki nima možnosti, da bi bil sam s seboj, postane nevrotičen, nemiren, anksiozen.

O zasebnosti smo že spregovorili v zvezi s potrebo po intimnem območju, zato vsega, kar je bilo povedano, ne bomo ponavljali. Zanimiva pa so v tej zvezi Westinova razmišljanja. Meni, da bi lahko govorili o štirih vrstah oziroma modalitet te zasebnosti, modalitetah, ki so ob različnih priložnostih potrebne in priljučne vsakomur.

1. modaliteta: *samota*. O samoti govorimo, kadar je posameznik od drugih v celoti izoliran – fizično, vizualno pa tudi akustično. Samoto občasno potrebujemo. Na ta način človek vzdržuje avtonomnost, neodvisnost in osebno identiteto.

2. modaliteta: *intimnost*. Pomeni izolacijo od večine socialnih dražljajev. Posameznika lahko obkrožajo le najbližji, in sicer tisti, med katerimi se čuti brez zadržkov sprejetega, s katerimi lahko deli skrivnosti in intimnosti ter lahko pred njimi razkrije tudi slabosti in šibke točke. To je družinski krog, starši, zakonski partner, dober prijatelj itd. Ta modaliteta nudi človeku čustveno razbremenitev, olajšanje in počitek, to pa prispeva k regeneraciji in reintegraciji.

3. modaliteta: *anonimnost*. Pomeni umik iz kroga pozornosti: da te ne nadlegujejo, da te pustijo v miru, da ne drezajo vate, da drugih nekaj nenehno ne moti, da se ti ni treba veskozi pretvarjati in igrati neko naporno vlogo. Nekateri se radi umaknejo v množico. Tam te nihče ne pozna, nihče se ne zmeni zate. Verjetno so zato privlačna velika mesta. Od vseh si oddaljen, pa vendar v vrvežu dogajanja. Nihče pa se ne more izogniti radovednim, včasih tudi kritičnim in obsojajočim očem v vasi. Tam o vsakomer vsi vedo vse. V vasi, oz. v manjšem kraju, ne moreš biti anonimen. Anonimnost podobno kot intimnost pomaga k človekovi reintegraciji.

4. modaliteta: *pridržek ali rezerva*. O pridržku ali rezervi govorimo v primeru tako imenovanega filtriranega ali selektivnega komuniciranja in vzpostavljanja socialnih stikov. To pomeni, da z nekom, s katerim komuniciraš, ne deliš in ne izmenjaš prav vsega, pač pa le določene vsebine, in sicer tiste, v zvezi s katerimi začutiš s sogovornikom neko sorodnost oziroma stičnost, enostranski ali skupen interes, odgovornost ipd. Rezervo imamo lahko celo do najbližjih. Z njimi se ne moremo ujeti v nekaterih interesih. Lahko pa se glede takih interesov občasno sporazumevamo z znanci in s prijatelji, s katerimi nas ne povezuje prav nič drugega kot samo konkreten interes oziroma konkretna dejavnost. Pridržek ali rezerva je varovalni mehanizem, s katerim se zavarujemo, da niti sebe niti drugih ne obremenjujemo s stvarmi, v katerih se ne najdemo oziroma ne srečamo.

Teritorialnost, gneča in zasebnost so fenomeni, ki bi jih morali arhitekti in projektanti pa tudi vodilni delavci v zavodih upoštevati pri gradnjah, notranji organizaciji in opreми, pri odločanju o normativih pa tudi pri oblikovanju raznih pravilnikov in režima v zavodih.

V domskem oziroma v institucionalnem okolju bi morali najprej zagotoviti posamezniku – učencu oz. gojencu – možnost zasebnosti, da bi se lahko razvijal v samostojno, svobodno in ustvarjalno osebnost in da ne bi bil izpostavljen interakcijam, katerim se ne bi mogel izogniti, kadar bi potreboval samoto in mir.

Dom ali zavod bi moral nadalje zagotoviti posamezniku možnost opore v skupini. To je lahko vzgojna skupina, organizirana po družinskem modelu. Taka, družinsko organizirana, intimna, zaključena skupina je nujno potrebna otrokom prav do osrednjega adolescentnega obdobja. Seveda si ne smemo delati iluzij, da lahko nadomesti družino, lahko pa se ji bolj ali manj približa in nadomesti nekatere njene funkcije. Adolescentu bolj ustreza model prijateljske, vrstniške skupine ali pa povezovanje v manjše, neformalne skupine.

Vendar skupin v domskem okolju nikakor ne bi smeli toliko medsebojno izolirati, da bi onemogočili komunikacije na nivoju celega doma. Tudi dejav-

nosti v prostem času bi bile lahko organizirane medskupinsko — ne vse, pač pa večji del.

Dom oziroma zavod bi naj bil odprt tudi navzven, in ne le navznoter. Omogočal naj bi vpetost v sosesko in v širše socialno okolje.

Torej: posameznik, skupina in dom kot celota — to so subjekti, ki bi se morali vsak zase izraziti in vsakemu bi morala biti dana možnost, da zaživi znotraj institucije pa tudi v okolici, v katero sodi.

Obvezujejo nas pedagoški smotri. Vzgojiti želimo svobodne, samostojne, odgovorne, ustvarjalne, socialno in individualno integrirane osebnosti.

Tako zastavljene vzgojne smotre bomo lahko uresničili v okolju, ki bo dopuščalo in omogočalo zadovoljevanje potreb. Osebnih in socialnih. To je mogoče le v okolju, ki bo prirejeno tako, da se bo lahko v njem izrazil posameznik in skupina, v okolju, ki ne bo uniformirano in organizirano po kalupih. Ni prav, da se odločamo za sobe za enega, dva, tri ali več gojencev. Potrebujemo take za enega, pa tudi take za dva ali za tri gojence. Ti so različni in tudi podobne potrebe zadovoljujejo na različen način. Ni prav, da pleskamo prostore na enak način, da nameščamo v njih tipizirano opremo, da ne pustimo, da bi gojenci posegali v prostor, da bi si ga prilagajali in ga soustvarjali. Če bi jim več dovoljevali, bi jim bil prostor bolj domač, bolj bi bil njihov, priredili pa bi ga svojim potrebam, zaradi česar bi jim bil tudi psihološko bližji.

Okolje oblikuje človeka in človek spreminja in si podreja okolje. Ta medsebojni, dialektični odnos je treba dopuščati, vzpodbujati, negovati, ne blokirati. Tudi v vzgojnih zavodih. Naj ne bo prostor oziroma okolje dejavnik, ki bo sproti izničil vse, kar smo zapisali v vzgojne programe in kar želimo kot pedagoški delavci uresničiti pri svojih varovancih.

LITERATURA

1. ČALDANOVIČ, O. i dr.: Problemi stanovanja mladih. Istraživanja 4, Zagreb 1978
2. HEILWEIL, M.: The Influence of Dormitory Architecture on Resident Behavior. *Environment and Behavior* V/1973/4, s. 377—412
3. KLOJČNIK, F.: Družbena skrb za izboljšanje materialnih pogojev pri gradnji domov za učence v usmerjenem izobraževanju. Prispevki k teoriji in praksi vzgoje v domovih za učence. Mladinska knjiga, Ljubljana 1980, s. 78—82

4. KORAC, Ž.: Čovek i grad. Glas, Beograd 1978
5. SKALAR, V.: Dom kot specifičen ekološki problem. Povzetki predavanj iz domske vzgoje za leto 1978/79, s. 9–13. Skripta
6. SKALAR, V.: Sodobni vzgojni koncepti in nesodobne arhitektonske rešitve. Posvetovanje psihologov Slovenije, Ljubljana 1983, s. 47–53
7. SKALAR, V.: Vzgoja v domovih učencev. Prispevki k teoriji in praksi vzgoje v domovih za učence. Mladinska knjiga, Ljubljana 1980, s. 45–53

STANOVANJSKE SKUPINE V SLOVENIJI

Janez Vidmar

Ta zapis predstavlja povzetek gradiva, ki so ga pripravile delovne skupine iz Kopra, Ljubljane in Maribora o potrebah in možnostih razvoja stanovanjskih skupin v Sloveniji. V delovnih skupinah so bili strokovni delavci centrov za socialno delo, vzgojnih zavodov in drugih ustanov, ki obravnavajo otroke in mladostnike. Gradivo temelji na dosedanjih praktičnih izkušnjah doma in v svetu, na dosedanjih razpravah s seminarjev Društva defektologov Slovenije, sekcije za MVO, predvsem pa na oceni stanja in potreb, ki jih zaznavajo „ambulantne” in „stacionarne” ustanove pri svojem delu z mladimi. Delovno gradivo izhaja iz elaborata „Vzgojni zavodi za otroke in mladostnike z motnjami vedenja in osebnosti”, ki ga je pripravila delovna skupina pri republiški izobraževalni skupnosti.

Pri pripravi delovnega gradiva smo upoštevali predvsem naslednje usmeritve iz elaborata:

1. *Uveljavljanje načela integracije*, ki naj bi prispevalo k normalnejši socialni klimi in dalo ustrežnejše pedagoške in tretmanske rezultate, omogočalo pa tudi učinkovitejše vključevanje mladostnikov v širše socialno okolje. Pri tem seveda mislimo na povezovanje vsebin, življenja in dela, ne pa na formalne „integracijske procese” združevanja ustanov. (Dovolj težav imamo že z agrokombinati, zato ne bi smeli razvijati še pedokombinativ.)
2. *Princip regionalnosti* zavodov in drugih alternativnih in neinstitucionalnih dejavnosti, kar bi omogočalo boljše povezovanje preventivnih, zavodskih in pozavodskih dejavnosti in boljše povezovanje obravnavanih otrok in mladostnikov z družbo in matičnim okoljem. Ta princip pa zahteva majhnost

ustanov in heterogenost populacije in programov, istočasno pa je osnova za razvijanje skupnostnega dela.

3. *Načelo bližine mestnih središč*, industrijskih in urbanih centrov, ki nudijo večje možnosti za usposabljanje, povezovanje in različne oblike vključevanja v obstoječo mrežo kulturnega, rekreativnega in družabnega življenja.
4. *Načelo fleksibilnosti programov*, da bi zagotovili pogoje za bolj raznolike vrste obravnav, ki bi bile bolj strukturirane kot običajno ambulantno delo. Omogočali bi krajše intenzivne tretmane, poldnevne in dnevne, pozavodske tretmane in možnosti za krizne intervencije.
5. *Zagotavljanje kontinuuma vzgojnega procesa*: pri tem mislimo predvsem na možnosti povezovanja dejavnosti v otrokovem okolju z različnimi ambulantnimi oblikami, z zavodskim in pozavodskim tretmanom ter različnimi alternativnimi možnostmi.

Treba bi bilo omeniti še dvoje, na kar smo med pripravo gradiva puščali nekako v ozadju: prvo bi lahko poimenovali princip realnosti z upoštevanjem sedanjega stanja in razvojnih tendenc, manjkalo pa nam je tudi ustrezno ovrednotenje sedanjih programov.

ANALIZA POTREB

Dosedanja organizacija skrbi za ogrožene in motene otroke in mladostnike je v osnovi razdeljena na med seboj dokaj ločeni področji (to velja tako za izvajalce – centre za socialno delo in druge ambulantne ustanove ter vzgojne zavode – kot tudi za resorsko razdelitev: izobraževanje, socialno skrbstvo). Pri tem je potrebno poudariti, da je ambulantna dejavnost razgibana in diferencirana tako po organizaciji in vsebini dela kot tudi v metodah dela, dopolnjuje pa se z delom v okolju. Določena diferenciranost programov je značilna tudi za zavodsko okolje (glede na starost, strukturiranost programov, interno-eksterno izobraževanje, uvajanje različnih vsebin). V zadnjem desetletnem obdobju se vse bolj uveljavlja potreba po vmesnih in bolj fleksibilnih programih. Čisto brez odziva na tem področju tudi nismo. V tej zvezi lahko omenimo: stanovanjski skupini VZ Logatca in DV Višnja gora, poldnevne tretmane v PMD Jarše, kratke socialno pedagoške tretmane v Mladinskem sprejemališču v Mariboru, dejavnosti Oddelka za mladostnike in Svetovalnega centra v Ljubljani, različne oblike prostovoljnega dela pri centrih za socialno delo in drugih ustanovah, terapevtske kolonije in podobno.

Uvajanje nove dejavnosti, kot jo predstavljajo stanovanjske skupine, ne pomeni nadomeščanja dela drugih institucij, ampak prevzemanje dejavnosti, ki do

sedaj ni bila dovolj učinkovito in zadostno razvita. Navedene trditve nisem podčrtal zaradi njenega pomena, ampak zato, ker ponazarja kompromis, v katerem smo. Ob tem se je treba vprašati, do katere mere je uvajanje stanovanjskih skupin nosilec novosti in koliko ohranja in izpopolnjuje sedanje stanje.

Sestavljalci gradiva navajajo mladostnike, katerih problematiko bi razreševali z vključevanjem v stanovanjske skupine:

1. Otroke in mladostnike, ki se znajdejo v trenutni ogrožujoči situaciji zaradi različnih vzrokov, kot so: smrt staršev, bolezen v družini in podobno.
2. Mladostnike s krizami v odraščanju, reaktivnimi vedenjskimi motnjami, konflikti v družini in s problemi v šoli, z znanim začaranim krogom. Etiološko pa so lahko vezani na socialno patologijo v družini ali na različne vzroke vzgojne neuspešnosti ali neustreznosti vzgojnega vodenja.
3. Mladostnike po odpustu iz zavodov z osnovnošolsko populacijo; kjer je pomembno podaljšanje tretmana zaradi neugodnih družinskih razmer, kot npr. starši iz različnih razlogov niso sposobni vzgojnega vodenja ali pa zaradi čustvene odtujitve niso pripravljeni prevzeti ponovno skrb za otroka. V nekaterih primerih se otroci ne morejo vrniti zaradi ogrožujočega domačega okolja, spremembe doma pa niso možne (alkoholizem – ob neuspelih poskusih zdravljenja, disocialnost staršev, fizični izpadi, nasilniško ravnanje itd.). V tej skupini so tudi otroci, ki po odpustu iz osnovnošolskega zavoda potrebujejo specifično (tudi učno) pomoč in vodenje, ki ga starši iz različnih razlogov niso sposobni, so pa izvor nadaljnjih konfliktov v družini.
4. Mladostnike iz rejniških družin; gre za otroke, pri katerih se rejniki niso sposobni ali pa pripravljeni srečati z vzgojnimi problemi odraščanja (pri tem so pogostejše težave pri dekletih, gre za manjši nivo dopuščanja s strani rejnikov).
5. Mladostnike iz socialno ogroženih družin, pri katerih je osebni razvoj v tolikšni meri moten, da ni indicirana vključitev v domove učencev.
6. Mladostnike po odpustu iz pošolskih zavodov. Tu gre za več kategorij mladostnikov:
  - mladostnike, ki bodo dopolnjevali zavodski tretman, predvsem na področju samopomoči, socialnega dozorevanja, na področjih, ki jih v večjih ustanovah ni mogoče v zadostni meri razvijati;
  - mladostnike, ki jim bo s tem omogočen širši izbor poklicnega izobraževanja; tu gre predvsem za gojence iz vzgojnih zavodov z internimi oblikami izobraževanja;
  - mladostnike, ki so v zavodu dosegli nivo razvoja, ki ga omogoča posamezna ustanova in je za nadaljnji razvoj smotrna premestitev;
  - mladostnike, ki ostajajo v vzgojnih zavodih, ker nimajo možnosti vključevanja v domače okolje;

- mladostnike, pri katerih je zaradi dolgotrajnejšega zavodskega bivanja že v osnovnošolskem obdobju v večji meri prisoten sindrom hospitalizma.

Posebej je bil izpostavljen problem mladih, ki odhajajo iz zavoda neposredno v JLA in po vrnitvi ostajajo v praznem. To so že polnoletni fantje, vzgojni ukrep jim je bil praviloma ukinjen, potrebovali pa bi krajše vodenje z nastavitvenimi možnostmi.

7. Otroke in mladostnike, za katere bi bila potrebna namestitvev zaradi observacij z intenzivno ambulantno obravnavo.
8. Posebno skupino predstavljajo matere in/ali očetje z majhnimi otroki brez osnovnih eksistenčnih pogojev (in opore v partnerju, družini ali okolju).

V gradivu so nadalje predvidene potrebe po krajših in dalj časa trajajočih tretmanih v stanovanjskih skupinah, kar je bilo tudi osnova za načrtovanje, koliko enot v posameznem okolju bi potrebovali.

Prikazana analiza potreb je seveda napravljena iz zornega kota centrov za socialno delo in deloma tudi vzgojnih zavodov. Odraža probleme, s katerimi se te službe srečujejo in za katere v sedanji situaciji ne najdejo ustreznih rešitev. Seveda pa se ob tem postavlja kar nekaj vprašanj. Ob prebiranju navedenih potreb bolj začutimo težavo strokovnih delavcev, ki bi morali nekaj narediti, za mlade, pa za to (oni) nimajo prave možnosti, ali pa z možnostmi, ki so na razpolago, niso zadovoljni. Stisk, ki jih te situacije pri strokovnih delavcih porajajo, ne bi smeli kar spregledati. Prezreti ne bi smeli niti konfliktnosti pozicije, v katero so postavljeni (se postavljajo) in ki bi jo lahko na kratko označili kot „ti si za to tu, da nekaj narediš s tem otrokom“. Ujetost v takšna zunanja (pa tudi notranja) pričakovanja ne more biti solidna osnova za analizo sedanjega stanja niti ne za iskanje naprej, menim pa, da ni tako redka na področju, o katerem govorimo. Med drugim povzroča nerealna pričakovanja, v našem primeru pač v zvezi s stanovanjskimi skupinami.

Pomanjkljivost tako oblikovane analize je tudi v tem, da premalo govori o dejanskih potrebah mladostnikov in o stopnji motenosti. V princip regionalnega razvoja je vključena tudi heterogenost skupin s tem pa tudi heterogenost dejavnosti in programov ter vključevanje in povezave zunanjih dejavnikov. V razmišljanjih o stanovanjskih skupinah, pa tudi o razvoju zavodskega varstva dobiva heterogenost pozitiven predznak, saj se pričakuje, da se s tem povečajo možnosti različnih vplivov, s tem pa tudi možnosti razvoja. Verjetno pa bo potrebno tudi tu oblikovati določene omejitve (starostne, časovne, glede na intenziteto motenosti itd.).

USTANAVLJANJE IN ORGANIZIRANJE STANOVANJSKIH SKUPIN

(povzeto po prispevku M. Čonča)

Med pripravljalci delovnega gradiva se je oblikovalo enotno mnenje, da bi naj bil pristop:

- že v začetnem snovanju znanstven,
- začetek ustanavljanja mreže stanovanjskih skupin naj bi bil eksperimentalen.

Obe izhodišči oziroma načeli pomenita premišljeno in argumentirano strategijo od začetnih snovanj do vrednotenja in spremljanja končnih rezultatov, imata pa tudi vgrajen mehanizem permanentnega delovanja sistema, ki bi se glede na povratne informacije v bodoče prožno prilagajal potrebam.

Realizacijo teh načel si zamišljamo na naslednji konkreten način:

Raziskovalno nalogo o stanovanjskih skupinah naj bi prijavila in izvajala kvalificirana raziskovalna institucija (ali več institucij), ki bi angažirala še zunanje sodelavce. Verjetno bi bili zainteresirani za sodelovanje z raziskovalci predvsem praktiki s področja vzgoje in izobraževanja ter socialnega skrbstva. Pričakujemo, da bi bili obe področji tudi naročnik oziroma porabnik in bi poleg raziskovalne skupnosti financirali raziskovalno nalogo. Tematika zahteva poleg ovrednotenja sedanjega stanja še akcijsko eksperimentalni pristop, spremljanje dela in sprotno vrednotenje ter hkratno primerjalno raziskovanje „tradicionalnega“ obravnavanja otrok in mladostnikov z odklonskim vedenjem.

Menimo, da bi morali podrobneje, znanstveno poglobljeno proučiti konkretna vprašanja, kot so:

- dejanske potrebe po stanovanjskih skupinah ter vrsto in obseg problematike, ki bi jo lahko s temi oblikami razreševali;
- principe, postopke in metode dela, saj spoznanja tako iz ambulantnega dela kot tudi dela v vzgojnih zavodih niso direktno prenosljiva v prakso stanovanjskih skupin (stanovanjsko skupino si seveda ne moremo predstavljati kot mini zavod in tudi ne kot dispanzer);
- status oziroma način organiziranosti stanovanjskih skupin;
- ekonomski vidik, predvsem vprašanja financiranja; pri tem mislimo na to, da bi že v začetku uvedli smiseln sistem financiranja, da ne bi imeli opraviti s t. i. sistemom „glavarine“, pač pa bi ga nadomestili z ustreznim sistemom financiranja programa. Pri tem pričakujemo, glede na področje dela, večji delež financiranja od socialnega skrbstva;
- razmerja tovrstne obravnave do ostalih načinov obravnavanja otrok in mladostnikov s težavami (glede na uveljavljene ambulantne in stacionarne oblike).

Znanstveno raziskovalni pristop od nastajanja projekta stanovanjskih skupin do uresničitve in vrednotenja rezultatov je le navidezno materialno zahtevnejši. Izkušnje z drugih področij kažejo na to, da so kasnejši neuspehi in popravki bistveno večje materialno breme. Zato predlagamo začetno eksperimentalno fazo z ustanovitvijo manjšega števila (različnih tipov) stanovanjskih skupin, ki bi omogočale medsebojno primerjavo, primerjavo z drugimi oblikami dela in sprotno ocenjevanje.

STROKOVNI DELAVCI V STANOVANJSKI SKUPINI

Razmišljanj o ustreznih delavcih v stanovanjski skupini ne bi smeli omejit na formalno pravni vidik, ampak na naloge, ki jih bodo izvajali. Pomisliti bi morali predvsem na spoznanje, da je uspešnost dela na tem področju v večji meri povezana z osebnostnimi značilnostmi kot pa s poklicno izobrazbo. Če to dejstvo sprejmemo, potem je potrebno, da razvijemo sistem ustreznih preizkušenj pred sprejemom v ustanovo. Nekateri zavodi (Logatec, Smednik) imajo s tem že izkušnje, ki bi jih bilo dobro upoštevati.

Že v začetku bi se morali bolj posvetiti tudi problemom, s katerimi se pogosto srečujemo na tem področju, vendar še nismo našli načina za njihovo uspešno razreševanje: gre za permanentno usposabljanje in skrb za mentalno zdravje ter hkratno omogočanje razmer za razvijanje permisivne naravnosti, odprtosti, integrativnih procesov, pridobivanje novih izkušenj in osebne rasti. Težko bi govorili o tem, da vzgojitelja v mali skupini že sama situacija sili v odprtost, povezovanje z okoljem, demokratične odnose v skupini, ampak ima verjetno enako število razlogov za obratno pot.

Kot je bila poudarjena nujnost po eksperimentalno raziskovalnem pristopu v razvoju stanovanjskih skupin, tako je tudi nujno, da bi se že v začetnem obdobju dogovorili o sistemu strokovnega povezovanja: pri tem ni toliko pomembno, ali ga imenujemo sistem supervizije ali didaktičnih skupin, pomembno je, da sta vzgojiteljem omogočeni stalna predelava in možnost realnih soočanj, da niso prepuščeni samim sebi. Ustvarjalno soočanje ljudi, ki „so notri“, s „pogledi od zunaj“ omogoča razvijanje javnosti dela, s tem pa zmanjševanje bojzani, katastrofičnih pričakovanj pa tudi odpravlja zapiranje in od-tujenost. Seveda pa „pogled od zunaj“ ne pomeni samo „gledati v nekaj“, ampak tudi „stati za nečim“. S tem bi bilo omogočeno tudi uravnavanje zuna-jnih pričakovanj.

Težko je pričakovati, da se bodo pokrivalo organizacijske rešitve s potrebami po strokovni povezanosti, zato bo potrebno, ne glede na načine organiziranja stanovanjskih skupin, zagotoviti strokovno povezanost v Sloveniji, pri tem

ne mislimo na občasna srečanja in pretok informacij, ampak na sistem delovanja, ki bo sprejet kot pogoj za razvoj stanovanjskih skupin. Bralec bo dobil dosti bolj jasno predstavo o tem, za kaj si prizadevamo, če bo ponovno prebral sestavek mag. Bečaja Ali je lahko vsaka ustanova permisivna? v 23. št. Ptičkovi brez gnezda.

PРАВNA IN DRUGA VPRAŠANJA

Stanovanjska skupina v svoji dejavnosti vključuje posredno ali neposredno tudi elemente nadzora – socialne kontrole. To dejstvo bo treba upoštevati tako pri oblikovanju konceptov dela kot tudi pri samem izvajanju. Na to kažejo tudi vprašanja s področja pravne urejenosti, ki jih postavljajo sodniki sodišč za mladoletnike.

Pri razreševanju teh vprašanj bomo morali upoštevati, da gre pri stanovanjskih skupinah za razvijanje fleksibilnih programov (najmanj za to) in naj pravna regulativa teh možnosti ne bi preveč omejevala. Povsem razumljivo pa je, da je potrebno zagotoviti pravno varnost vseh „stanovalec v stanovanjski skupini“, tako gojencev kot vzgojiteljev. Ob tem seveda s pravnega vidika ne bi smeli zanemariti niti takšnih obrobnosti, kot je pravna opredelitev vloge in odgovornosti prostovoljnih sodelavcev, ki bodo imeli povsem konkretne naloge v delovanju stanovanjskih skupin.

Več pozornosti zasluži tudi vprašanje zagotavljanja možnosti za organizacijo delavnic, ki bi jih uporabljalo več stanovanjskih skupin pa tudi druge ustanove za mladoletnike, ki so opustili šolanje ali zaposlitev. V delavnicah bi jim omogočili priprave na ponovno vključevanje v delovno okolje. Vzrokov za takšno organizacijo je vsaj toliko kot pomislekov. Na eni strani je res, da VZ Slivnica, ki ima eksterno izobraževanje in zaposlovanje, že prek 20 let uspešno deluje brez internih delavnic, prav tako pa je res, da so se v teh letih spremenili možnosti zaposlovanja pa tudi sistem izobraževanja in po mnenju zavodov tudi motenost mladoletnikov.

Stanovanjske skupine, tako kot jih vidimo v sedanji situaciji, seveda ne prestopajo temeljnega mejnika med „ustanavljanjem za in omogočanjem“ (gl. M. Vončina: Patetični spomini na Berlin, Ptički brez gnezda, št. 23). Danes se kažejo stanovanjske skupine kot dopolnitev in izpopolnitev sedanjega sistema tretmana otrok in mladoletnikov, manj pa kot novi pogledi in drugačno razmišljanje.

Potrebno bi se bilo ustaviti tudi ob vprašanju, ali stanovanjske skupine same po sebi *silijo* v spreminjanje odnosov, redifiniranje ciljev in vsebine vzgojnih

prizadevanj in s tem postavljajo mlade v drugačno vlogo in položaj. Dosedanji pogovori in predstave o stanovanjskih skupinah kar budijo ta pričakovanja, čeprav gre verjetno le za to, da te oblike zmanjšujejo potrebo po „institucionalizaciji“ življenja in tako dajejo večje možnosti za osebnostni razvoj.

Če sprejemamo razvijanje stanovanjskih skupin kot izziv in možnost, da v okviru specialne pedagogike poglobljeno iščemo nove odgovore na vprašanja permisije, humanizacije vzgoje in osebnostne rasti, še vedno ostajamo v procesih znotraj ustanov. Ne glede na „domet“ specialne pedagogike, pa bo v praksi nujno povezovanje med specialno vzgojo in dejavnostjo socialnega skrbstva, če hočemo dati „življenje“ prizadevanjem, kot so odprtost zavodov, integracija, fleksibilnost programov in kontinuiranost vzgojnih tretmanov. S tega stališča so lahko stanovanjske skupine izziv centrom za socialno delo in istočasno možnost razvoja. Ustanavljanje stanovanjskih skupin lahko predstavlja velik napredek k razreševanju temeljnega konflikta, o katerem govori Analiza vsebin, dela in strokovne usposobljenosti centrov za socialno delo, ki jo je v letu 1985 izdelal republiški komite za zdravstveno in socialno varstvo: „Na področju socialnega dela z ljudmi ugotavljamo temeljni konflikt med teoretičnimi cilji, ki opredeljujejo podružbljanje socialnega dela, kar pomeni aktiviranje čim širšega kroga delovnih ljudi in občanov pri razreševanju socialne problematike ogrožene populacije, in dejanskimi razmerami, ko smo skrb za navedeno področje prepustili le izvajalskim organizacijam, ki pogosto delujejo zaprto, nepovezano, birokratsko, z zastarelimi metodami dela in pogosto nimajo pregleda nad dejanskim stanjem socialne politike v občini.“ Če stanovanjsko skupino pojmuje kot enoto, odprto v lokalno skupnost, socialne delavce, ki bi v njej in ob njej delovali, pa predvsem kot skupnostne socialne delavce, ki bi naj skrbeli za to odprtost, potem lahko socialni delavci realizirajo svojo vlogo le tedaj, če so v resnici poznavalci problematike lokalne skupnosti. Biti poznavalec razmer v lokalni skupnosti pa je seveda mogoče le tedaj, če socialni delavec sestopi iz svoje pisarne, če ni birokrat in če ne uporablja zastarelih metod dela (misli povzete po sestavku M. Vončine).

Takšno videnje vloge stanovanjskih skupin pa nujno vključuje aktivno vlogo centrov za socialno delo in socialnega skrbstva kot celote. Zato je nujno ustvarjalno srečanje obeh področij, tako na resorskem kot izvajalskem nivoju. V tej povezavi stanovanjske skupine ne pomenijo sodelovanja in dopolnjevanja zavodov in centrov za socialno delo, ampak integrirano dejavnost.

ZAKLJUČEK

Kje smo danes? Med nastajanjem tega sestavka se je stanovanjski skupini VZ Logatca pridružila skupina Dekliškega vzgajališča Višnja gora, o ustanavljanju

pa razmišljajo tudi drugi zavodi. Kot kaže, ostajajo pobude in tudi realne možnosti za razvoj predvsem znotraj specialne vzgoje. Če ob tem upoštevamo še pobude nekaterih centrov za socialno delo (ali samo posameznikov v njih), ostajamo s tem še vedno na obrobju; stanovanjske skupine še niso vključene v sistem razvoja socialne politike na občinskem ali republiškem nivoju. Videti je, da lahko pričakujemo postopen razvoj od stanovanjskih skupin kot dopolnitev k zavodski vzgoji, ki so predvsem izraz interesov delavcev v vzgojnih zavodih, k stanovanjskim skupinam kot alternativnim oblikam, kjer naj bi se v večji meri odražal interes delavcev v centrih za socialno delo. Seveda to ne pomeni, da gre za ozke „interne“ interese posameznih skupin. V kolikšni meri pa lahko v perspektivi pričakujemo v razvoju stanovanjskih skupin prehajanje iz „organiziranja za mladostnike“ v „omogočanje realizacije pobud mladostnikov“? Odgovor je seveda povezan z vprašanjem, ali lahko v perspektivi pričakujemo, da bodo mladi v večji meri izražali svoje interese, in ali bodo sprejeti kot upoštevanja vredni nosilci pobud in interesov. Dogajanja v zadnjih letih kažejo na to, da lahko pričakujemo premike v tej smeri. Takšna razmišljanja pa seveda pomenijo ukvarjanje s prihodnostjo, in ne odgovarjanje na aktualne probleme, kot se kažejo v tem trenutku. V tej zvezi pa bi spomnili na dr. Pečarja (J. Pečar: Policija v napovedih prihodnosti, Teorija in praksa, št. 6, 1985), ko pravi: „Reform, ki bi se pri nas v nadzorstvu ukvarjale s prihodnostjo, torej ni. So le tiste, ki se ubadajo s preteklostjo, ki pa ne le kasne, ampak jih tudi razglašajo kot proces prilagajanja, *torej so lahko kot scenarij za zaostajanje*. Tu res ni dosti tveganja.”

Maribor, oktober 1986

NOVE POTI POKLICNEGA IZOBRAŽEVANJA V VZ GLAMINA

Jasna Šebjanič-Pupis

V vzgojnem zavodu Planina je organizirano poklicno usposabljanje že od 1972. leta. V letu 1983 nam je uspelo po večletnih prizadevanjih naše programe verificirati, vendar nam je to uspelo le delno.

Gojenci našega zavoda se lahko po končani OŠ s prilagojenim programom poklicno izobražujejo v kovinarski usmeritvi (SKR-PR program). Izobraževanje traja dve leti in v tem primeru delujemo kot dislocirana enota srednje šole tehničnih usmeritev in družboslovja v Kočevju. V lesarski usmeritvi (prav tako dveletni SKR-PR program) pa delujemo kot dislocirana enota srednje lesarske šole iz Škofje Loke. Žal so bila naša prizadevanja, da bi verificirali tudi program v gostinski usmeritvi, zaenkrat neuspešna, tako da izvajamo le interni program usposabljanja z delom v kuhinji in podobnega v šivalnici in likalnici.

V naših internih delavnicah lahko ima praktičen pouk le 6-7 učencev, in sicer oba letnika skupaj po ločenem programu. To pomeni, da se lahko ob enakomerni razporeditvi otrok v delavnici na novo vključi v verificirane programe le 6-7 absolventov OŠ s prilagojenim programom. Kapaciteta delavnic je vsako leto izkoriščena povečini z absolventi interne šole s prilagojenim programom VZ Planina, posameznike pa sprejmemo tudi od zunaj.

V nadaljnjem prikazu poklicnega izobraževanja gojencev v VZ Planina se bom osredotočila predvsem na njihovo praktično delo v delavnicah. Praktično delo poteka tri dni v tednu po 8 ur, torej je enako delavniku odraslega zaposlenega človeka. Delovnik se prekine dvakrat, in sicer krajši čas za malico ter pol ure v času kosila. Vse opravljene ure v delavnici se vrednotijo po posebnem pravilniku o nagrajevanju. Ta pravilnik opredeljuje 4 stopnje ur oziroma, kakor jih pri nas imenujemo, A, B, C in D ure. Stopnje upoštevajo več vidikov praktič-

nega dela v delavnici — od točnosti prihajanja na delo do discipline, prizadevnosti in vztrajnosti. Tudi manj sposobni učenci lahko dosežejo A ure, če se le v skladu s svojimi sposobnostmi dovolj potrudijo. Ure so finančno ustrezno ovrednotene, tako da so učenci navadno tudi motivirani, da pri delu pokažejo dovolj prizadevnosti, saj je potem večja tudi njihova mesečna nagrada.

V prvem letu šolanja je ob prehodu iz osnovnošolskega programa na program poklicnega izobraževanja veliko težav. Posebej v prvem polletju se učenci prilagajajo novemu sistemu in je zanje včasih že dovolj, če vztrajajo na delovnem mestu. Šele kasneje, ko usvojijo te osnovne stvari, se začnejo pravzaprav intenzivneje posvečati usvajanju programa I. letnika. Glede na to, da imajo fantje različne motnje vedenja in osebnosti, traja pri nekaterih to obdobje krajši, pri drugih pa daljši čas. Prihaja tudi do medsebojnih sporov in konfliktov, kar je potrebno sproti reševati. Zelo pomemben kazalec celotnega poklicnega usposabljanja je prva delovna praksa, ki traja mesec dni in se praviloma izvaja v domačem kraju. Učenec I. letnika ob prvem polletju pač še ne obvlada veliko, le osnovne delovne operacije in temu primerno opravlja potem tudi delo v delovni organizaciji. To so navadno enostavnejša, včasih neprijetna in umazana dela, podobna pa je tudi njihova pozicija v delovnem okolju. Kdor uspešno opravi prakso I. letnika, skoraj zagotovo uspešno dokonča tudi dveletno šolanje. Pri opravljanju prakse učence seveda spremljamo — predvsem domači centri za socialno delo, mi iz ustanove pa jih obiščemo enkrat. V drugem letniku marsikomu prav opravljena praksa da potreben elan za nadaljnje delo, fantje usvajajo vse več prvin dela in se še globlje uvajajo v skrivnosti lesarskega ali kovinarskega poklica. Med poletnimi počitnicami jih usmerjamo v počitniško zaposlitev — večkrat jo učenci dobijo tudi v delovnih organizacijah, kjer so uspešno opravili prakso. V zadnjih letih smo opazili, da učenci II. letnika po usvojenem programu in po obeh delovnih praksah kažejo določen nemir, ponovno iščejo samega sebe kot v zadnjem razredu osemletke, pri marsikom se javi kriza pred odpustom. Namesto da bi fantje usvojeni program poglobljali in ga utrjevali, porabijo več energije za svoje osebno dozorevanje, kar pa se žal premočno odraža pri praktičnem pouku v delavnicah.

V letošnjem letu smo iz tega razloga in iz nekaterih drugih objektivnih razlogov iskali nove poti usposabljanja za učence II. letnika. V prejšnjih letih smo občasno vključevali gojence v praktično delo izven zavoda za krajši čas (navadno 1 mesec) — letno je bil le en tak primer ali dva. Letos smo v drugem polletju tej obliki dali večji razmah — v praktično delo zunaj zavoda je bilo vključenih 11 otrok. Vseh učencev v poklicnem izobraževanju (I. in II. letnik, vključno s programom usposabljanja z delom) je bilo 22, tako da je praktično delo zunaj zavoda obiskovala kar polovica vseh učencev, to je 10 do 14 iz II. letnika (71%).

Učence smo vključevali v vrsto delovnih organizacij v bližini samega kraja, saj Planina žal nima razvite industrije. Le en gojenec je delal pri mizarškem obrtniku v samem kraju, ostali so trikrat tedensko potovali v Logatec, Postojno in na Unec.

Teh 11 gojencev je praktično delo izven zavoda obiskovalo v različnih časovnih obdobjih – vsi v glavnem v drugem polletju šolskega leta 1985/86. Najkrajše obdobje tega dela je trajalo zaradi spleta okoliščin le 1 teden (nesreča na delu), nadaljše pa 13 tednov, v povprečju pa mesec in pol (6,8 tednov). En gojenec I. letnika je izjemoma opravljal praktično delo izven zavoda celo leto po posebnem programu.

Glede na to, da se je večina fantov in deklet vozila, je pri prihodu na delo prihajalo do občasnih zamud. Pri enem fantu se je večkrat zgodilo, da je zamudil, pri štirih pa le enkrat ali dvakrat. Izgovarjali so se, da so zaspali, da niso imeli dovolj denarja za avtobus in so torej morali počakati prihod vzgojitelja na delo (drugače so na delo odhajali že pred 6. uro zjutraj). Vse upravičene zamude in izostanke smo jim opravičevali iz same ustanove s pismom ali telefonskim sporočilom.

Na praktičnem delu izven zavoda od enajstih gojencev ni bil nobeden neuspešen. Kot sem že prej omenila, se je v enem primeru dekletu v kuhinji zgodila nesreča pri delu, tako da je bilo delo zanjo prekinjeno. 5 učencev je za opravljeno praktično delo prejelo oceno ZU (zelo uspešno), 5 pa oceno uspešno. Temu primerne so bile potem njihove mesečne nagrade. V delovnih organizacijah nismo ne zahtevali ne prosili, da imajo z našimi učenci kakršnekoli stroške, vendar je večina gojencev v delovni organizaciji dobila vsaj toplo malico, ponekod pa glede na dosežen rezultat praktičnega dela tudi manjšo finančno nagrado (6 primerov).

V to obliko poklicnega izobraževanja smo seveda vključevali pretežno vodljivejše gojence, s katerimi smo predhodno tudi intenzivneje delali v zvezi z odhodi v delovne organizacije, obnašanjem, disciplino in ostalimi vidiki njihovega vedenja. Vključili pa smo tudi tri težje vodljive gojence, ki so potrebovali še dodatno osveščanje. Ker so delovne organizacije, kamor so bili vključeni, dokaj oddaljene med seboj, gojencev nismo obiskovali vsak teden, temveč po potrebi oziroma vsaj na 14 dni. Občasno smo komunicirali telefonično, v popoldanskem času smo z gojenci analizirali njihovo delo. Le v treh primerih smo naleteli na določene težave v delovnem okolju. Enkrat je bil fant obtožen kraje malic in denarja, vendar smo po temeljitih razgovorih ugotovili, da fant, ki te problematike sicer sploh ni imel, ni mogel biti storilec ter da je obtožba izhajala predvsem iz tega, ker je delovno okolje fanta zaradi nekoliko nastopaškega vedenja začelo odklanjati. Fanta smo morali v kratkem času odstraniti

iz delovne organizacije, ker je bil dobesedno ogrožen. V drugem primeru je šlo za zatekanje fanta v bolezen, vendar brez oprijemljivega razloga v delovnem okolju. Najverjetneje je bila vzrok kriza pred odpustom, kajti celotno vedenje gojenca se je precej spremenilo. Ta problem smo rešili brez težav in fant je v določenem obdobju delal do konca. V tretjem primeru je šlo za fanta iz I. letnika, ki je celo leto prizadevno delal zunaj zavoda, v zadnjem mesecu pa je zakrivil nekaj kraj denarja. Fant je bil resda že prej sodno obravnavan, vendar te problematike pri njem prej nismo zapažali. Tudi ta gojenec je iz povsem upravičenih razlogov moral prekiniti delo. V vseh ostalih primerih lahko v prihodnje zanesljivo predvidevamo, da bomo ob potrebi lahko še sodelovali, čeprav tudi delovne organizacije, kjer so bile težave, sodelovanje niso odklonile.

TABELA št. 1:

	Čas usposabljanja (tedni)	Motenost	Težave	Zamude	Ocena dela	Nagrada
1. T. Mirsad	celo leto	vodljiv	DA	—	ZU	DA
2. P. Robert	9	vodljiv	DA	večkrat	U	—
3. S. Miro	8	težje vodljiv	—	redko	ZU	DA
4. Š. Ivan	13	vodljiv	—	—	ZU	DA
5. B. Bojan	11	vodljiv	—	redko	ZU	—
6. K. Ivan	5	težje vodljiv	—	redko	ZU	DA
7. I. Robert	5	vodljiv	DA	—	U	—
8. S. Janez	5	težje vodljiv	—	redko	U	—
9. M. Štefka	1*	vodljiva	—	—	—	—
10. S. Vlasta	5	vodljiva	—	—	U	DA
11. M. Vida	6	vodljiva	—	—	U	DA

* nesreča na delu

Ob koncu šolskega leta 1985/86, ko smo nekako naredili „obračun“ tega polletja, ki je mimogrede zahtevalo nekaj več napora in iznajdljivosti strokovnih delavcev kot doslej, lahko rečemo, da smo z doseženimi rezultati lahko zadovoljni. Zadovoljni so bili tudi — vsaj v večini — fantje in dekleta. Strokovni delavci smo bili mnenja, da so bile pridobitve za gojence naslednje:

- višanje socialne zrelosti,
- večja osebnostna in osebna urejenost,
- razširitev poklicnega znanja,
- omilitev krize pred odpustom,

- samopotrjevanje,
- vpogled v življenje po odpustu ter zadnja preizkušnje pred njim.

Ob tem moram poudariti, da je naša populacija ne le vedenjsko in osebnostno motena, temveč tudi lažje umsko manj razvita (pri večini je šlo za mejne primere), kar pomeni, da na nekaterih področjih socialnega dozorevanja potrebujejo več pomoči in osveščanja kot normalna populacija. Po uspešno opravljenem praktičnem delu so gojenci bolj optimistično gledali v prihodnost, imeli so večje zaupanje vase, saj so videli, da so lahko enakovredni drugim delavcem v proizvodnem procesu in da imajo po odpustu veliko možnosti, da uspejo. Poudariti je potrebno tudi njihovo skrb za osebno urejenost, saj je bila poprej tudi higiena naših gojencev šibka, ob tej obliki dela pa so pokazali veliko večjo skrb za svojo garderobo in zunanji videz, želeli so, da ne bi po ničemer izstopali od drugih delavcev. Nekateri od teh otrok imajo izrazite težave pri komuniciranju (npr. neko dekle je v začetku vključitve v delovno organizacijo nekajkrat bruhalo) in tudi na tem področju smo dosegli napredek – ob uspehih so se gojenci bolj odpri, navajali so, da se družijo z delavci ob času malice ali odhodu na avtobus.

Navsezadnje je vključevanje gojencev v praktično delo zunaj zavoda ob koncu leta razbremenilo delavnico, kjer se je vodja delavnice moral ukvarjati ne le s problemi praktičnega dela, temveč še z osebnimi problemi gojencev pred odpustom. V tem primeru smo jim pomagali na drug način, in sicer vsaj enako uspešno kot prejšnja leta, vodja delavnice pa je v tistem času večjo skrb namenil učencem I. letnika. Z učenci II. letnika, ki so delali zunaj zavoda, se je ukvarjal med teoretičnim poukom: skupno so analizirali posamezne delovne procese in jih primerjali s poukom v naših delavnicah.

Ob vsem tem se v obdobju gradnje novih zavodov odpira nekaj vprašanj – ali ohraniti stare oblike usposabljanja ali vanje vnesti nove prvine ali jih morda celo spremeniti. Vzgojni zavod v Planini bo vsekakor še naprej poklicno izobraževal absolvente OŠ s PP, ker je to ena izmed redkih oblik primernega izobraževanja za to populacijo. Iz lastnih izkušenj moram poudariti, da je SKR-PR program za naše otroke zelo zahteven in da v domačem okolju, v kakršnem živijo ti otroci, skoraj ni možnosti, da bi bili v teh programih brez strokovne pomoči uspešni. Naše delavnice so iz leta v leto polno zasedene in moramo posameznike celo odklanjati.

Izhajajoč iz dejstev, da domače okolje po vrnitvi otroka iz zavoda ni sanirano, menim, da mora otrok med bivanjem v naši ustanovi čim bolj socialno dozoreti in se osebnostno urediti. Ker naši otroci za nadaljnje šolanje nimajo možnosti, jim ostane le še poklicno področje, na katerem se lahko uveljavijo, kar

lahko pomeni obenem tudi njihovo urejeno prihodnost. Zato še naprej podpiramo take in podobne oblike odpiranja zavoda navzven in si želimo sodelovanja z več delovnimi organizacijami. Žal smo pri vseh teh oblikah, kot sem že omenila, vezani na vožnjo, ki prinaša poleg stroškov še vrsto drugih nevšečnosti. Bližina delovnih organizacij bi v tem primeru pomenila tudi možnost drugih oblik poklicnega izobraževanja:

- vključevanje vseh učencev II. letnika v praktično delo izven ustanove,
- podaljševanje praktičnega dela v primeru uspešnosti,
- krajše vključevanje učencev I. letnika v delo izven zavoda,
- usposabljanje z delom izven zavoda (več možnosti),
- možnost zamenjave delovne organizacije v primeru neurejenih medsebojnih odnosov.

Prenat bomo začeli v VZ Planina karkoli adaptirati ali graditi, moramo še enkrat zares temeljito pretresti vsa ta in še druga vprašanja. Če bomo odločali celo o tem, ali bo zavod ostal v Planini ali kje drugje, nas morajo voditi strokovni vidiki prenove zavoda. Zavedati se moramo, da ne odločamo le o nadaljnjem petletnem obdobju, temveč za veliko daljšo dobo in zato mora biti tudi naš pogled usmerjen v prihodnost.

ZAVODSKA VZGOJA NA NIZOZEMSKEM

Bojan Dekleva

V oktobru 1986 sem preživel tri tedne na Nizozemskem kot gost Centra za raziskovanje in dokumentacijo pri nizozemskem ministrstvu pravosodja. Ta center je morda največji tovrstni center v Evropi; v njem je redno in začasno zaposlenih okrog 100 delavcev, od katerih se jih največ ukvarja z raziskovanjem. Center zaradi svojega položaja služi kot nekak raziskovalno analitski servis ministrstvu. To pomeni, da je tematika raziskovanja povezana predvsem z vprašanji aktualne kriminalne (in socialne) politike, posebej pa med temi temami izstopata dve vrsti raziskav: evaluativne raziskave ter eksperimenti, s katerimi praviloma v manjšem merilu preizkušajo nove ukrepe kriminalne politike, preden postanejo veljavni za celo državo.

V predhodnem dopisovanju s Centrom sem obrazložil namen svojega obiska: seznanjanje z nizozemskim sistemom obravnavanja mladinske odklonskosti, spoznavanje novejših vsebin mladinske kriminalne in socialne politike ter posebej spoznavanje institucionalnih, zavodskih oblik obravnavanja mladine. Na Centru so mi izdelali program obiskov ustanov ter pogovorov z ljudmi, ki raziskujejo posamezne teme s področja mladinske kriminologije. Program je bil silno natrpan, ob tem pa so bili kraji mojih obiskov raztreseni po vsej Nizozemski, tako da sem kar lep del svojih treh tednov preživel na vlakih. Dvakrat pa so me na obiske popeljali tudi kolegi s svojimi avtomobili: enkrat raziskovalec z omenjenega Centra, drugič pa dva inšpektorja za področje zavodske vzgoje.

Značilnosti in trendi v zavodski vzgoji

Splošne značilnosti in gibanja v zavodski vzgoji sem razbral iz v angleščini publiciranih analiz Centra za raziskovanje še pred odhodom na Nizozemsko.

Osnovni podatki so takile: Nizozemska je imela leta 1980 ob 13 milijonih prebivalcev in približno 4,5 milijona mladoletnih oseb (pod 18 let) kapaciteto okrog 26 000 mest za otroke in mladoletnike v več sto rezidenčnih zavodih. Od vseh mest jih odpade okrog 3000 na duševno manj razvite otroke, okrog 1500 na različne medicinske in psihiatrične ustanove, 1000 na domove za samohranilke/ce z otroci, 18 000 na otroke, ki jih pri nas poimenujemo kot MVO in socialno ogroženo populacijo, 2500 mest pa odpade na druge, neorganizirane in neklasificirane zavode. Populacija MVO v najširšem smislu besede se obravnava v okrog 300 zavodih, od katerih jih je 200 zavodov otroškega skrbstva v ožjem smislu besede, preostali pa so bolj podobni specializiranim internatom, ki sprejemajo otroke s posebnimi učnimi in milejšimi socialnimi težavami. 200 zavodov otroškega skrbstva sprejema v velikem delu otroke in mladino, ki je v zavod oddana z odločbo mladinskega sodnika, bodisi zaradi kaznivih dejanj ali pa zaradi vzgojne ogroženosti (pri nas – po postopku socialnega skrbstva). Zavodi otroškega skrbstva pa se spet ločijo na državne in privatne. Slednji so v veliki večini.

Tako državne kot privatne zavode v celoti financira država, ki ob tem nadzira dejavnost zavodov in zagotavlja uresničevanje minimalnih standardov skrbi za otroke. Privatnost zavodov pomeni, da jih upravljajo privatne organizacije, ki so nastale v preteklosti iz dobredelnih združenj, danes pa so seveda zelo profesionalizirane. Privatnost zavodov pomeni:

- možnost oblikovanja specifične vrednostne naravnosti (ki se je nekoč vezala na religiozne usmeritve);
- večjo zasidranost zavodov v specifične tradicije in družbenopolitični kontekst določene družbene skupine ali skupnosti;
- možnost zelo fleksibilnega oblikovanja programov zaradi manj zbirokratiziranega vodstva, manjše zaščitenosti delavcev idr.

Zgoraj omenjene neklasificirane in neorganizirane ustanove z 2500 mesti obsegajo predvsem alternativne službe (v obliki posvetovalnic, sprejemališč ali kriznih centrov), ki pobeglim mladostnikom ali mladini v krizi omogočajo začasno bivanje. Teh ustanov praviloma denarno ne podpira država, pač pa jih financirajo mesta ali druga lokalna združenja.

Junger-Tasova¹ v analiziranju večletnih gibanj navaja predvsem dve:

- Zmanjševanje kapacitet zavodske vzgoje, ki so se denimo v obdobju 1960 do 1976 več kot prepolovile. K zmanjševanju kapacitet so prispevala spoznanja o morebitnih neugodnih posledicah zavodskega obravnavanja in stigmatiziranja ter spremenjena družbena tolerantnost (in večja nemoč). Razmero-

¹ V knjižnici Inštituta za kriminologijo je na voljo več 10 angleških publikacij Centra za raziskovanje in dokumentacijo nizozemskega ministrstva za pravosodje.

ma več otrok se torej obravnava ambulantno, medtem ko živijo doma, in relativno več jih je oddanih v rejništva. Čeprav so v teh letih tudi ambulantne službe, alternativne in krizne intervencije, posvetovalnice in druge doživele svoj boom, pa Junger-Tasova meni, da te službe niso v polni meri nadomestile zmanjšanja zavodskih kapacitet.

- Manjšanje velikosti zavodov ter njihova spremenjena idelogija. Tako je bila leta 1978 povprečna kapaciteta zavodov okrog 60 mest, s tem da je bilo tudi nekaj zavodov s kapaciteto okrog 200 mest. V letu 1981 pa je obstajalo že 265 majhnih ustanov, ki so imele kapaciteto pod 15 otrok (to so bile večinoma hiše, kjer je živelo 4–8 otrok skupaj z vzgojitelji).

Program obiskov zavodov

Obisk na Nizozemskem sem želel izkoristiti tudi za preverjanje načel, ki so vodila komisijo pri izobraževalni skupnosti Slovenije, ko je spomladi 1986 izdelala zamisel mreže zavodske vzgoje v Sloveniji. V razpravah na komisiji smo se večkrat sklicevali na tuje izkušnje, in zato sem želel najti odgovor na vprašanje, v koliki meri jim je na Nizozemskem uspelo uresničiti bolj integrirane, manjše in urbanim problemom ustrežnejše oblike zavodske in izvenzavodske skrbi za odklonsko mladino.

Vendar pa zaradi raznih okoliščin kot nalašč nisem obiskoval manjših ustanov ali stanovanjskih skupin, temveč pretežno največje in najbolj tradicionalne zavode. Takšne so mi namreč dali v program obiskov. Sprva sem mislil, da mi kažejo le „lepše“ zavode, vendar so mi takoj uresničili željo, da bi obiskal tudi manj reprezentančne. Kasneje sem razumel, da je bil kriterij izbiranja zavodov za obiske predvsem ta, katere zavode je raziskovalec, ki se je za obiske dogovarjal, osebno poznal oziroma s katerimi ima ministrstvo pravosodja največ izkušenj in največ stikov. To pa so predvsem večji zavodi, medtem ko so manjši pogosteje bolj neodvisni, težje dostopni in poznani predvsem lokalno.

Spoznal sem šest zavodov, en program, ki naj bi pomenil inovacijo v zavodski vzgoji, ter pet programov, ki so želeli nadomestiti oddajo v zavod z izvenzavodsko obravnavo. Med šestimi zavodi so bili:

- Trije privatni zavodi (Hoonderlow, Neerbosch, Karspel), namenjeni otrokom in mladini od 12–18 (20) let, ki so bili tja oddani zaradi socialne problematike, milejših motenj vedenja in šolske neuspešnosti. Med populacijo teh zavodov je bilo le 10% otrok, oddanih v kazenskem postopku, ostali pa so bili „socialni“ primeri. Vsi trije zavodi so imeli kapaciteto nad 100 otrok (in so spadali med pet največjih zavodov na Nizozemskem), imeli so dolgo tradicijo in so izhajali iz starejših verskih programov. Povprečni čas njihovega obravnavanja otrok je trajal eno do dve leti.

- Dva zavoda sta bila namenjena za kratkoročne in „preventivne“ namestitve. Prvi, privatni (Jongerem Opvang Centrum-soc) je večinoma služil za kratke namestitve otrok v preiskovalnem postopku (preventivni pripor). V času od enega do največ šestih mesecev so v njem opazovali, diagnosticirali ter izdelovali predloge za nadaljnje obravnavanje. Drugi, državni zavod (Hunerberg) pa je poleg te funkcije izvajal še kazensko sankcijo do šest mesecev odvzema prostosti, v njem pa je bilo celo manjše število gojencev z dolgotrajnejšo „tretmansko“ namestitvijo. Oba zavoda sta imela kapaciteto okrog 30 mest.
- En zavod (Den Engh) pa je izvajal ukrep, ki se uradno imenuje „detained at the government pleasure“ (zadržan po „volji“ vlade). Gre za časovno nedoločen ukrep nepolnoletnim osebam, ki naj bi zaradi teže kaznivega dejanja in posebne osebnostne in vedenjske motenosti potrebovali posebno intenziven in dolgotrajen tretma. Po obisku zavoda sem sklepal, da gre za populacijo, ki jo je zaradi teže dejanj potrebno obravnavati v zaprtem režimu dalj časa, ali pa za populacijo, ki jo zaradi izrazite vedenjske motenosti ali posebne spremljajoče psihopatologije drugi zavodi odklanjajo (tako imenovana rizična ali rezidualna populacija).

V vsakem zavodu sem prebil od dveh ur pa vse do šestih ur (cel delavnik), večinoma so mi pokazali vse prostore, pogovarjal sem se z različnimi delavci in ponudili so mi kosilo. Praviloma so me dalj zadržali in mi več pokazali v zavodih, ki so imeli tudi več pokazati.

Kaj je v nizozemskih zavodih drugačno?

Namesto povzemanja značilnosti posameznih zavodov, navajanja dnevnega reda, organizacije življenja, pojmovanja vzgoje, itd. bom po področjih opisal tiste značilnosti nizozemske zavodske vzgoje, ki so me posebno presenetile in mi ostale v spominu.

A. Standard zavodov (materialni in kadrovski)

Nehote me je standard zavodov osupnil in pretresel. Pri prvih obiskih sem zato veliko spraševal prav po tem. Vsa poslopja (!), v katerih so bili zavodi, so bila za naše razmere nova. Vsa so bila namensko zgrajena prav za te zavode. Razen obeh državnih zavodov, katerih hiši sta bili izpred druge svetovne vojne, nobeno poslopje drugih zavodov ni bilo starejše od 20 let, večinoma pa ne starejše od 10 let.

Kvadratura poslopij je bila za naše razmere ogromna, oprema pa zelo bogata. Posebno bogata in velika je bila telovadnica privatnega sprejemnega centra (JOC), vsi zavodi pa so imeli precej velikih dnevnih in hobby prostorov za

posamezne vzgojne skupine. Prav tako sta bili učna in delavniška oprema za naše razmere neverjetni. V treh zavodih so imeli računalniško vodene stružnice in nekakšne obdelovalne robote, s katerimi naj bi se otroci učili delati. Brez izjeme vsak otrok je imel svojo sobo, kar je menda pravilo v vseh vzgojnih domovih (pa tudi v zaporih).

Drugi vidik standarda je kadrovski. Vzgojne skupine so šteje od 4 do 11 otrok, pri čemer skupina 10 otrok ni imela nikoli manj kot pet vzgojiteljev, nekatere pa so jih imele do 10. Poleg teh je bilo v zavodih učno osebje in učitelji praktičnega pouka. Učne skupine – razredi so šteli 6–8 otrok. Med izobraževalno tehnologijo moram posebej omeniti računalnike in video opremo, o kateri so mi rekli, da je posebej prirejena za težko učljive in vedenjsko problematične otroke. Učenje s pomočjo računalniških programov je posebej umestno motivacijsko sredstvo v začetnih fazah učenja ter pri najbolj učno zaostalih otrocih, z video opremo pa so običajno reflektirali vzgojno dogajanje v skupinah ali pa so jo uporabljali kot medij izražanja otrok (skupine so izdelovale svoje glasbene „video-klipe“).

Morda je višji standard, ki sem ga v zavodih videl, le približek zavodskega standarda višjemu nizozemskemu standardu nasploh, po drugi strani pa je tudi res, da mi nihče ni niti enkrat potožil o kakršnih koli materialnih težavah oziroma da je nasploh veljalo pravilo, da, čim bolj ogrožena in problematična je populacija, tem več denarja se v njeno oskrbo in vzgojo vlaga.

B. Državno–privatno

Ta dimenzija mi je bila kot gostu iz jugoslovanskega socializma precej težko razumljiva, še posebej, ker so mi razložili, da so tako državni kot privatni zavodi v celoti državno financirani. Moja opažanja pa so takale: državni zavodi so imeli neprimerno manjši materialni standard, imeli so grše hiše, okolje in prostore, delavci so se držali bolj namrgodeno, bili bolj ločeni in oddaljeni od otrok. Edinole v obeh državnih zavodih sem videl skupino delavcev, ki je med mojim obiskom sedela za mizo, se pogovarjala in pila kavo, medtem ko so bili mladostniki recimo na dvorišču. V privatnih zavodih pa sem videl praviloma po enega vzgojitelja z enim ali dvema otrokoma pri kaki dejavnosti, pogovoru ali, denimo, kuhanju.

Zaradi očitne razlike v materialnem standardu sem vprašal, ali prejemajo privatni zavodi več denarja. Inšpektor ministrstva pravosodja za področje zavodske vzgoje mi je zatrdil, da je res prav obratno. Razlika med obema sektorjema je po njegovem izhajala iz dveh značilnosti: da so delavci državnih

zavodov kot državni uslužbenci močnejše socialno zaščiteni, zaradi česar so nemotivirani, zbirokratizirani in lagodni, saj jih ni mogoče odpustiti. Praviloma so delavci državnih zavodov tudi bistveno starejši. Drug razlog je videl v izvorno večji fleksibilnosti, motiviranosti in vrednostni opredeljenosti delavcev privatnih ustanov, ki se glede na te lastnosti tudi izbirajo. Med privatnimi zavodi obstaja tudi konkurenca v izboljševanju ponudbe.

Razlika med obema vrstama ustanov je bila tudi v možnosti selekcioniranja otrok. Privatni zavodi so to možnost imeli, državni pa ne. Vendar po mnenju več mojih sogovornikov vzrokov opisanih razlik ni iskati pretežno v različno težavnih populacijah, saj obstajajo tudi privatne ustanove z enako težavno populacijo, kot jo imajo državne, vendar z bistveno drugačnim delom in uspehi.

C. Sistemi in pojmovanje vzgoje

Med značilnostmi vzgojnih sistemov je bilo nekaj takih, ki sem jih navajen od doma, in nekaj bistveno različnih. Eno od temeljnih razlik med zavodi bi lahko poimenovali kot tradicionalno-ruralno-moralno pojmovanje vzgoje na eni strani in liberalno-urbano-pragmatsko na drugi. Tipična predstavnikova prvega pojmovanja sta bila dva od velikih socialnih zavodov (Hoonderlov in Neerbosch). Oba sta bila v času ustanovitve – pred več kot 100 leti – velika verska zavoda, ki sta ju ustanovila dva vplivna pridigarja. Oba zavoda sta v najmanj naseljenem delu Nizozemske, daleč od prometnih poti. Oba sta velika. Za njiju je tipično pojmovanje, da je za otroke dobro, če gredo iz mest v naravo, na travnike in čist zrak, kar naj bi vse „naravno“ dobro delovalo na otroke. Oba zavoda sta gojila nekako samozadostnost: s prejšnjim (in bodočim) okoljem otroka niso delali, to so prepuščali lokalni socialni službi. Na (velikem) ozemlju zavoda so imeli vse potrebne servisne dejavnosti. V enem od zavodov so imeli tudi trgovino z oblekami za otroka, kjer naj bi si ti kupovali stvari, ker je bilo mesto tako oddaljeno.

Na drugi strani so bili majhni zavodi, ki so bili tipično nameščeni v mestih (Amsterdam, Rotterdam), in so velik del svoje dejavnosti usmerili navzven, v delo z družino, delovnim mestom, ali v iskanje bodočih možnosti zaposlitve in bivanja mladostnika. Taki zavodi so bili bolj prilagojeni mestnim problemom in so jih mesta tudi pogosto financirala. V nasprotju s prejšnjimi zavodi tudi niso imeli organiziranega internega izobraževanja, medtem ko so prvi povečevali svoje šolske kapacitete s tem, da so v interno šolanje vključevali tudi „ogrožene“ otroke iz okolja zavoda.

Mestni zavodi so večinoma imeli obliko mreže stanovanjskih skupin ali manjšega centralnega zavoda, napačno pa bi bilo nasprotno sklepati, da so od mest

oddaljeni zavodi obstajali v obliki centralne zgradbe. Vsi trije veliki zavodi, ki sem jih obiskal, so bili organizirani paviljonsko. Po pogovorih sodeč, se je ideologija spremenila v zadnjih 20 letih, ko so pod vplivom kritik še posebej največji zavodi začeli iskati oblike decentralizacije.

Videl sem tri oblike take transformacije velikih zavodov. Najbolj preprostejša oblika je, da ena vzgojna skupina živi v lastni hiši, ki je bolj ali manj oddaljena in ločena od drugih. V Karspelu (ki je blizu Amsterdama in nima internega izobraževanja) so bile te hiše le 10 metrov narazen, v Hoonderlowu pa so bile razpostavljene na razdalji kakih 3 km. Take vzgojne skupine imajo relativno veliko avtonomnost, čeprav imajo še vedno kake centralno pripravljene obroke, ki jih pripeljejo iz centralne kuhinje.

Druga oblika, ki se prav tako pojavlja v vseh zavodih, je oblika družinske vzgoje. V Hoonderlowu so mi povedali, kako sta bila pred petimi leti pri njih zaposlena vzgojiteljica – mož in žena in sta predlagala, da bi prevzela manjšo vzgojno skupino in živila skupaj z gojenci in lastnimi otroki. Po pripovedovanju direktorja so dolgo oklevali, preden so sklenili poskusiti. Oblika pa je tako uspela, da imajo sedaj štiri take skupine na posestvu zavoda. Vendar pa so bila v prvih letih močna trenja med vzgojitelji tradicionalnih skupin ter vzgojitelji v novih, družinskih skupinah.

Tri od teh skupin sem obiskal. Ena ima štiri gojence, v zavodu je zaposlena le žena. Druga ima šest gojencev, zaposlen je mož in „pol žene“. V tretji, ki ima 11 gojencev, pa sta polno zaposlena oba zakonca, pomaga pa jima še „tradicionalni“ vzgojitelj. Finančna konstrukcija je taka, da „družina“ dobi ves denar, ki otrokom pripada tako za oskrbo (hrano in obleko) kot tudi za druge potrebe (investicije!). V delokrog obeh vzgojiteljev-zakoncev torej spada tudi kuhanje in celotna oskrba otrok, vendar tudi popolno in avtonomno razpolaganje z enostavno in razširjeno reprodukcijo, kar dela čudeže. Tako sem videl, da je največja družinska skupnost kupila avtobus, s katerim celotna skupina hodi na izlete in počitnice – lansko leto so bili v Franciji.

Klima in urejenost hiš je bila v vseh teh družinskih skupnostih izrazito individualno obarvana (to je: raznolika in intimna). Po pogovoru o osebnih, zakonskih in družinskih obremenitvah takih družin smo prišli do ugotovitve, da je tako delo primerno le za posebne vrste ljudi, ki pa jih dejansko ni tako težko dobiti. Kot pomembno je direktor poudaril tudi okoliščino, da take družinske skupnosti spadajo v okvir celotnega zavoda, kar olajšuje intervencije v primerih kriz, svetovanje, in drugo pomoč.

Tretja oblika razformiranja velikih zavodov so nekakšne prehodne hiše/skupine.

To so hiše, bodisi v bližnjem mestu ali na območju zavoda, vendar otroci v njih živijo samostojneje, z manj supervizije in manj prisotnosti vzgojiteljev.

Hitrost menjanja doktrin kaže primer zavoda Karspel. Zavod leži na obrobju Amsterdama, sestavljen je iz upravnega poslopja in 11 hiš – vzgojnih skupin, ki se držijo glavnega poslopja. Cel kompleks je bil zgrajen pred 13 leti. Direktor mi je povedal, da je bil to takrat najmodernejši zavod, in kazali so ga vsem tujim obiskovalcem. Vendar pa je sedaj zastarel in ravno letos se pripravljajo na prodajo celotnega kompleksa ter nakup več hiš, raztresenih po Amsterdamu, kjer naj bi se zavod prenovil kot mreža dislociranih enot.

Naslednja tema je vprašanje koedukacije in vloga žensk med vzgojitelji. Vsi privatni zavodi so imeli koedukacijo, le da so jo nekateri že dolgo prakticirali in jo imeli v vseh skupinah, drugi pa so jo šele uvajali. Od vseh sem slišal, kako se je klima izboljšala in problemi zmanjšali z uvedbo koedukacije. Vendar pa so opozarjali, da je treba pri skupinah vedenjsko in osebnostno bolj težavnih otrok tudi bolj skrbno paziti na spolno sestavo skupin.

Vprašanje žensk med vzgojitelji je posebej pomembno za Nizozemsko, kjer je zaposlenih zelo malo žensk. Praviloma so v državnih zavodih onemogočali zaposlovanje žensk med vzgojitelji, vendar pa to ni bilo le v zvezi s težavnostjo populacije, saj je privatni zavod za preventivne pripore (JOC) imel najtežjo populacijo, a je najbolj zagovarjal zaposlovanje žensk.

Še ena posebnost je v delovnih opravilih vzgojiteljev. Velikokrat sem med obiskom videl, da delo vzgojitelja ni specializirano, torej da ni zadolžen za vzgojo kot le recimo verbalno dejavnost. Vzgojitelji so skupaj z otroki pospravljali, kuhali, nakupovali hrano za čajno kuhinjo, prali perilo. V skladu s tem tudi nisem našel za nas značilnega omenjanja, kolikšen del vzgojiteljev ima ustrezno izobrazbo. Morda zato, ker bi lahko imeli vsi ustrezno izobrazbo (ker je veliko ustreznih delavcev nezaposlenih), bolj verjetno pa zaradi drugačnega ocenjevanja tega problema. V več zavodih so mi rekli, da imajo celo pravilo, da morata biti recimo vsaj dva od petih vzgojiteljev skupine neprofesionalna delavca. To pomeni, da morata biti usposobljena za kako delo, priročna in spretna, vendar je odločilno to, da imata veselje za to delo. Spoznal sem moža, ki je že četrto leto delal kot vzgojitelj, na vprašanje, kaj je po poklicu, pa je odgovoril, da je mornar (mornarski tehnik).

O vprašanju kadrov pa so sicer s skrbjo večkrat omenili, da vzgojiteljsko delo ni več tako privlačno, kot je bilo včasih, ter da vedno težje dobijo ustrezne ljudi. V JOC mi je rekel direktor, da so pred 10 leti dobili 140 prijav na razpis za delovno mesto vzgojitelja, sedaj pa jih dobijo le še 10. Ob tem je treba povedati, da je nezaposlenost na Nizozemskem zelo velika, vendar pa so tudi možnosti preživetja brez stalne zaposlitve zelo velike (socialne podpore).

I Spremenjen položaj mladine

V pogovorih o načinu življenja in dela zavodov in vzgojnih skupin, so mi vzgojitelji velikokrat omenjali, da je najvažnejša sprememba nastopila s spreminjanjem položaja mladine v družbi ter z liberalizacijo družbe. Večkrat so mi povedali, kako se znižuje starost, pri kateri otrok uživa kake zakonsko urejene pravice (recimo odločitve, pri katerem od razvezanih staršev želi stanovati) ali pri kateri je praksa uveljavilakake neformalne pravice. Ena od takih, s prakso uresničenih pravic je tudi možnost odločitve za samostojno življenje. Tako v primeru begavcev tudi na Nizozemskem poznajo možnost, da se za otrokom (pobeglim od doma ali iz zavoda) razpiše tiralica, in ga policija privede nazaj. Vendar če otrok, ki je star vsaj okrog 16 let, pobegne še drugič, ga policija ne išče več in ga ne privede nazaj, češ da se je otrok sam odločil, da ne bo živel v družini ali zavodu (to velja seveda le za namestitve v zavod po „socialnem postopku“ in ne z odločbo kazenskega sodnika).

To, za naše razmere morda čudno prakso laže razumemo, če se spomnimo, da so možnosti iskanja pomoči na Nizozemskem zelo raznolike, ter da je sistem tako zgrajen, da različne oblike pomoči do neke mere tudi tekmujejo med seboj. V razreševanju tipičnih perečih, mestnih problemov si lahko različne alternativne mladinske organizacije pridobijo tudi toliko pogajalske moči, da sklepajo dogovore z mestnimi oblastmi in policijo, po katerih imajo pravico do izjemnega položaja pri reševanju problemov mladine. Seveda pa je ta izjemni položaj, ki sem ga označil kot pogajalsko moč, mogoč predvsem v okviru precejšnjega liberalizma in pragmatizma nizozemske družbe nasploh oziroma njenega bogastva in širine „sivega“, socialno podpiranega družbenega sektorja. Delavci zavodov so avtonomne/alternativne načine reševanja ogrožene mladine večinoma ocenjevali negativno.

E. Zame najbolj nenavaden zavod je bil Jongerem Opvang Centrum – JOC, privatna ustanova, ki je sprejemala otroke v preiskovalnem postopku in na opazovanje. To je bil prvi zavod, ki sem ga obiskal, in že pred obiskom sem od kolegov na Centru slišal veliko hvale, češ da je to ustanova, kjer se dela zares in kjer veliko naredijo. Ustanova je nastala pred osmimi leti in je sprva delovala v zapuščeni šoli, lansko leto pa so zgradili novo stavbo. Rečeno mi je bilo, da so dobili zares dosti denarja za gradnjo, predvsem zaradi svojih prejšnjih uspehov, ter da ta stavba predstavlja trenutno najmodernejšo in najboljšo arhitekturno rešitev.

Stavba v predmestju Amsterdama spominja na manjšo tovarno. Ko mi je direktor razkazal stavbo, sem bil predvsem začuden nad prostornostjo in številom dnevnih sob, hobby prostorov, velikostjo telovadnice in bogastvom opreme. Zavod sprejme 33 otrok v tri vzgojne skupine. V vsaki skupini dela sedem

vzgojiteljev (ki jim tam pravijo group leaders) in vodja vzgojiteljev. V skupini sta praviloma dve ženski in dva ali več neprofesionalnih delavcev. V tej ustanovi opravljajo celoletno prakso tudi študentje socialnega dela in sorodnih usmeritev, tako da dejansko v vsaki skupini dela po 10 delavcev.

Pretresli sta me dve značilnosti. Prva je bila ta, da je bila cela stavba tako rekoč neprodušno zaprta. Okna, ki se niso dala odpirati, so bila iz masivnega stekla, ki se ga ne da razbiti, in zato je bila celotna ustanova umetno klimatizirana. Sobe, hodniki in tudi stranišča so imeli na stropu odprtino za dovajanje klimatiziranega zraka. Druga značilnost je bila stopnja elektronske opremljenosti ustanove. Vsak vzgojitelj je nosil za pasom majhen elektronski monitor, na katerega zaslonu so se prižgale številke vrat, ki so se odprla. Pojasnili so mi, da je tako mogoča daljinska kontrola gibanja gojencev ter da vzgojitelj, sede v svoji sobi, vidi, kdo od gojencev je odšel iz sobe, kam se premika in podobno. Monitor je imel tudi možnost, da sproži alarm ter da avtomatsko odpira vsa vrata v stavbi, kar bi se uporabilo ob požaru, ko bi bilo potrebno izprazniti stavbo. Elektronska opremljenost ustanove sicer ni imela tega cilja, da bi vzgojitelji lahko udobno in brez lastne aktivnosti nadzorovali dogajanje. Dejansko je veljalo pravilo, da sta v skupini vedno najmanj dva vzgojitelja hkrati (razen ponoči), oziroma še raje, da se skupina razdeli na več manjših podskupin, ki se ukvarjajo z različnimi dejavnostmi v spremstvu posameznega vzgojitelja. Vseeno pa sem se vprašal, kakšno je življenje v stavbi s 24-urno umetno klimatizacijo in kaj bi se zgodilo, če bi elektronika v požaru odpovedala.

V pogovoru so mi povedali, da visoko razmerje med delavci in otroki omogoča, da je JOC edina ustanova tega tipa na Nizozemskem, kjer otroci lahko še obiskujejo šolo ali službo (če jo imajo), oziroma kjer redno odhajajo ven (k vsakodnevnim športnim in drugim interesnim dejavnostim) in kjer intenzivno delajo z družino. JOC je tudi edina ustanova te vrste, kjer nimajo zaposlenih posebnih paznikov in kjer nimajo orožja. Njihov edini selekcijski kriterij pri sprejemu otrok je, da ne sprejemajo mladostnikov, ki so obdolženi uboja, in zasvojenecv s trdimi drogami (teh ne sprejemajo niti ostali zavodi, ki sem jih obiskal). Z izjavami o izredni odprtosti (?) ustanove je bilo skladno tudi tisto, kar sem med obhodom ustanove videl. V stavbi je bilo morda 12 otrok: štirje so bili v telovadnici, po trije pa v treh delavnicah. Večina drugih je menda odšla na kolanje v bazen, še nekaj drugih pa je bilo v šoli ali pri sodniku.

Dodatna posebnost delovanja JOC je bila ta, da skoraj niso imeli opravka s papirji. Direktor mi je povedal, da so si v Amsterdamu izborili tak ugled, da od njih sodniki ne zahtevajo pismenih sporočil, vendar pa se z njimi pogosto dobivajo ter seveda delavci ustno podajajo svoja mnenja.

F. Druge zanimivosti

Zanimalo me je, kako je na Nizozemskem organizirano reševanje nekaterih vprašanj, ki so se postavljala ob izdelavi zamisli slovenske zavodske mreže. Največ splošnih podatkov sem dobil od obeh inšpektorjev za zavodsko področje.

- Financiranje zavodov je urejeno „polno za prazno“. To pomeni, da so vsi fiksni stroški kriti ne glede na to, koliko je otrok v ustanovi. Vendar pa mora biti v ustanovi vsaj 90% kapacitet zasedenih, sicer je ustanova v nevarnosti, da jo zaprejo. V praksi to pomeni, da so skupne zavodske kapacitete manjše, kot pa je povpraševanje po njih, in da obstajajo čakalni seznam. Ti čakalni seznam so pri „boljših“ zavodih daljši, „slabši“ zavodi pa sprejmejo otroka takoj. V pogovoru z enim od mladoletniških sodnikov sem izvedel, kako mora tehtati med potrebo po tem, da bi bil otrok takoj oddan v „slabši“ zavod, in med tem, da bi bil recimo štiri mesece še na prostosti in nato odšel v zavod, kjer sodnik pričakuje, da bi otrok največ pridobil. Najdaljše so čakalne vrste za majhne mestne zavode, ki pa se tudi najhitreje ustanavljajo in zapirajo.
- Po ad hoc oceni sta inšpektorja menila, da uživa interno usposabljanje približno 40% zavodske populacije; razmerje med dekleti in fanti naj bi bilo približno 1:6–7; v manjših zavodih (s kapaciteto pod 12) pa naj bi bilo letos obravnavanih ca. 15% populacije. V zavodih obravnavajo ca. 20–45% tujcev/immigrantov, s katerimi dosegajo bistveno slabše rezultate.
- Inšpektorska služba gojencev (in še posebej alternativnih mladinskih služb, ki delujejo kot nekakšni /sovražni/ opazovalci zavodov). Nadzor je mišljen v toliki meri resno, da se lahko kak zavod tudi zapre. To se je zgodilo enkrat lani, ker je bil kolektiv zavoda menda zelo dezorientiran in demoraliziran. Vendar pa je inšpektor menil, da bi po tem kriteriju morali zapreti večino državnih ustanov, kar pa ni možno.

Alternative zavodom znotraj sistema

Alternative zavodom znotraj sistema kriminalne in socialne politike nastajajo predvsem iz dveh pobud. Ena je kritika zavodske vzgoje nasploh ter iskanje modelov intenzivnejšega in strokovnejšega ambulantnega dela. Druga je splošni pritisk k zmanjševanju „družbene porabe“, ki ga še posebej pod konzervativno vlado čuti tudi bogata Nizozemska. Vlada je začela več kampanj in raziskav, s katerimi naj bi dokazali, da so ambulantne obravnave, rejništva in podobno uspešnejše od zavodske vzgoje.

Med take alternative „od znotraj“ sodijo tri vrste projektov: projekt odvratanja (diversion) otrok iz sistema kazenskega sodstva, projekt alternativnih sankcij in vmesni tretma (intermediate treatment).

A. *Projekt „odvračanja“* razvijajo tako avtonomne (mladinske) organizacije kot tudi „uradne“ (če je delitev na uradne in neuradne ustanove na Nizozemskem sploh smiselna). Njihov cilj je, da navežejo stik z mladostnikom še v fazi policijske preiskave ter da dosežejo, da policija ne odda ovadbe, če mladostnik izpolni kake naloge ali pa zagotovi, da bo sprejel intenzivno socialno obravnavo. Tipično so taki projekti usmerjeni zelo operativno, zelo kratkoročno in konkretno in imajo za cilj denimo v času desetih dni mladostniku pomagati urediti najbolj pereče težave njegovega življenja. Takih projektov je zelo veliko, in čeprav v odnosih s policijo vedno gre lahko kaj narobe, sem bil presenečen nad stopnjo sodelovanja socialnih in policijskih služb. Razlagali so mi, da ni tako zaradi morebitne „socialne usmerjenosti“ policije, temveč bolj zaradi nemoči, ki jo policija čuti ob spopadanju z masovno mladinsko odklonskostjo, še posebej ob problemu trdih drog.

B. *Projekt alternativnih sankcij* je v fazi zaključevanja eksperimentalnega preverjanja. Zamisel je v tem, da bi z alternativno sankcijo, ki jo imenujejo tudi „skupnostna služba“ nadomestili kratkotrajne zaporne kazni. Skupnostna služba je obveza, da mladoletnik za določeno število ur (od 20–120) brezplačno opravlja različna dela, koristna za skupnost. Da ne bi to neplačano delo predstavljalo neloyalno konkurenco na tržišču delovne sile, mora biti to delo opravljeno bodisi v kakšni državni ustanovi (pogosto nekvalificirana dela v bolniških kuhinjah in podobno) ali v kakem društvu. Zamisel je, da bi na ta način mladoletnika integrirali v skupnost, da bi skupnost prevzela del naloge za resocializacijo mladostnika oziroma da bi se s koristnim delom poravnala škoda, narejena skupnosti s kaznivim dejanjem.

Skupnostno službo kot alternativno sankcijo sprejemajo na Nizozemskem zelo ugodno in jo bodo najverjetneje kmalu uzakonili (uzakonjena pa je že za mlajše polnoletnike). Nepričakovana posledica uvajanja te sankcije je le, da jo sodniki manj uporabljajo kot alternativo zapornim kaznim, bolj pa kot razširitev spektra možnih sankcij, predvsem v „srednjem območju“ sodne tarife oziroma težavnosti dejanja in storilca.

Posebna zvrst alternativne sankcije so „adventure“ projekti, projekti „težkih preizkušenj“. Pri teh dejavnostih se manjša skupina mladostnikov skupaj z vzgojitelji odpravi na „pustolovščino“, težko dejavnost, ki zahteva od skupine veliko odrekovanja, skupinsko integracijo, doživetje soodvisnosti, včasih pa tudi meji na smrtno nevarnost. Take dejavnosti so recimo projekti preživetja v divjini, večmesečno ribarjenje na morski ladji ali pa, denimo, peš „romanje“ v Španijo in nazaj. Take dejavnosti že dalj časa preizkušajo nekateri vzgojni zavodi kot obliko preživljanja letnih počitnic, sedaj pa se preizkušajo „pustolovščine“ tudi kot kratkotrajni „tretmani“ sami zase.

C. Tretja je ideja „*intermediate*“, *vmesnega tretmana*, po vzorcu angleškega vzgojnega ukrepa. Vmesni tretma naj bi zapolnil praznino med razmeroma malo intenzivnimi ukrepi strožjega nadzorstva in zelo intenzivnimi ukrepi oddaje v zavod. Trajal naj bi recimo tri mesece, v katerih bi mladostnik obiskoval osem ur dnevno center, kjer bi potekale različne dejavnosti: od interesnih pa do bolj terapevtskih. V drugi obliki bi vmesni tretma trajal po dve uri tedensko, in to osem tednov. Oba ukrepa sta formalno podobna ukrepom oddaje v disciplinski center, kot jih poznata slovenska in hrvaška zakonodaja, vendar naj bi bila bolj intenzivna in poglobljena.

Spoznal sem varianto vmesnega tretmana, ki jo imenujejo „social skills training“ (SST) – učenje socialnih spretnosti. SST je behavioristično usmerjena metoda, ki ne temelji na psihodinamski oceni ali evalvaciji otrokovih prejšnjih prikrasnosti, temveč na aktualni analizi področij, kjer je otrokovo vedenje deficitarno. Po krajši analizi vedenjskih motenj se z otrokom sestavi spisek področij, na katerih naj bi se vedenje spremenilo. V krajših variantah SST ni poudarek na morebitnem nagrajevanju in kaznovanju neustreznega vedenja, temveč bolj na modeliranju ustrežnejšega vedenja ter na kognitivnem učenju.

V najkrajši varianti SST (osem tednov po dve uri tedensko) mladostnik skupaj s svetovalcem pregleda svoje življenjsko področje (recimo tako, da narišeta strip o tipičnem mladostnikovem dnevu), nato pa se pogovarjata in analizirata, kje v življenju so tipične točke, kjer mladoletnik izbere napačne vedenjske možnosti oziroma kje zamudi priložnost, da bi izbral drugačno vedenje. Z igranjem vlog se zaželjena vedenjska izbira utrjuje.

V trimesečni celodnevni varianti SCT se z video tehnologijo snemajo različne interesne dejavnosti in skupinske scene mladoletnikov, nato pa se skozi pogovor, igre in psihodramo posnetki reflektirajo. Teoretiki SST so izdelali tudi programe za stanovanjske skupine, ki v prvi fazi temeljijo tudi na „token economy“ – zbiranju točk, ki omogočajo različne privilegije. Čeprav sem dobil občutek, da so izvajalci različnih oblik SST med najbolj angažiranimi in entuziastičnimi izvajalci vzgojnih programov, so mi v nekem vzgojnem zavodu rekli, da je izraz „behaviorist“ v krogih delavcev vzgojnih zavodov skoraj psovka.

Za zaključek

V treh tednih obiska na Nizozemskem sem zbral cel kup vtisov in informacij, ki sestavljajo posamezne dele mozaika. Pri tem ne vem, kateri delčki mozaika mi manjkajo, mnogih vtisov si ne znam prav razložiti. Nizozemski sistem skrbi

za otroke in mladostnike je nasploh zelo raznolik in razvejen in zato težko pregleden.

Vendar sem si ustvaril nekaj celovitejših mnenj, predvsem o tem, kaj na Nizozemskem imajo, kar morda tudi nam ne bi škodilo. Pri tem ne mislim na materialni standard. Predvsem občudujem raznolikost obstoječih projektov, oblik, dejavnosti in programov. Zdi se, kot da je raznolikost v zavodski vzgoji in tudi nasploh na Nizozemskem dovoljena, mogoča in celo spodbujana. Nič novega ne povem, če domnevam, da je ta raznolikost posledica večjega angažiranja različnih družbenih subjektov. Skrbstvene dejavnosti torej niso organizirane centralno enotno in le državno, temveč so prepuščene v veliki meri različnim privatnim združenjem, ki jih podpirajo različni subjekti družbene moči oziroma organizirane pobude državljanov. Vsi ti na neki način tekmujejo za državno podporo in financiranje. Ni bilo videti, da bi tako organizirano področje zavodske vzgoje zaradi tega trpelo pri kvaliteti.

Osnova raznolikosti pa je pogum pri eksperimentiranju, razvijanju novih oblik, iskanju in inovacijah, pri čemer so pogosto odločilni prav posamezniki ali manjše skupine, ki so za tako iskanje posebno motivirani. Del razmer, ki omogočajo tako iskanje, je seveda tudi finančne narave. Prav gotovo je narava Nizozemske družbe taka, da omogoča veliko fleksibilnost tako v organizacijskih kot finančnih predpostavkah razvijanja novih oblik skrbi za mladino.

Seveda pa so razvitost, velikost, dinamičnost in liberalizem nizozemske družbe tudi spodbuda za nastanek in rast odklonskega vedenja in prizadetih osebnosti. V tem pogledu so morda majhnost, tradicije in specifičnosti slovenske družbe omogočile izogniti se marsikaterim problemom, s katerimi se srečujejo na Nizozemskem.

Svoje nizozemske sogovornike sem večkrat spraševal, ali bi jih zanimalo sodelovanje s Slovenijo. Vsi so tak predlog pozdravili, predlagali izmenjavanje ekskurzij, pristali na morebitno predstavitev svojih zanimivejših projektov pri nas. Slišal pa sem tudi ambiciozno idejo, naj bi posameznim brezposelnim nizozemskim vzgojiteljem (ki prejemajo za naše razmere visoko podporo za brezposelne) omogočili večmesečno prostovoljno delo v katerem od naših zavodov. Za tako zamisel naj bi ne bilo težko najti zainteresiranih kandidatov.

VISOKA DEFEKTOLOŠKA IZOBRAZBA KONČNO TUDI V LJUBLJANI

Ivan Škoflek

Na Pedagoški akademiji v Ljubljani, na oddelku za specialne pedagoge bomo v študijskem letu 1987/88 vpisali prvo generacijo študentov, ki bodo študirali že po novih štiriletnih visokošolskih programih.

Oddelek za specialne pedagoge bomo preimenovali v oddelek za defektologijo, prvo leto pa bomo vpisali tri defektološke smeri, in sicer:

1. Defektologa za duševno prizadete,
2. Defektologa za slušno in govorno prizadete in
3. Defektologa za motnje vedenja in osebnosti – vzgojitelja.

Ostali dve smeri, to je defektologa za slepe in slabovidne ter defektologa za telesne invalide, bomo prvič vpisali v študijskem letu 1990/91.

Študijske programe, ki so morali iti (kot vsi visokošolski programi) skozi sito in rešeto, mora sprejeti še Skupščina PIS za pedagoško usmeritev, kar se bo predvidoma zgodilo na njenem jesenskem zasedanju.

Proces od prvih snovanj do politične uveljavitve visokošolskega defektološkega študija je bil težak, včasih tudi negotov. Med takozvanimi poklicanimi reformatorji univerzitetnega študija so bili namreč tudi nasprotniki defektologije. Le-ta (defektologija kot praksa, teorija in znanost) naj bi bila ovira pri integraciji prizadetih otrok med njihove neprizadete vrstnike, nekako tako, kot je medicinska znanost ovira, da zaradi bolezni ne umre še več ljudi. Sancta simplicitas!

To velja, seveda, za defektologijo na splošno. Snovanje, predvsem pa usklajevanje variant in možnosti visokošolskega študija vzgojiteljev za MVO je pote-

kalo med FF in PA. Potem ko smo pretehtali vse pogoje, smo se (racionalno) odločili, da bomo v visokošolski študij vzgojiteljev za MVO izvajali v okviru defektologije na PA. Tu bomo odslej združevali vse materialne, kadrovske, strokovne in znanstvene potencialne za čim kvalitetnejši študij oziroma stroko.

Osnovni smoter študija in poklicni profil vzgojitelja-defektologa za MVO

Z združitvijo programov domske pedagogike (FF) in specialne pedagogike za MVO (PA) smo, seveda, ne s seštevanjem, ampak z racionalno sintezo, dobili širok profil strokovnjaka, ki se bo usposobil za neposredno vzgojno in prevzgojno delo.

Pri tem smo upoštevali dosedanje izkušnje komparativnega študija občega in specifičnega in naše specifične slovenske potrebe po takem operativnem strokovnjaku, ki bi znal predvsem delati. Seveda je nas pri tem vodila še vrsta drugih izkušenj in spoznanj. Bodoči diplomant bi (ali vsaj naj bi bil) usposobljen za vzgojno delo v domovih za učence, za neposredno preventivno pedagoško delo na osnovnih in srednjih šolah, za mentorstvo v mladinskih klubih in drugih inštitucijah za otroke in mladino, za strokovno defektološko delo na centrih za socialno delo, za terapevtsko delo v specializiranih ambulantah, za vzgojno in prevzgojno delo v mladinskih domovih, vzgojnih zavodih, prevzgojnih domovih in eventualno tudi za vzgojno in prevzgojno delo v penoloških zavodih (zaporih za odrasle).

Zahtevnejša dela bi bilo mogoče (kasneje) tudi specializirati v podiplomskih oblikah študija, seveda pa bo mogoče, ko bomo razvili vse kadrovske, strokovne in znanstvene potencialne, pridobiti tudi naziv magistra in doktorja defektoloških znanosti.

Strokovni naziv za našo defektološko smer (po diplomi) naj bi bil „profesor defektolog za MVO – vzgojitelj“, lahko pa tudi „vzgojitelj – defektolog za MVO“.

Struktura predmetnika defektološke smeri „defektolog za MVO – vzgojitelj“

Pri sestavljanju predmetnika smo upoštevali več vidikov, na primer, dosedanje lastne in tuje izkušnje, zlasti še izkušnje zagrebške defektološke fakultete, temeljni smoter (kaj bo bodoči strokovnjak delal), domače in tuje razvojne trende na področju dela z otroki in mladostniki z MVO in potrebe, ki jih je mogoče zaslutiti v planskih dokumentih razvoja SR Slovenije do konca stoletja.

Inicialna struktura predmetnika je:

I. Skupni splošni predmeti

1. SLO in DS SFRJ	105 ur
2. Filozofija	60 ur
3. Sociologija s politologijo	60 ur
4. Politična ekonomija	30 ur
5. Naravoslovje in tehnologija	45 ur
6. Razvojna psihologija	60 ur
7. Pedagoška psihologija	60 ur
8. Teorija vzgoje	75 ur
9. Didaktika	60 ur
10. Izobraževalna tehnologija z računaln.	45 ur
11. Metodologija s statistiko	60 ur
12. Tuj jezik	45 ur
Skupaj	705 ur

II. Skupni defektološki predmeti

1. Defektološka pedagogika razvojno prizad.	60 ur
2. Pravno varstvo razvojno prizadetih	30 ur
3. Defektološka psihologija s psihodiagnostiko	90 ur
4. Defektološka diagnostika	30 ur
5. Psihijatrija s psihohigieno	60 ur
6. Pedagoška sociologija	45 ur
7. Anatomija in fiziologija CNS	60 ur
8. Genetika	30 ur
9. Motorika	45 ur
10. Teorija kombinirane prizadetosti	60 ur
11. Kultura ustnega in pisnega izražanja	60 ur
Skupaj	570 ur

III. Predmeti defektološke smeri MVO – vzgojitelj

1. Teorija osebnosti s psihodinamiko	60 ur
2. Socialna psihologija	60 ur
3. Teorija institucionalne vzgoje	180 ur
4. Teorija MVO	180 ur
5. Teoretične osnove obravnavanja MVO	60 ur
6. Didaktika in metodika prevzgojnega dela	180 ur
7. Terapevtski postopki in tehnike dela z otroki in mladostniki z MVO	180 ur

8. Delo s skupinami in skupinska dinamika	120 ur
9. Osnove kriminologije s kazenskim pravom in kazenskim postopkom	90 ur
10. Penologija s penološko andragogiko	60 ur
11. Metodologija pedagoškega in defektološkega raziskovanja	90 ur
12. Diagnostika MVO	60 ur
13. Didaktika in metodika (domskega) vzgojnega dela	180 ur
14. Pedagoško andragoško svetovanje	60 ur
15. Teorija prostega časa	60 ur
16. Praktikum	180 ur
– Gibalna vzgoja in športi (obvezno)	
– Kulturne dejavnosti (izbirno)	
– Oblikovanje (izbirno)	
– Tehnične dejavnosti (izbirno)	
– Družbeno politične dejavnosti (izbirno)	
17. Praksa (2 meseca)	240 ur

Skupaj 2 250 ur

Ta predmetnik nas seznanja le približno z vsebinsko strukturo bodočega visokošolskega študija. Naša, lahko bi rekli kar slovenska varianta, bo specifična v tem, da bo za predavanja namenjenih le polovico celotnega štiriletnega fonda ur (to je okrog 1 800 od 3 600), druga polovica pa seminarskemu delu, različnim vajam, praksi, treningom, torej aktivnemu delu študentov. Študent bo moral do diplome pristudirati in prigarati.

Z visokošolskim študijem se bodo študentje lahko usposobili tudi za znanstveno raziskovalno delo na področju vzgoje in prevzgoje, saj je temu namenu posvečenih kar 5 predmetov s skupnim fondom 350 ur.

Visokošolski učitelji, ki jih bomo potrebovali za izvajanje programa

Kadrovska projekcija, ki smo jo izdelali v okviru priprav prehoda Pedagoške akademije na visokošolsko delovno organizacijo, kaže, da bomo za izvajanje celotnega defektološkega programa (5 smeri) potrebovali najmanj 15 visokošolskih učiteljev (doktorjev znanosti) in približno 10 asistentov. Od tega bomo samo za izvajanje naše smeri potrebovali 5 visokošolskih učiteljev, 5 asistentov in 10 do 12 zunanjih sodelavcev (tudi doktorjev znanosti). Kdor ima korajžo in možnosti, naj takoj začne s študijem, šanse in perspektive tega akademskega dela so lepe!

Kako se bo lahko diplomant (višješolske) specialne pedagogike vključil v nadaljevanje študija

Predvidevamo, da se bodo za nadaljevanje študija zanimali predvsem mlajši kolegi, čeprav bo teoretično lahko študiral vsakdo, ki bo zbral dovolj krajše in moči.

Zaenkrat lahko zagotovimo, da bomo upoštevali logični princip priznavanja vsebin iz višješolskega programa in na tej osnovi nadaljevanje nekakega diferencialnega študija do visokošolske diplome.

V naslednji številki PBG bomo objavili podrobnejšo notranjo (dinamično) strukturo študija naše defektološke smeri, na osnovi katere boste lahko sami (upoštevaje logični princip diferencialnega študija) ugotavljali (ugotovili?), kaj in koliko bo še treba preštudirati, da se boste pretolkli do visokošolske defektološke izobrazbe. Urednik PBG in avtor tega prispevka bosta vesela, če boste (v zvezi s tem) naslovili na uredništvo kakšno vprašanje, misel, dilemo . . .

Za kdaj je predviden začetek nadaljevalnega diferencialnega študija

Začetek nadaljevalnega diferencialnega študija (ob delu) načrtujemo v študijskem letu 1989/90, ko bo prva generacija visokošolskega študija prilezla v tretji letnik. Seveda pa bi bil ta študij teoretično mogoč že prej, če bi imeli dovolj ustreznih visokošolskih učiteljev za njegovo izvajanje.

Toda zaradi tega se nikar ne jezite, še prehitro bo prišel tisti čas . . .

MALA SKUPINA MLADOSTNIKOV V OBRAVNAVNI NA CENTRU ZA SOCIALNO DELO

Ivan Kodelja

Ne moremo si zamisliti zdrave osebnostne rasti mladostnika brez čustvenih in socialnih izkušenj, ki jih le-ta neprestano dobiva v skupini svojih vrstnikov. V skupini oblikuje stvaren odnos do sebe in do sveta, ki ga obdaja. Med vrstniki si razvija samospoštovanje in zdravo samozavest, nauči se upoštevati in spoštovati čustva in mišljenje tistih, ki so drugačni od njega. Skupina, v kateri spoznava sebe in druge, mu daje občutje sprejetosti in pripadnosti. Mladostnik pridobiva v skupini dragocene izkušnje in uvide v lastno vedenje, se pri tem spoznava in ocenjuje svoje lastnosti. To mu omogočajo vrstniki, ko ga ocenjujejo, vrednotijo, nanj reagirajo in ga tako konfrontirajo s samim seboj. Tu mladostnik spoznava, kaj je sodelovanje, vodenje, prilagajanje drugim, tekmovanje in primerjanje. Kot je skupina lahko pozitiven oblikovalec mladostnikove osebnosti, pa je lahko v enaki ali celo še večji meri pobudnik, kazalec in ustvarjalec mladostnikovih motenj v osebnostnem razvoju.

Prav gotovo je mladostnikova družina tista primarna skupnost, ki mu poleg njegovih bioloških danosti v ranem otroštvu ustvarja temelje za razvoj njegove osebnosti. Zaradi nezdravih elementov v osebnosti njegovih staršev, zaradi neugodnih socio-kulturnih dejavnikov ožje in širše skupnosti ter njegovih konstitucionalnih in drugih obremenjenosti lahko mladostnik že relativno zgodaj – v pozni latenci oziroma v predpubertetnem obdobju pokaže motnje, ki se običajno odražajo v njegovem slabo prilagojenem vedenju. Svoje prilagoditvene težave pokaže tako v primarni skupini (družina), v formalno določeni skupini (šola) ter v skupini vrstnikov ob konfrontaciji s širšo družbeno skupnostjo. Drugače povedano: skupina je vselej najpomembnejši dejavnik nastajanja in manifestiranja motenj v mladostnikovi osebnosti, pri čemer pa so najbolj prepoznavne in za družbo moteče ravno tiste motnje, ki se odražajo v mladostnikovem neprilagojenem vedenju, pa naj ga poimenujemo antisocialno, asocialno ali disocialno vedenje.

Tudi ko se odločamo za zdravljenje mladostnikovih motenj, si le-tega ne moremo zamišljati brez kompleksne obravnave njegove družine, šolskih dinamizmov in skupine vrstnikov. Ker v slednji skupini vedenjsko neprilagojen mladostnik največ časa preživi, si jo praviloma sam izbere in mu je najbolj „blizu“, je obravnava njegovih motenj „v njej“ in „z njo“ najbolj upravičena, a istočasno najbolj zahtevna.

Za obravnavo mladostnikov, ki so prišli v konflikt z družbo tudi po zakonskih določilih, sem si izbral delo v mali psihoterapevtski skupini. Ob tovrstni obravnavi je teklo vzporedno tudi delo z njihovimi starši in šolo.

Izbor male skupine

Pri izbiri članov skupine vedenjsko motenih mladostnikov sem skušal slediti določenim kriterijem:

1. Skupino naj sestavljajo tisti mladostniki, ki so bili pri nas že individualno obravnavani.
2. Po osnovni simptomatiki naj si bodo podobni.
3. Skupina naj šteje 6-8 članov.
4. Vsaj en član skupine naj bo ženskega spola.
5. Starostni razpon članov skupine naj ne bo večji od dveh let.
6. Člani se tudi zunaj formalne skupine poznajo in družijo (bolj ali manj).
7. Vsak član naj predhodno pristane na delo v skupini.
8. Po karakterju in umskih kapacitetah naj bodo različni.
9. Simptomatika naj bo takšna, da bo nakazovala potrebo po dalj časa trajajoči obravnavi, pri čemer je zaželjeno, da je stopnja motenosti pri članih različna.

V skladu z navedenimi kriteriji sem sestavil skupino sedmih mladostnikov:

1. MA. – fant	14 let	8. razred osnovne šole
2. RO. – fant	15 let	7. razred osnovne šole
3. PE. – fant	15 let	8. razred osnovne šole
4. UR. – fant	15 let	8. razred osnovne šole
5. SA. – fant	15 let	6. razred osnovne šole
6. BO. – fant	15 let	6. razred osnovne šole
7. TA. – dekle	15 let	8. razred osnovne šole

(1) MA: Pri nas je bil obravnavan že v letu 1978, ko je kot relativno mlad šolski novinec („februarski“) bil psihološko pregledan, ter ocenjen kot primerno šolsko zrel za vstop v osnovno šolo (nadpovprečne umske kapacitete). Ponovno je bil sprejet k nam v obravnavo v letu 1984, in sicer po hospitalizaciji na pedopsihiatričnem oddelku v Ljubljani, kamor je bil pripeljan po poskusu samomora. Že takrat je bilo opaziti pri MA-ju stopnjujočo se vedenjsko proble-

matiko, ob neugodni konstitucionalni obremenjenosti: dokajšnji nemir, izrazita želja po potrjevanju, ekstravertiranost. Od odpusta dalje je bil stalno v obravnavi pri nas. V zadnjih dveh letih je pri njem opaziti naraščajočo vedenjsko motenost, ki se kaže predvsem v neprilagojenosti na šolsko situacijo, vse pogostejše neopravičeno izostajanje od pouka, padec šolskega uspeha predvsem v osmem razredu, pretirano pitje in kajenje z občasnimi – kratkotrajnimi abstinenkami, bežanje od doma ter prenočevanje zunaj, tudi po več noči zaporedoma. S svojo simptomatiko opozarja na hudo disfunkcionalen družinski sistem. Zaradi naraščajočega stopnjevanja simptomatike je bil v januarju letos napoten na hospitalno diagnostiko na mladostniški oddelek Centra za mentalno zdravje, kjer ugotavljajo predvsem njegovo potencirano uveljavitveno problematiko. Tudi po odpustu je kljub nudenju možnosti in vzpodbujanju v smeri pozitivnega potrjevanja iskal vselej le oblike negativnega uveljavljanja. Druzi se z najhujše vedenjsko neprilagojenimi vrstniki.

(2) RO: K nam je prišel v obravnavo v maju 1984 zaradi kraje denarja. Kasneje je kazniva dejanja ponavljal. Vedno se je v družbi vrstnikov negativno potrjeval, pa najsi je šlo za jemanje denarja v garderobi ali pa vlome v šolsko kuhinjo, kioske in počitniško hišico. Njegovo vedenje lahko opredelimo kot frustracijsko z nakazanim razvojem v smeri disocialnosti. V individualnih obravnavaх je slabo sodeloval; težko je bilo z njim vzpostaviti tak terapevtski dogovor, da bi se ga držal. Zaradi hujše šolske neprilagojenosti je bil dvakrat prešolan, vendar tudi v tretji šoli se njegova vedenjska motnja ni prav nič izboljšala, temveč poslabšala. Individualna obravnava ni dosegla zaželenih rezultatov. Pristal je na skupinsko delo.

(3) PE: Povabili smo ga v obravnavo v maju 1984, ko je skupaj z negativno potrjujočim se vrstnikom povzročil kaznivo dejanje poškodovanja tuje stvari. Nekako v istem času se je začela tudi stopnjevati njegova učnovzgojna problematika, ki se je izražala predvsem v vse pogostejšem neopravičenem izostajanju od pouka, motečem vedenju med poukom, padcu že prej šibkega učnega uspeha, ter v žaljivem vedenju do učiteljev. Tudi njega so skušali večkrat prešolati, vendar so bili pri tem neuspešni. Oče je strog, razdiralen, avtoritativen, večkrat se poslužuje fizičnega kaznovanja. Mati je popustljiva, zaščitniška in „prekrivajoča“. Zadnje čase se njegova vedenjska motečnost v šoli stopnjuje, večkrat se opija in pretirano kadi. V letošnjem letu je šola dobesečno zahtevala njegovo oddajo v vzgojni zavod, vendar tega nismo izvedli, saj tak ukrep ne bi bil smotr. PE je sodeloval v individualni obravnavi, pristal pa je tudi na delo v skupini.

(4) UR: Tudi on je prišel k nam v obravnavo v maju 1984, ko je bil skupaj z RO-jem in drugimi vrstniki udeležen pri tatvinah denarja. Leto kasneje pa je

povzročil več kaznivih dejanj poškodovanja tuje stvari, odvzema motornega vozila ter uporabe zračnega orožja v nasprotju z zakonom. Tudi pri njem se je v omenjenem času občutno poslabšal učni uspeh, v šoli je postajal vse nemirnejši, težje vodljiv, zanemarjati je začel šolske obveznosti, vse več je neopravičeno izostajal od pouka. V tem času je tudi opustil športno udejstvovanje, v katerem je bil uspešen celo v mednarodnem merilu. Starši — predvsem oče — so ugotavljali, da mu niso več kos, da vse manj lahko vplivajo nanj, ob tem pa postaja UR vse težavnejši. Od obravnave veliko pričakujejo. UR je družaben fant, emocionalno odziven, pripravljen za sodelovanje oziroma obravnavo. Z veseljem je pristal na skupinsko delo.

(5) SA: Pri nas smo začeli z obravnavo v oktobru 1985 na željo osnovne šole. Navajajo predvsem njegovo naraščajočo vedenjsko motenost, ki se kaže v zanemarjanju šolskih obveznosti, v majhnih krajah, občasnem opijanjanju, izostajanju od doma tudi ponoči. Druži se z vedenjsko najbolj neprilagojenimi vrstniki. V februarju letos je bil prvič obravnavan zaradi majhne tatvine. SA je zelo vodljiv, sugestibilen, emocionalno odziven fant, ki se je bil takoj pripravljen vključiti v individualno in tudi skupinsko terapijo. Njegovo neprilagojeno vedenje ocenjujemo kot frustracijsko, brez nakazovanja smeri razvoja osebnosti v disocialnost. Kljub temu ocenjujemo, da bo zaradi njegovih močnejše izražanih čustvenih motenj potrebna dalj časa trajajoča obravnava.

(6) BO: Prvič smo se srečali z njim v novembru 1983, ko je storil dve kaznivi dejanji tatvine, dve leti in pol kasneje pa zaradi vloma v osnovno šolo, kjer sta skupaj z vrstnikom vzela različne predmete. Podobne prestopke je v krajšem času še dvakrat ponovil. Ob vzgojno manj vzpodbudnih starših (strog, nepopustljiv, kaznovalec oče in preveč neodločna, nedosledna mati), ki jim je glavno vzgojno sredstvo kazen, vzbujanje občutij krivde in zastrahovanje, je BO zašel v hujšo identitetno stisko. V njej je vse bolj iskal možnosti negativnega potrjevanja, saj je bilo ob njegovi naraščajoči vedenjski motnji priložnosti za pozitivno uveljavitev vse manj. BO je fant šibkejših umskih kapacitet in motenega čustvenega razvoja. K skupinski obravnavi je z veseljem pristopil.

(7) TA: Spoznali smo jo v novembru 1985, ko je za obravnavo zaprosila osnovna šola, saj je TA začela kazati hude motnje vedenja, takrat še predvsem v šolskem smislu. Zelo si je poslabšala svoj šolski uspeh, vse bolj je začela neopravičeno izostajati od pouka, vzporedno s tem je začela pretirano piti in kaditi. Zgodaj je bilo opaziti njeno avtoagresivno vedenje z vrezovanjem v kožo po celem telesu. Skratka, njen razvoj osebnosti v disocialno smer se je relativno zgodaj pokazal v polni luči. Ponujeno sodelovanje v individualni obravnavi je rada sprejela, posebej še, ker je kot hči matere samohranilke in ob odsotnosti pozitivnega moškega lika, zelo hitro razvila močan pozitiven trans-

fer. Pričakovanja od terapije tako nje kot tudi mame so bila velika. Tudi na skupinsko delo je zelo rada pristala.

Na prvem srečanju skupine smo sprejeli terapevtski dogovor z naslednjo vsebino:

- skupina se bo srečevala 1-krat tedensko po eno uro, in sicer v sredo ob 13.45, saj je to najustreznejši termin za vse udeležence,
- skupina se bo sestajala do konca šolskega leta, zato planiramo 15 srečanj,
- prihajanje na skupino naj bo redno in točno,
- po obliki je skupina polodprta, zato je možna eventualna vključitev novih članov.

Delovanje skupine sem si zamislil po principu male psihoterapevtske skupine. Osnovni pristop ni analitski, pač pa je usmerjen v obravnavo gradiva po principu „tu in sedaj“. Usmeritev je razreševanje in obravnavo vsakdanjih problemov mladostnikov. Gre namreč za težave, ki jih imajo le-ti s starši, v šoli in širšem okolju. Ob vzpodbujanju pozitivnega transfera skušam dati poudarek opori Egu.

Za cilj skupinskega dela sem si postavil predvsem:

- zmanjšanje simptomatike v smislu negativnega potrjevanja,
- njihovo boljše funkcioniranje v šolski situaciji,
- boljše funkcioniranje v domačem okolju,
- funkcionalnejše premagovanje ovir in konfliktov, dvig samozavesti.

V času, ko se skupina sestaja, imam po potrebi še individualne razgovore z njimi, prav tako teče vzporedno tudi delo z njihovimi starši. Težim ohraniti dober stik s šolami, ki jih obiskujejo. S tem mislim na individualno delo s šolskimi svetovalnimi delavci in na delo z učitelji. Taki razgovori so izjemno pomembni, saj ravno v šolskih razmerah njihove težave najbolj pridejo do izraza oziroma se ravno na tem področju najtežje prilagajajo. Nema lokrat je potrebno imeti kontakt tudi z organi javne varnosti, saj se obravnavanci z njimi pogosto srečujejo.

V fazi priprave skupine in po prvih srečanjih le-te sem začutil potrebo po vzporednem skupinskem delu z njihovimi starši, vendar tega zaenkrat še ne izvajam. Prav tako bi bilo tudi smotrno, da bi bila navzoča tudi kotarapevтка, kar pa žal za to skupino ni izvedljivo. Prihajanje v skupino, razporeditev članov v prostoru in dogajanje v skupini si zabeležim po srečanju.

Dogajanje v skupini

V prvih dveh srečanjih sem dajal največ poudarka motiviranju članov za skupinsko delo. Ker je manipulativno vedenje pri udeležencih močno izrazilo

(v skupini sicer manj kot individualno), so največ tega prinašali ravno na prva srečanja. Tako so na primer izrazili željo, da bi se srečevali med poukom. Te ponudbe nisem mogel sprejeti. Tudi sporočanja o sebi in doživljanja sebe v začetni fazi ne vnašajo. Krivdo za svoje stiske iščejo pri učiteljih, ki so prav do njih krivični, od njih zahtevajo več, nepravilno jih ocenjujejo in podobno. Posebej v drugem srečanju izstopa MA-jeva težnja po vodenju skupine; največ časa in prostora v skupini si vzame zase. Močno čustveno obarvano iznaša problematiko svojega odnosa z očetom. V tem prepoznam njegovo močno transferno reagiranje. V diagnostičnem pomenu se v tej skupini njegova uveljavitvena problematika najjasneje pokaže; tega v individualnem razgovoru ni bilo možno v tolikšni meri opaziti. Na prvem srečanju je opaziti tudi veliko njihovega obrambnega vedenja, ki pa se je v kasnejših srečanjih ublažilo. Tako pride PE v začetku na skupino z „rolko“, UR pride omamljen od piva, skupaj z MA-jem skušata na srečanju večkrat kaditi. V drugem srečanju zaznam prve močnejše odpore. SA si želi več individualnosti, saj mu na skupini „ne dajo“ prostora, zato pride pred pričetkom skupine in želi razgovor z menoj. Srečanje zamudi RO, ki je tudi najmanj zmožen uspešne vključitve v skupinsko delo. Tudi izven skupine kaže največ neprilagojenosti. Od izražanj stališč o očetih preideta MA in PE na razgovor o motorjih, kar si lahko razlagam tudi kot njuno željo po pobegu od lastnih tisk, od skupine. Kljub temu pa le ocenjujem, da je skupina „zaživela“; člani se med seboj bolj poslušajo, sočustvujejo, prevzemanje besede je bolj spontano, sproščeno.

Tretjega srečanja se ne udeležita TA in RO. Z obema je tudi največ težav v šoli in doma. TA opozarja doma nase z avtoagresivnim vedenjem (se reže s steklom), RO je v šoli „nemogoč“, učitelji ne morejo več „shajati“ z njim. Je izrazito moteč med poukom, domov ga skoraj več ni, ponoči se zadržuje zunaj. Starši želijo, da ga oddamo v vzgojni zavod; odločimo se za triaziranje v Prehodnem mladinskem domu.

BO se torkat prvič udeleži skupine; na začetku odpre čokolado in jo razdeli s člani, s tem dobi vstopnico za skupino. MA si ponovno vzame največ skupnega prostora in dozira počutje v skupini. On določa anksioznost ali pa vedro razpoloženje. Iz dialoga je opaziti postopno slabljenje simptomatike pri UR-u in PE-ju. PE izrazi željo po ponovni vključitvi v športni klub, v katerem vodim skupino. Njegovo željo pripišem transfernim dogajanjem. V celi seansi se največ dogajanja vrti okrog MA-ja in njegovih težav. Njegovo vedenje ocenjujem kot transferno nevrotično.

V četrtem srečanju dobimo novega člana (AN). Sam pove, da je želel priti v skupino, ker pač nima doma kaj početi. Vsi ga sprejmemo in vključimo v skupno dogajanje. Člani ga doživijo kot svojega otroka. Tematika skupine se vrti okoli življenja v vzgojnem zavodu, kamor je napoten RO. Tudi med člani

se porodi želja po odhodu v zavod (MA, AN, UR), kar doživim kot njihovo obrambo – beg od doma. TA, ki je tokrat prvič v skupini, odigra močno transferno figuro matere skupine, kar pa najmočneje doživi UR. TA pozitivno vpliva na skupino, saj je z njo in AN-om postala skupina popolna. Ker se pričakovanja in zahteve šole in staršev ob zaključevanju šolskega leta stopnjujejo, opažam pri članih skupine večjo težnjo po zavarovanju s strani terapevta. Skupina sproža intenzivno transferno in kontratransferno dogajanje, kar prispeva k boljši identiteti skupine.

V petem in šestem srečanju je opaziti močan osip članov, kar si razlagam z njihovimi odpori. Tematika se še vedno giblje okrog doživljanja njihovih staršev in načrtov za prihodnje. TA izraža odpor do skupine, saj jo fantje močno ogrožajo, tako da se v skupini ne počuti varna. Ob odsotnosti agresivnih članov (PE, MA) zelo pozitivno zafunkcionirata SA in BO, ki sta pri ostalih srečanjih bolj zadržana in se jima ne uspe vključiti. Doživim močno pozitivno transferno in kontratransferno dogajanje ter spoznam, da ravno SA in BO (kasneje tudi UR) tvorita tisto zdravo jedro skupine, v katerem vidim perspektivo nadaljnega dela. Veliko lažje jima je, če sta sama, saj si ves čas in prostor vzameta le zase. Oba sta tudi sicer čustveno najbolj odzivna, sugestibilna in najmanj disocialna.

V naslednjem srečanju mi ponudijo izboljšanje svojega šolskega uspeha, za kar jih pohvalim (BO, TA, SA). V doživljanju se preselimo v čas počitnic, na morje, v prosti čas. Želja po begu iz šolske storilnostne situacije je še vedno prisotna, zato je dogajanje v skupini dokaj nasičeno s šolsko problematiko.

Na naslednje srečanje – osmo – pripeljejo s seboj še dva nova člana, za katera menijo, da potrebujeta tovrstno obravnavo. To početje si razložim kot projekcijo lastnega doživljanja svojih stisk na te novince. TA pripelje s seboj svojega fanta, kar je tudi novost skupine. Novi člani popestrijo skupino. TA in njen fant tvorita v skupini par, ki se loči od skupnega dogajanja. To zvezo je v skupini močno začutiti, daje jima poseben položaj. Iz skupnega dogajanja se umakneta, njuna komunikacija je predvsem neverbalna in potrjuje le njuno zvezo. To izolacijo si razlagam kot njuno obrambno vedenje.

Tudi na naslednjih srečanjih prepoznavam veliko obrambnega vedenja. Le-to se kaže v iskanju individualnih stikov s terapevtom pred začetkom skupine (SA, BO), v odporih do udeležbe na skupini (MA, PE, TA), v rušilnem vedenju, prevzemanju vloge vodje skupinskega dogajanja (MA, občasno PE) ali z vlogo „grešnega kozla“ v skupini (SA, včasih BO).

Skupina se je skozi dosedanja srečanja kljub vsem obrambam članov le ustalila in vsebinsko „zaživela“. Čeprav je RO moral zaradi hude simptomatike zapusti-

ti skupino, so se v njej razvili takšni dinamizmi, ki formalno in vsebinsko opravičujejo njen obstoj. Tako pri RO-ju kot pri MA-ju še ni opaziti večjega napredka glede njune osnovne simptomatike. MA se še vedno ne more prilagoditi šolski situaciji, veliko bega od doma, večkrat je ponoči zunaj. TA, ki je v začetku kazala velike odpore do skupine, se je v zadnjih srečanjih nanjo le prilagodila in se v njej bolje počuti. Tudi njena aksioznost, ki je bila na začetku bolj izrazita, se je v zadnjih srečanjih občutno zmanjšala. Njena simptomatika (negativno potrjevanje, avtoagresivno vedenje, neopravičeno izostajanje od pouka) se je ublažila, ne pa še pošla. Ocenjujem, da bo terapija pri njej dalj časa trajala. SA je med terapijo kazal veliko odpora do skupinskega dela, razvil pa je intenziven transferni odnos, v katerem vidim argument za nadaljevanje terapije. Tudi negativno potrjevanje je povsem opustil. BO prav tako kot SA zelo rad pride na sestanek skupine, istočasno pa izraža željo po individualnih stikih, kar pa omejujem ter spodbujam njegovo angažiranje v skupini. Res, da mu je težko ob MA-ju in PE-ju, ki sta v skupini velikokrat agresivna do njega, vendar vsaj poslabšanja simptomatike kljub izrazito neugodni domači situaciji pri njem ni opaziti. UR je v tem času napredoval. Negativno potrjevanje je povsem opustil, v šolo hodi, le poklicne aspiracije je nekoliko znižal. Za PE-ja lahko rečem, da simptomatike ni zmanjšal, poslabšal pa tudi ne. Težko prenaša šolske razmere, ki so proti koncu vse bolj storilnostne. Njegovi starši v obravnavi ne sodelujejo, kar otežuje možnost kompleksne obravnave.

Obravnava mladostnikov v mali skupini je doslej pokazala določene, pa čeprav minimalne rezultate, zato mislim obravnavo nadaljevati. Ob koncu šolskega leta se bomo s člani o tem pogovorili, dogovorili o terapevtskih nalogah, jeseni pa bi po principu polodprte male skupine to obliko dela nadaljeval.

Pri sestavi skupine bom moral bolj kot tokrat upoštevati načelo heterogenosti po spolu in simptomatiki. Aktivnost bo usmerjena v iskanje možnosti za pritegnitev koterapevtke v skupino, saj sta personificirani starševski figuri v mali skupini mladostnikov močno zaželjeni in terapevtsko upravičeni. V skupino bo potrebno vnesti več tematskih vsebin, saj prispevajo k motivaciji in popestritvi dela skupine.

V skrbni superviziji ter spremljanju dogajanj in sprememb pri članih sem dobil dovolj opore, da s skupinskim delom mladostnikov nadaljujem.

PRIZADETE OSEBE V SLOVENSKEM SLOVSTVU

Bogo Jakopič

UVODNE MISLI

O prizadetih osebah v naši literaturi je bilo v naši literarni kritiki in literarni zgodovini še sorazmerno malo povedanega. Ker so ti liki prisotni in so sestavni del naše literature, je prav, da tudi o njih pišemo, saj so pretresljivi kriki naše književnosti in hkrati klici k lepšim človeškim odnosom in medsebojnemu razumevanju med ljudmi. V tej želji sem izoblikoval to študijo, ki naj bi zajela upodabljanje takih likov v starejši slovenski književnosti, nadalje v Cankarjevem delu in v dobi med obema vojnama. Če bi se stvar razširila, bi bilo mogoče zajeti tudi našo povojno literarno dejavnost.

I.

O problemu prizadetih oseb v slovenskem slovstvu, ki zadeva tako globoko sleherno človeško srce, bi se dalo na široko govoriti. Tako bi morda iz naše literature sodili, da je problem pravzaprav postal bolj aktualen šele v Cankarjevem umetniškem delu. To pa bi bila očitna zmeta. Duševno in telesno prizadeti ljudje so bili „predmet“ zanimanja in opisovanja že prav od začetkov človekovega književnega delovanja, še posebno v svetovni literaturi. Niso pa bili enako prikazovani, obrazloženi v posameznih obdobjih, pri posameznih pisateljih, pesnikih in znanstvenikih. Kdo naj bo ravnodušen ob tragičnih opisih pri Homerju, kjer so nekateri gigantski liki iz grške zgodovine prikazani že od rojstva kot od usode zaznamovani. Ali ni bil to širok družbeni problem že tedaj? Ali se ni družba, in to visoko omikana družba, že v antiki zarekla proti telesno šibkejšim, ko jih je izpostavljala v gorah nemočne, da bi se jih tako iznebila? Ali ni spet v isti dobi predstavljal telesno ali duševno pohabljeni človek tudi zaznamovanega od samega božanstva? Jasno je, da je bil problem pri različnih narodih in ljudstvih različno pojmovan in tudi različno reševan.

Koga ne ganejo slepi pevci – trubadurji v srednjem veku, koga tudi ne pohabljeni vojaki v raznih obdobjih človeške zgodovine, ki so morali beračiti za svoj vsakdanji kruh. Tudi kasneje, po antični dobi, se pisatelji in pesniki zelo radi ukvarjajo v svojih delih s telesno ali duševno prizadetimi ljudmi: s slepimi, gluhihimi, vedenjsko motenimi, invalidi s kako organsko okvaro, slaboumnimi in vzgojno zanemarjenimi ljudmi. To pa zaradi tega, ker je njihov svet, četudi zdravemu človeku večkrat zaklenjen in zaprt, toliko bolj zanimiv, kolikor bolj poskuša zdrav človek doumeti bolečino duševno ali telesno prizadetega. Saj se že normalno razvita osebnost in človekova veličina izpreminjata v času, kakor je dobro rekel veliki pisatelj Gogolj Annenkovu v Rimu leta 1841: . . . „jaz imam vsak dan drugačen obraz, včasih celo v enem dnevu nekoliko čisto različnih izrazov”. In vendar je sam bil pred svojo smrtjo eden tistih, ki jim je težko in naporno življenje skazilo zdravo podobo. Nepozabni so liki duševno in telesno prizadetih oseb v Shakespearovih tragedijah, kjer se človeška resničnost mnogokrat meša s prividi in utvaro, z mrakom duha, telesno prizadetostjo in zlom. Neprestano so sveži taki liki tudi v delih avtorjev kasnejših dob, npr. nepozabna podoba telesnega pohabljenca pri Hugoju (Quasimoda), lik grofa Miškina v Idiotu, delu F. M. Dostojevskega, ki so ga imenovali po načinu pisanja in upodobitve svojih izrednih oseb tudi „Shakespearea blaznice”. V taki luči lahko gledamo tudi življenje težko telesno prizadetega velikega francoskega slikarja Toulousa Lautreca. Pa kaj bi brskali po svetovni literaturi, ko je v naši domači literaturi dosti gradiva za proučevanje teh oseb že vse od nekako sredine 19. stoletja.

V naši starejši literaturi kaj kmalu naletimo pri pisateljih romantičnega realizma na opisovanje duševno ali telesno prizadetih oseb. Pri Jenku je značilna podoba vaškega fanta, ki se duševno in telesno nikakor ne more razviti v pravo zrelo osebnost. Že samo njegovo ime (Tilka) odkriva njegovo boječo in čudaško naravo. Fant je bil vaški posebnež s precejšnjim manjvrednostnim občutjem, ki ga spremlja tudi ob ponesrečeni ženitvi. Pesnik Jenko nam je upodobil tudi lik zanimivega, a čudaškega vaškega učitelja v znanem delu „Jeprški učitelj”. Josip Jurčič nam je prikazal celo galerijo takih podob iz vaškega življenja, pa tudi iz življenja graščinskih ljudi. Trajne vrednosti so njegove podobe desetega brata Martinka, čudaškega Krjavlja, grbastega Petra v Juriju Kozjaku, in tudi žalostni lik blazne nesrečne Vide v delu „Lepa Vida” nas presune. Jurčičevo slikanje takih značajev in oseb je seveda še zelo enostransko. Premalo je v teh značajih psihične dovršenosti, karakternih lastnosti, ki bi še bolj približale njegove osebe tudi zahtevnejšemu bralcu. Zakonitosti, ki jih zasledujemo tudi pri duševno zaostali, bolni osebi ali pri na kakršenkoli način prizadeti osebi, terjajo od pisatelja nemalo znanja, uglajene pripovedne tehnike in tudi doslednosti pri opisovanju hibe določene osebe. To je zaslutil v veliki meri njegov kritik Fran Levstik, ki je Jurčiču kritiziral predvsem pomanjkljivosti v risanju značajev in v resničnosti značajev. Vendar Jurčiča opravičuje za tako opisova-

nje vrsta opravičljivih razlogov, npr. slabo raziskan psihopatološki koncept človekove duševnosti v tisti dobi, Jurčičeva folkloristično obarvana snov, ki pa daje zelo pestro sliko vnanjega življenja njegovih likov, Jurčičeva izredna moč v slikanju podeželskih ljudi itd. Tako je, bi lahko rekli, zunanji okvir ali slika duševno zaostale ali duševno prizadete osebe nadomestila tisti bogati notranji svet, ki so ga pisatelji – psihološki realisti – doumeli precej globlje.

Tudi drugi naši pisatelji te dobe so skušali prikazati take osebe. V Erjavčevih „Huzarjih na Polici“ najdemo prevarano Dorico, ki nenehno blede o ženinu in poroki, pri Mencingerjevem Abadonu se vtapljamo v blodnje junaka Samorada, potem ko mu maščevalni ciganček vzbudi bolno misel. Dosti raznih blodenj srečamo tudi v utopično vzgojni „Moji hoji na Triglav“. Pri Tavčarju zasledimo razmeroma precej prizadetih oseb; manj v razvojni fazi njihove boleznii same, več pa tistih, ki so prizadeti zaradi nenadno težke življenjske situacije. V „Ivanu Slavlju“ (Saldernov sin), v „Otoku in Strugi“ (umobolna Zora), v povesti „Vita, vitae meae“ (monumentalna podoba starega luteranca Čudeta) se Tavčar ukvarja z izrazito takimi osebami, ki jih težka življenjska situacija privede do čudaškega vedenja ali blaznosti. V „Šarčevi Meti“ vidimo tragično podobo dokončnega propada človekove osebnosti, kjer se Metina že itak krhka telesna konstitucija zgrudi v strahu pred tragično perspektivo življenja. Grozotna je tudi slika temačne osebnosti bivšega višokega gospodarja Polikarpa Khalana, ki je bolj podoben živali kot človeku.

Duševno neuravnovešenost zasledimo tudi v delih različnih drugih pisateljev. Pri Janku Kersniku nas prepričljivo prevzame njegova podoba božjastnega Planjavca v zgodbi „Kmetška smrt“. Sodimo, da toliko prepričljivosti ni vnesel v opisovanje takih oseb noben slovenski pisatelj do Cankarja. Planjavec je slika človeka, ki ga duševna bolezen neprestano muči in ki ga končno tudi pogubi. Sama geneza razvoja te bolezni je razmeroma skopa (pri Kersniku). Šele druga faza je slikana precej bolj prepričljivo. Kdor je opazoval epileptičen napad, ga lahko zelo živo podoživlja ob napadu starega Planjavca. Po napadu epilepsije nam pisatelj naslika v nekaj potezah tisto težko duševno in telesno utrujenost takega bolnika, ki pa se pri Planjavcu meša še s težkimi telesnimi ranami, dobljenimi v ognju. Tako je zaključna podoba tega težkega dogodka resnično tragična. S to podobo nam je Kersnik dal naravno klasičen primer opisa samega napada in njegovih hudih posledic. S tragičnimi liki nas seznanja v precejšnji meri tudi zanimivo umetniško delo Zofke Kvedrove; tudi tu najdemo npr. v „Hanki“ primer zloma osebnosti, ki povzroči nadvse tragičen konec.

Že samo površen pregled naše starejše literature do Cankarja nam odkrije resnico, da so naši pisatelji v svojih delih razmeroma radi segali na področje duševno ali telesno abnormnih. Ne samo to, da so pisatelji romantičnega realizma take like s pridom uporabljali pri opisovanju nenavadnih in skrivnostnih

zgodb, temveč so jih tudi vsaj deloma že skušali slikati v povezavi z neko realnejšo življenjsko situacijo. Seveda je to bilo storjeno še zelo skromno in včasih neprepričljivo. Veliko je v opisovanju takih oseb duševnih iztirjenj zaradi ljubezenskih konfliktov, dosti je v delu starejših pisateljev duševno omejenih oseb, ki so kot „božji ljudje” v opisih našega podeželskega življenja skorajda nepogrešljivi. Glede vpliva življenjskega okolja na slikanje teh oseb, moremo reči, da so to ljudje iz različnih slojev in družbenih plasti, ki jih je življenje potisnilo na stopnjo prizadetega človeka. Pisatelji starejše dobe nam torej dajejo v svojem delu bolj deskriptivno sliko prizadete osebe, ki se v njihovem delu prepogosto kaže le na zunaj, pogrešamo pa pri njih analize, poteka bolezni in neredko tudi sinteze duševnega stanja kakega junaka. Njihov prehod na opredelitve duševnega stanja nekega junaka je izredno nagel in pogosto neprepričljiv. Še sama diagnoza je prav zaradi tega zelo težka, ako bi seveda gledali te junake samo s stroge znanstvene strani. Jasno je, da bi bilo to tudi zgrešeno. Tudi pri opisih telesno pohabljenih (ljudi z organsko okvaro) najdemo pogosto precej skromne opise. Ponekod nam pisatelji v zvezi z junakovo telesno hibo prikažejo tudi njegovo duševno iztirjenost kot posledico ali vsaj del vzroka za takšno negativno človekovo stran (npr. v „Tržačanu” lik sadista in brezvestneža Vrbarjevega Matevža). Prav tako je skušal Jurčič dati grbastemu Petru tudi znamenje moralno negativnega človeka. Tako črno-belo slikanje seveda ne more biti v skladu z resnico. Podobnih primerov bi lahko našli samo pri pisatelju Tavčarju nekaj. Pozitivno ohranja svojo duševno veličino le redkokdo izmed telesno prizadetih (npr. šepasti Tinče v delu „V Zali”). To nam da misliti, da je tudi starejša psihopatologija iskala vzroke za nenormalna stanja bolnikov v neki moralni zavesti človeka samega. Zastopnik take teorije je bil psihiater Heinroth (1773–1843). Moderna znanost se je seveda kritično izrekla proti takim in podobnim ugotovitvam. Res je, da so že stari Grki videli v povezavi zdrave telesne in duševne človekove podobe ideal človeka. Res je tudi, da zunanje pomanjkljivosti in defektnosti le do neke mere vplivajo na človekovo notranjo podobo. Nikakor pa ne moremo trditi, da so nekateri kompleksi manjvrednosti že lahko vzrok umobolnosti in težkim duševnim stanjem ali pa moralnim iztirjenostim človeka samega. Prav zaradi tega ne moremo zameriti nekaterim starejšim pisateljem tovrstnega odklona od današnje eksperimentalne znanosti, saj so bili v resnici le otroci dobe. Zato so tudi opisovali tako, kot se jim je kaka oseba prikazovala – včasih s primesjo romantičnega pogleda, včasih že bolj s kritičnim očesom zdravega realizma ali kasneje z naturalistično tehniko slikanja.

II.

Na prehodu v naturalizem se je počasi izoblikoval tudi nov način opisovanja neke osebe v pisateljevem delu; sam opis je postal bolj podroben, mestoma eksperimentalno podprt, v resnici pa dosti bliže življenju kakor pa domišljajske-

mu svetu. V areno slovenskega naturalizma je stopil tudi mladi Ivan Cankar. Grobemu načinu opisovanja, ki ga je proklamiral slovenski naturalizem, Cankar ni ostal zvest; šel je dalje v smer psihološke poglobitve v osebo in v čas, v katerem se giblje oseba kot del sočasne družbe, ter se tako bližal v postopnih umetniških etapah drugim novim strujam moderne umetnosti — skoraj sočasno pri nas oblikujoči se dekadenci ter nekoliko kasnejšemu simbolizmu. Tako je Cankar obogatil slovensko umetnost z novimi umetniškimi prijemi, z novim načinom slikanja in upodabljanja človeka, normalnega ali pa umsko in telesno prizadetega.

Zmotno bi bilo misliti, da je Cankarju v njegovem umetniškem delu uspelo rešiti vse probleme, ki so v zvezi z opisovanjem prizadetih oseb v njegovem delu. Resnica pa je, da je bil Cankar najboljši med opisovalci duševnih pojavov ter telesno pohabljenih oseb v dobi moderne. Niti Finžgar niti Meško mu v tem pogledu nista mogla slediti. Ako si postavimo vprašanje, kako je Cankar reševal duševno življenje tistih umsko prizadetih oseb, ki jih je opisoval v svojih delih, se nam odpira še vrsta drugih, skoroda enako važnih vprašanj v zvezi s tem glavnih vprašanjem. Tako si lahko zastavimo vprašanja kot npr., koliko je Cankarju kot umetniku bilo do samega opisovanja takih oseb, kako je skušal povezovati duševno življenje takih oseb z življenjem sočasne, lahko bi rekli dokaj antisocialne in demoralizirane družbe, koliko se mu je posrečilo prodreti v svet duševno prizadetih, telesno prizadetih in pohabljenih, v življenje moralno iztirjenih in od družbe preziranih ter vedenjsko motenih oseb. Pri upodabljanju se nam pridruži še kopicica drugih vprašanj v zvezi s pisateljevim realnim slikanjem življenja in s slikanjem življenja junakov, ki naj bi bili le simbolna podoba takega ali podobnega življenja. Zato se moramo pri razglabljanju omejiti predvsem na pisateljeve osnovne prikaze takih oseb, jih skušati deloma analizirati s stališča, koliko so lahko življenjsko verjetni, koliko so bili tudi blizu dobi, koliko so bili izraz in nekje tudi podoba pisateljeve osebne življenjske tragike. To bomo skušali pregledati v pisateljevem delu in spremljati zlasti tiste duševno in telesno pohabljene osebe, ki jim je Cankar odmeril posebno vlogo v svojem delu. Sočasno se bomo poglobili v razmere, v katerih so rasli po resničnih primerih njegovi umetniški liki ter skušali najti tudi povezavo med temi liki in pisateljevim osebnim življenjem ter njegovim umetniškim programom.

Za razumevanje teh vprašanj je treba seči v dobo ter nekoliko predstaviti tudi pisatelja, ki je bil avtor takih likov. Zanimivo je, da se te podobe pri pisatelju pojavljajo v času, ko je v Avstroogrski monarhiji veljal zakon o skrbi za družino že približno 100 let (sprejet leta 1811). Leta 1852 je bil izdan poseben zakon o zaščiti mladine in o njeni vzgoji. Leta 1869 je bil izdan šolski zakon, ki govori tudi o vzgoji zapuščenih otrok. Mimo tega imamo v tem času že številne dobrodelne ustanove, ki so jih pričeli ustanovljati pred 50 leti in ki so se

ukvarjale z zapuščeno mladino. Že od leta 1839 je bil tak zavod v Pragi, od leta 1847 v Berlinu, leta 1844 je bil ustanovljen na Dunaju, leta 1848 pa v Brnu. Tudi po drugih krajih so že začeli delovati zavodi (v Linzu, v Salzburgu, v Gorici, v Gradcu itd.). V tej dobi so bili že tudi pogosti kongresi učiteljev, ki so imeli posvetovalen značaj (l. 1898 v Brnu, l. 1889 v Plznu, l. 1907 prvi državni kongres na Dunaju). Na dunajskem kongresu leta 1907 so obravnavali npr. temo O vzrokih vzgojne zapuščenosti in poskus reforme zavodov za skrbništvo otrok. Toliko v zvezi z zapuščenimi otroki v Avstriji.

Posamezni zavodi za gluhoneme so bili ustanovljeni v Avstriji povečini že v 19. stoletju (1840. v Gorici, l. 1900 v Ljubljani itd.). Slepí otroci imajo v tem času že precej dobro urejene razmere. Začetki šolanja slepih segajo v drugo polovico 19. stoletja. Šole za duševno zaostale so začele v evropskem merilu delovati leta 1859, ko je bil v Hallu ustanovljen prvi takšen zavod. Leta 1876 je bil ustanovljen zavod v Dresdenu, medtem ko so v Avstriji še dolgo čakali na tovrstno pomožno šolstvo. Tudi naše balkanske države so se začele prebujati v večji skrbi za zapuščene otroke. Tako imamo v Beogradu že konec 19. stoletja zametke skrbstvenih ustanov. Problem pa je bil v nečem drugem. Ti zavodi, ustanove in šole so bile, žal, pogosto bolj prave jetnišnice kakor pa zavodi v pozitivnem pomenu besede. To nas torej tem bolj živo navaja na resnico, da je čakala te zavode upravičena družbena kritika. Leta 1893 so morali v Beogradu zaradi upravičeno ostre kritike Vasa Pelagića zapreti umobolnico, ki je bila v zelo žalostnem stanju. Razmere so bile tako težke, da so naravnost vpile po reformi in izboljšanju. Umobolni so živeli v težkih življenjskih razmerah in bili so izpostavljeni tudi vsakodnevnemu zasmehovanju. Tudi v drugih krajih, kjer je bilo statistično in formalno vse lepo urejeno, je bila slika dejanskega stanja precej precej drugačna. Še bolj nam to postane jasno, ako pomislimo, da je skrbništvo za odrasle osebe bilo šele v povojih, da ne rečemo, da ga sploh ni bilo. Zato je bilo toliko bolj žgoče obravnavano v raznem socialističnem časopisju navadno takrat, ko je bila kupa polna, ko so posamezniki iz ljudstva zahtevali izboljšanje socialnih in drugih razmer v prid umobolnim in telesno prizadetim osebam.

Nobenega dvoma torej ni, da se je ta družbena problematika zrcalila na vsakem koraku in zahtevala vse bolj in bolj človeško rešitev. Pisatelj Cankar ni bil gluh in tudi ne slep za take razmere.

Začetek 20. stoletja imenujemo hkrati tudi začetek povečanega zanimanja in znanstvenega raziskovanja življenja otrok in mladine. Ne moremo mimo imen različnih socialnih delavcev, psihiatrov, psihologov in pedagogov (Preyer, Darwin, Hall). Že znameniti Darwin se je obrnil k raziskavam otroka in njegovega življenja („Biografija otroka” – 1877), sledili pa so mu še drugi (Preyer „Otrokova duša”, 1881, Hall). Nekateri izmed teh znanstvenikov so skušali

raziskovati biološke posebnosti otroka v tem razdobju, drugi so skušali analizirati nekatera odstopanja, stranpoti od normalno razvitega otroka, v pedagoškem in psihološkem smislu. Zaključki so bili zanimivi, saj so prinesli nove rezultate, nove poglede na otrokov razvoj, nove načine proučevanja otroka in nove ugotovitve v zvezi z otrokovim duševnim ali telesnim razvojem. Tak raziskovanja niso šla mimo pisateljev, opisovalcev otrokove telesnosti in duševnosti, brez vidnih vplivov. Koliko je poznal naš pisatelj Cankar dela svetovnih avtorjev, ki so opisovali otroka, še ni docela raziskano. O vplivih evropske literature na pisatelja Cankarja je precej obširno spregovoril dr. Dušan Pirjevec v delu „Ivan Cankar in evropska literatura” (Ljubljana, 1964). Prepričani pa smo vseeno lahko, da je Cankar v dunajskih letih prebiral dan na dan tudi (vsaj v izvlečkih) najnovejše ugotovitve znanih mladinskih pedagogov in psihologov. To nam dajo slutiti nekateri umetniški prijemi v njegovem delu kakor tudi njegove verne podobe, ki se zelo skladajo s sodobno pedagoško in psihološko vedo o mladem človeku v določenem življenjskem obdobju. V tem pogledu je zanimiva študija dr. Antona Praprotnika „Ivan Cankar v luči mladinske psihologije”, ki je bila objavljena v Umetniškem zborniku št. II v letu 1946. V tej razpravi je precej tehtnih in uporabnih misli, kar zadeva Cankarjevo avtobiografsko in mladinsko literaturo. Seveda pa bi bilo zgrešeno, če bi skušali dokazovati, da je Cankar svoje otroške in mladinske like gradil pretežno na podlagi eksperimentalne znanosti, ne oziraje se na svoje avtobiografske izkušnje in izpovedne zmožnosti. Prepričani bodimo, da so bili ti odločujoč faktor pri umetniškem oblikovanju njegovih mladostnih oseb. Zanimivo je in potemtakem tudi dovolj jasno, da je tudi duševno in telesno prizadete Cankar največ oblikoval prav iz vrst otrok in mladine.

Pri oblikovanju trpečih in prizadetih pa so Cankarja spremljali vsaj v zgodnji dobi njegovega umetniškega oblikovanja tudi vzori in primeri slovstvenih del te vrste v svetovni literaturi. Nekateri so bili mnenja, da je imel na Cankarja izreden vpliv prav Emil Zola s svojimi naturalističnimi romani. Skoraj večji vpliv bi lahko bil imel na Cankarja Dostojevski, kar lahko sodimo po izjavah Cankarjevega bratranca dr. Izidorja v Obiskih, kjer piše, da mu je Ivan pravil o omamnem vplivu Dostojevskega nase (prim. dr. Izidor Cankar „Obiski”, Ljubljana, 1960, str. 11). Dostojevski je bil med svetovnimi pisatelji med najmočnejšimi oblikovalci človekove duševnosti, njene svetlobe in sence.

V svojih avtobiografskih delih, kjer je Cankar kakor malokdo tako odkrit, moremo zaslutiti tudi njegovo, ne samo po lepoti in dobroti, temveč tudi po svojem osebnem trpljenju bolno dušo. Če pogledamo značilne črte njegove osebnosti, naletimo na njegovo neustaljenost, na njegov nemir srca in duha, ki pogostoma izvira iz njegove negotove življenjske situacije (Cankar je večni romar). Naletimo na njegovo čustveno naravo, ki preide včasih od tihega veselja in radosti do eretičnih izbruhov, na stalno nihanje med bojzani-

jo in pogumom. Pod težo duševnih preskušanj, ki jim je bil podvržen že v zgodnji mladosti, pri katerih ni na zadnjem mestu občutek manjvrednosti, je Cankar postal pogostokrat naveličan vsega, tudi življenja. Misel na samomor mu ni bila preveč tuja, dasi ga je duševna moč vedno dvignila še pravi čas. Večkrat je padal v duševne depresije, ki so mu še bolj težile življenje. Njegov prijatelj pisatelj dr. Alojz Kraigher povezuje (Ivan Cankar, I. in II. del) Cankarjeve duševne motnje, njegove občutke manjvrednosti, njegove duševne boje, predvsem z njegovo telesno nebogljenostjo, šibkostjo, pa tudi z njegovo žalostno boleznijo (epileptičnost, enureza); vse to ga je mučilo in spravljalo v duševne boje. Iz tega ga je reševala le močna pisateljska, stvariteljska zavest in prijeten občutek, da je njegova umetniška veličina v našem narodu nesporna. O svoji težki preteklosti, o svoji žalostni mladosti nam mnogo govori tudi Cankar sam. V Mojem življenju, tej globoki avtobiografski izpovedi nam pisatelj sam razodene svoje duševne boje in težave, izpovedujoč, da je bil telesno šibak, nadloga vsem, najbolj pa sebi. Poleg tega nekeje tudi omenja, da je sesal palec, kar je značilno za silno čustvene, a dostikrat nekoliko zapostavljene otroke. Vse take in podobne misli nas morejo voditi k resnici, da je Cankarjeva ljubezen do opisovanja „ponižanih in razžaljenih”, prizadetih, družbi „nepotrebnih”, življenjsko iztirjenih bila silna in globoka. Zato so tudi taki ljudje opisani in naslikani z veliko ljubeznijo.

Sama družbena slika, ki se človeku nudi, kadar proučuje Cankarjevo življenje, sili človeka h globljemu razmišljanju. Cankar je pripadal k družbenemu razredu proletarcev. Že v zgodnji mladosti je občutil ne samo svoje osebno trpljenje, ampak tudi trpljenje cele Cankarjeve družine. Spoznaval je od blizu največjo bedo in tudi smrt. Družina je domovala na ubožnem vrhniškem Klanecu. Socialni sestav prebivalcev Klanca je bil 100% proletarski. Vsi ti so mu bili nekaki znanci, ljudje brez denarja in eksistence. Tu so čakali le še smrti. To se je Cankarju že zgodaj neizbrisno vtisnilo v njegovo duševnost in ga spremljalo skozi vse življenje. Drugo srečanje pisatelja z revščino v dunajskem Ottakringu ni bilo nič vzpodbudnejše. Tam je srečal celo večjo revščino kakor kjerkoli popreje v domovini. In prav tam se je srečal tudi z mladimi, umsko in telesno prizadetimi ljudmi. Spoznanje revščine in nebogljenosti ga je kot umetnika in družbenega kritika, socialista naravnost sililo k opisovanju takih primerov in k vzbuditvi osnovnega čustvovanja in pomoči v ljudeh.

Cankar je v svojem umetniškem delu pretežno slikal življenje skozi svoje individualno doživetje. O tem govori tudi M. Bratulovič v Cankarjevem zborniku leta 1921 v razpravi „Cankarova subjektivnost”, kjer pravi, da je Cankarjeva umetnost sorodna Trdinovi, ki je tudi subjektivna. Cankar govori v Mojem življenju besede: „Objektivne umetnosti ni, ker je ne more biti.” Pravi tudi, da če je umetnost kaj prida, je vsaka novela kos umetnika samega. Tako more-

mo razumeti, da je bila Cankarjeva umetnost v precejšnji meri tudi kos njega samega.

Cankar je vezal svoje like na tipično življenjsko okolje in zato je razumljivo, da je mnogo njegovih prizadetih oseb postavljenih v adekvatno življenjsko območje. Svoje „vagabunde“, pijance, družbi neprilagodljive ljudi je slikal neredko kakor prave brezdomce. Tudi duševno prizadetim je včasih pridal oznako ali pečat brezdomstva. S tem je povečeval tragiko svojih junakov, ker jim je odvzel sleherno upanje na neko življenjsko ustaljenost. Vsak, kdor ima starše in dom, težko razume približno preveden Nietzschejev stavek: „Gorje človeku, ki ni nikjer doma.” Tukaj se izrazito kaže velika Cankarjeva prizadetost ob izgubi lastnega doma. Pri opisih oseb in krajev, ki so mu služili kot nekaj umetniški model, je bil Cankar skoraj dosledno originalen. Tako nam izjavlja profesor dr. Prijatelj v svojem esejju „Domovina, glej, umetnik” dobesedno takole: „Dvajset let sem živel na Dunaju, mnogo dunajskih ‚faktov’ sem videl, slišal ali čital o njih, a dunajskega Moloha poznam v vsej njegovi grozi za vse svoje žive dni samo iz knjige Hiša Marije Pomočnice.”

Ko se je Cankar še skliceval in prisegal na zastavo naturalizma, je prejel od njega tudi del njegove dediščine. Dediščina se kaže v tem, da temelje njegovi opisi na podrobni analizi človeškega lika in narave ter na izostrenem čutu za opisovanje do tedaj skritih nians življenja. Seveda se naturalistične smeri v svojem opisovanju in idejah dokaj ločijo med seboj. Da je bil Cankarju ljub nekako sociološko obarvan naturalizem, da mu je bila ta smer simpatična zaradi idejne borbe z družbeno problematiko, hkrati pa tudi idealen prehod od te smeri prek dekadence v kasnejši simbolizem, piše tudi dr. Pirjevec v razpravi „Cankar in naturalizem”, Slavistična revija 1961/62, str. 1–49. Nekatere naturalistične smeri so se odmaknile od take sociološke problematike k nekemu misticizmu. Tako smer je zastopal veliki pisatelj Reymont (prim. dr. Tine Debeljak: Reymontovi „Kmetje” v luči književne teorije, Ljubljana, 1936).

Cankar je imel zelo tenak posluš za nadrobno opazovanje, bodisi človeka ali narave. Zato nas ne more čuditi, da je mogel tako idealno prodreti v svet človekove duševnosti, potem ko se razbral osnovne poteze njegovega organizma. Iz globin in zanosa normalno razvite osebnosti je nekako lažje primerjal tudi njeno nasprotje — duševno ali pa telesno uničeno, ogroženo osebnost. Imel je izreden smisel za lepoto, zato ga je tem bolj prizadelo nasprotje lepote, defekt, pohabljenost. Svojemu bratrancu dr. Izidorju izjavlja v zvezi s tem, da je izredno dojemljiv za človekovo lepoto (Izidor Cankar: Obiski).

V začetniških opisih oseb, tudi defektnih, je Cankar skoraj zgolj registrator osebne človekove zunanosti, videza ali konstitucionalnih posebnosti. Npr.

v podobi „Stari Znoj“: „Skoro popolnoma mrtvaška glava, zakrivljeno gladko čelo preide v svetlo plešo. Drobne oči leže globoko v velikih, temnih kotanjah. Nos je tenak in oster, a nosnici sta neprimerno široki.” . . .

V dobi zgodnjega pisateljevega oblikovanja bi našli seveda lahko še več takšnih primerov, ko je bil še blizu naturalističnemu opisovanju neke vsebine. Te premike, ki so tudi stilne narave, je dobro utemeljil prof. dr. Ocvirk v delu „Stilni premiki v Cankarjevem zgodnjem pripovedništvu” (Zbrano delo VI – Ljubljana, 1967).

Kasneje so njegovi modeli res oživeli. Cankar se je veliko bolj poglobil v svoja dela, v svoje osebe. Zunanost mu postaja včasih celo sekundarnega pomena, na dan pa prihaja osnovna bit človeka in njegove narave. Naletimo celo na primere, ko nas pisatelj močno razočara z opisom zunanosti svojega umetniškega lika, tem bolj pa se poglobi v notranji svet svoje interpretirane osebe, kakor da bi živel človek samo svoje notranje življenje. Z upoštevanjem vseh mogočih strani človekove osebnosti je napravil pisatelj nesluteno velik korak naprej. S tem se je odtrgal od slovenskega naturalizma, ki je s svojim še dokaj neokusnim stilom ter s premajhno poglobitvijo v duševnost svojih umetniških likov še daleč capljal za Cankarjem.

Da ne bi zašli predaleč s svojo razlago Cankarjevega načina upodabljanja, je prav, da si ogledamo nekaj njegovih umetniških likov, ki so kot ljudje telesno ali duševno prizadeti. Ne bi jemali v obzir tistih oseb, ki so „obremenjene” s prekomernim pitjem, prav tako ne tistih, ki jih napadajo običajne infekcijske pa tudi druge kronične bolezni, razen tistih, ki jim je bila prizadeta pamet in se njih vedenje že na zunaj loči od vedenja normalnih razvitih oseb. Prav tako ne bomo mogli v tem razmišljanju posvetiti posebne pozornosti velikemu številu oseb v pisateljevem delu, ki so moralno iztirjene, materialno prizadete, vzgojno zanemarjene itd. Za bežen hip se bomo ustavili pri nekaterih podobah v pisateljevem delu, ki prikazujejo telesno invalidnost, kako organsko okvaro, pohabljenost.

Posebno mesto zavzemajo v pisateljevem delu naslednje povesti, romani, novele in črtice, ki obravnavajo duševno ali telesno prizadete: Polikarp, Hiša Marije Pomočnice, Budalo Martinec, Pavličkova krona, Bebec Martin, Strah, Marjaž, Aleš iz Razora in Stric Šimen.

Nekatere primere življenjske iztirjenosti je pisatelj obravnaval v več delih, pa tudi v izpovedih svojega osebnega življenja (npr. Jakobovo hudodelstvo, Iz predmestja, Moje življenje, Zdenko Petersiljka itd.). V nekaterih primerih je obravnaval hipnotično zamaknjenje in blodnje (Lepa Vida, Nina, Kralj na Betajnovi). Dosti je tudi prizorov, ko se je pisatelj preselil v duševnost svoje

osebe, umetniškega lika, ko se le-ta predaja vsakodnevemu sanjarjenju (Pred ciljem, Grešnik Lenart, Moje življenje). Večkrat je pisatelj naslikal duhovno nemoč svojih oseb v posameznih delih, stopnjevanje te duševne borbe do vrhunca, celo do samomora (Mimi, Tujci, Jakob Nesreča, V temi, Jakob Ruda, Brez doma, Vedomec itd.). Še bi se dalo govoriti o delitvi njegovih likov glede na različna stanja, prizadetosti, naravo itd. Tako pridemo do zaključka, da je oseb v pisateljevem delu, ki jih nameravamo opisati, precej manj, kot bi človek sicer pričakoval, so pa te toliko bolj zanimive.

V delu, ki ga nameravamo predstaviti kot edinstveno ter prvo v naši literaturi in ki opisuje take primere različnih prizadetosti v toliki obsežnosti, se pisatelj loteva izrazito problema bolnih otrok. To delo se imenuje „Hiša Marije Pomočnice“. Ne bi bilo potrebno na široko razpravljati o tem, kakšen odnos je imel pisatelj do otrok. Pripomnimo naj samo še to, da je v spominih nanj ohranjenih več pričakovanj kako se je pisatelj z vso ljubeznijo obrnil do otrok in mater. Enega takih prizorov nam je ohranil v spominu in zapisal dr. Reisman, ko je bil na sprehodu s pisateljem Cankarjem. Tako sta nekoč srečala tudi pisatelja Frana Milčinskega. Cankar ga je predstavil, rekoč: „To je velik rodoljub . . . zlata duša. Nezakonske matere z dojenčki na rokah prihajajo k njemu. On se razgovarja z njimi kakor pravi oče.“ (Prim.: Na sprehodu z Ivanom Cankarjem, Koledar Cankarjeve družbe – 1941). Pohabljene otroke je Cankar večkrat srečeval na svoji življenjski poti. Tako mu je po vsej verjetnosti za lik Malči v Hiši Marije Pomočnice služila sestra Štefke Lofflerjeve, ki je bila po vsej verjetnosti tuberkulozna (kostna tuberkuloza). Tudi ostali liki so bili po logičnem sklepanju opisani po pisateljevem osebnem doživetju, ko je obiskoval zavod za neozdravljivo bolne, kjer je ležala Štefkina sestra. Cankar je v tem delu izredno umetniško napredoval, saj se je skušal čimbolj poglobiti v interpretacijo vsebine. Delo pa je doživelo pri nas izredno negodovanje kritike, tako liberalne kot klerikalne. Ta kritika je Cankarja vedno bolela; vsaj od Naroda ni pričakoval tako poraznega ocenjevanja, da je njegovo delo „umetniško dovršena pornografija“. Pisateljica Zofka Kvedrova je kritično ocenila Cankarjevo delo in postavila njegovo delo na lepše mesto. Tako je pisala meseca maja leta 1904 Cankarju: „Si videl, kako so te prijeli v N.? Jaz sem se strašno smejala. Ljubi Cankar, če ne boš pisal, kot si mi kranjski filistri želimo, pa nič! Po pravici rečeno, se mi ni zdelo tvoja umetnost nikoli tako velika kakor v tem: Kako krasno si orisal vsa ona dekleta, ki so jih vlačili po blatu . . . , in jim vendar niso mogli umazati duš. Jaz ne vem, če sem samo jaz tako čitala, in si (Ti) v resnici hotel, da se tako razume; ali jaz čisto vidim oči tistega dekletca, ki so malo prestrašene, ali tako čudovito otroške in čiste, kakor če vodo skališ, – pa je za nekaj trenutkov zopet čista in prozorna, neomadeževana.“

To delo je izhajalo v Slov. Narodu od konca aprila do 4. 5. 1904. Publika v

domovini, zlasti prevladujoča publika, umetnika ni razumela. Res je, da delo na nekaterih mestih preide v nekoliko prenatane opise zablod, ki bi zlahka odpadlo, v celoti pa zasluži to delo odkrito in življenjsko kritiko. Sam Cankar izlavlja svojemu bratrancu dr. Izidorju takole: „Eno knjigo so mi popolnoma narobe, napak, hudobno razumeli. To je bila Hiša Marije Pomočnice. Pri njej sem imel kot studenec čisto misel. Ravno zato me je tista kritika ujezila, dasi je treba sicer velikih škandalov, da preidem v jezo. Ideja Hiše ni svinjarska, ampak tragična; 14 bolnih deklet, ki čakajo v smrti življenja in zdravja. En pasus je tak, da bi ga v drugič ne napisal več, ker je nepotreben ter dvoumen. Zato sem v češkem prevodu prepovedal tiste strani in v ruskem tudi. Pri Slovencih pa naj ostane. Ravno zato, ker so slovenski narodnjaki, fijakarji in frakarji želni pohujšanja, naj ga pa imajo.” Da je Cankar kljub kritiki dosegel uspeh, to ni sporno. V oblikovanju samih značajev, emocionalnih sfer, psiholoških stanj teh prizadetih deklic je pisatelj v resnici nedosežen mojster. Prav tako je tukaj mojstrsko orisano in umetniško poglobljeno okolje. Tudi tu je Cankar dosegel zavidljivo višino. V opisovanju značajev se je Cankar izogibal apriorističnih sodb, zlasti pa sklepanj na duševno življenje svojih oseb iz zunanjšega videza, iz telesnega defekta na duševne depresije opisanih likov. Zato bi bilo morebiti koristno, da v nekaj besedah približamo in postavimo Cankarja ob velikega Dostojevskega, o katerem je zapisal prof. Janko Lavrin v študiji „Dostojevski in moderna umetnost” (LZ 1926) naslednje: „Privlačilo ga je že od vsega začetka iracionalno območje človeške duševnosti . . . , kjer se biologični in spiritualni elementi mešajo v besneči kaos, čigar vrtnec potegne potem lahko človeka v blaznost ali smrt.” Cankar se je zblizal tudi z duševnostjo svojih junakov; njihova bolna telesnost pa mu je tudi bila dobrodošlo pomagalo in dragocen instrument, da lažje izpove usodnost njihove življenjske borbe, njihove skrivne bolesi, ki niso zapisane nikjer drugje kakor v njih samih. Zato je tudi ob živih podobah Cankarjeva umetnost vse globlje zaživela, zato je tudi okolje bilo toliko bolj resnično, kolikor bolj se je Cankar utapljal v življenje zavoda teh zares tragično umirajočih otrok. Naslikati tako okolje ni bilo lahko. Treba je bilo seči po vseh mogočih skritih kotičkih te hiše in ustvariti vzdušje, v katerem so ti liki šele mogli dobiti živo in stvarno podobo. Tudi družbeno okolje je dobilo svojo ostro ost v Cankarjevi umetniški upodobitvi. To je bil navsezadnje z vso gotovostjo tudi umetnikov namen. Nobena propaganda ali nobeno predavanje ne bi moglo imeti izrazitejšega učinka, kakor je bil pretresljiv pisateljev koncept.

V njegovem delu se je zvrstila vrsta otrok, ki imajo v večini telesno hibo. Večina deklet je ležala. S telesnimi močmi so bile že skoro pri kraju. Malči je bila nepokretna, Francka tudi, Lojzka je imela krajše noge, prav tako je bila pohabljenata tudi Tina, Tončka je bila slepa in močno duševno prizadeta zaradi težkih zablod okolice, doma in staršev. Druge deklice so slikane bolj mimgrede. Malčino opazovanje nas povede skupaj s pisateljem na nekakšen „raz-

gledni stolp" v tej sobi, ki bi jo lahko imenovali tudi soba smrti. Zelo pretresljivo je Malčino trpljenje. Vsi pogovori potekajo v zvezi z boleznijo in smrtjo. Končujejo se navadno s smrtjo. Tako je smrt vidno vselej prisotna. Tudi opazovanje samo mimogrede pripelje človeka do opredelitve celotne bolnice. Tako nam nekje pisatelj zapiše: „Prišla je mimo ženska – Malči se je stresla od groze. Lica so bila vsa razjedena, kazalo se je živo meso, ustnic ni bilo več, ne nosa, in jezik je lizal po golih čeljustih." Vse to so znaki zadnjih stadijev bolezni (verjetno sifilitičnega obolenja). Malči sama je bila tuberkulozna, iz noge ji je teklo (kostna tuberkuloza). Nad temi podobami, slikanimi v mraku, je pisatelj razpel peruti groze in strahu. V sfero umirajočih je prinesel tudi verske podobe, ki nam bližajo uro ločitve. Vsa hiša je polna mistične tišine in zagonetnosti. Pisatelj dosega to z umirjenimi molitvami, verskimi znamenji in rekviziti, z redovnicami in verskimi obredi. Če bi strogo zasledovali slikanje posameznih podrobnosti pri oblikovanju oseb in značajev, bi bili še vedno nekoliko razočarani, če bi jih gledali samo s stališča naturalističnega opisovanja. Vendar nam iz vsega tega diha taka podoba resničnega sveta, podoba bede in preizkušenj, umiranja in smrti ter tistega navideznega humanizma, ki je značilen za obdobje v začetku 20. stoletja, da ostane to delo tudi historičen dokument in opomin rodovom, kako se mora pojmovati človečnost in socialnost in kakšno ne sme biti načelo navidezne socialnosti brez osebne človekove prizadetosti ob taki človeški bolečini. V tej hiši se nam odkrije tragika, kjer se ljubezen do bližnjega zrcali v tragični in hkrati groteskni sliki odnosa grofica–deklice. To umiranje je podobno umiranju ljudi na Klancu, ki ga je pisatelj tako lepo naslikal približno dve leti prej v knjigi „Na Klancu". Zanimivo je, da vsi ti liki niso več tako determinirani, večkrat tako silno togi, kakor je bilo to še v navadi v 19. stoletju, ampak sta razvojna pot in potek neke bolezni ali defekta že vse bolj prikazana ali vsaj nakazana. Pri Cankarju srečamo tisto značilno počasno umiranje bolnih in iztirjenih oseb. Vse opisovanje pogostokrat jasno slika tak način propada neke osebnosti.

Morda bi v zvezi s „Hišo Marije Pomočnice" tudi pripomnili, da je to delo za bralca, ki išče v delu pretežno le senzualistično stran, ta knjiga na prehodu med pornografijo in ostalo literaturo; kdor pa čita to knjigo s poštenim in plemenitim namenom, da bi tako sebe etično obogatil, da bi spoznal od blizu tisto, včasih tako skrito trpljenje in zapostavljenost mladih trpečih src in uničenih življenj, temu pa je prehod prek bolj dvomljivih prizorov ali opisov moralno lažji, kakor pa bi človek sodil. Zlasti to drži, če je bralec človek, ki se pogostokrat v svojem življenju ali pa v poklicnem delu srečuje s takimi ljudmi in s človeško bedo. Tedanja kritika je tako rekoč obšla glavno idejo te Cankarjeve knjige, ker je bila preveč pozorna na tiste opise raznih zablod, ki jim tudi pisatelj sam ni pripisoval kdove kako velike vloge v svojem delu.

Poleg otrok, ki jih je opisoval z vidnimi simpatijami in z globokim pietetičnim

razumevanjem v Hiši Marije Pomočnice, je Cankar slikal tudi odrasle, ki so v svojem življenju prizadeti umsko ali telesno ali pa prehajajo v različna občasna ali končna stanja nekega bolezenskega pojava. Ako proučujemo lik Cankarjevega Aleša iz Razora, še bolj pa podobo blodnega in vročičnega župnika v „Polikarpu“, vidimo, da je pisatelj pri teh ljudeh nekako ugotovil njihovo krivdo za tako stanje, pri otrocih pa krivde ni bilo. Odrasli so bili torej sokrivi svojega patološkega stanja zaradi pregreh preteklosti, ki so se izražale v njihovem kasnejšem boleznem stanju.

V „Alešu iz Razora“ nam je pisatelj pokazal primer vaškega čudaka in posebneža, slabe moralne preteklosti, človeka, ki je onesrečil vsaj dvoje ljudi, ki pa je živel pretirano, naravnost fanatično versko življenje. Tukaj je šlo za Cankarjevega rojaka Gromočevega Naceta, ki ga je pisatelj izredno dobro opisal. O tem posebežju piše tudi partizanski pisatelj Karel Grabeljšek v Ljudski pravici l. 1948 v spisu „Iz Cankarjeve delavnice“, kjer nam imenovani pisec pove še precej podrobnosti iz ohranjenega gradiva in spominov o tem posebežju. Njegova verska fanatičnost preide ob njegovem lastnem osebnem zlomu v blaznost. Že nekatera dejanja v samem jedru zgodbe nas navajajo, da razmišljamo o Alešu in njegovi duševni strani ter njegovem osebnem ponašanju. Pisatelj je skušal Aleša po neki razvojni, dokaj logični poti pripeljati do katastrofalnega vrha, ko se v njem zruši prikrite bojazni polno in s krivdo obteženo duševno življenje kot pravična kazen za preteklo nelepo življenje. Zelo simbolično nam pisatelj razkriva duševno depresijo in neprestano nervozo ob skorajda slehernem Aleševem dejanju. Značilno zanj je, da se mu skoro neprestano mudi, da je vedno prepozen in da mnogokrat bega iz kraja v kraj. Tako stanje ga sili v duševno zamegljenost, nejasnost in ga počasi rine v tragičen konec. Pokora, ki si jo sam naloži v cerkvi, ne more odkupiti njegove krivde pred zatajenim sinom in pred celotnim človeškim občestvom. Tudi Aleš iz Razora je opomin, je razgaljanje prebeljene in prikrite gnilobe popačene človeške družbe.

Sorodno „Alešu iz Razora“ se nam pokaže v nekaterih črtah tudi delo „Polikarp“. Novela je vzbudila v našem slovstvu precej komentarjev, prav tako so se tega dela lotevali tudi znanstveniki – psihiatri. Kritično je ocenil delo v Cankarjevem zborniku l. 1921 psihiater dr. Alfred Šerko. Odločno je nastopil proti tej noveli s trditvijo, da je Cankarjev „Polikarp“ popolnoma papirnata figura, risana brez vsakršne znanstvene podlage, brez psihološke poglobljenosti in zato tudi ne more imeti umetniške vrednosti. Ta zelo ostra obsodba pisateljevega dela bi bila upravičena, če bi se pisatelj Cankar po zakonitih razvojnih poteh, ki človeka vodijo v duševni zlom, strogo držal načel eksperimentalne znanosti. Ker vemo, da je pisatelj Cankar prekinil z načinom strogo znanstvene obravnave svojih oseb v svojih delih, če je sploh kdaj v resnici tako opisoval

svoje like, si moramo biti na jasnem, da je Cankarju pomenila umetnost več kakor zgolj samo z eksperimenti podprt poskus upodobitve kakega junaka. Cankarjev župnik, ki ga srečamo v „Polikarpu”, je zblaznel potem, ko mu na pot v jeseni njegovega življenja stopi mladostni greh. Tako se tudi ta zgodba odvija podobno kakor zgodba v delu „Aleš iz Razora”, namreč tako, da oba lika nosita krivdo iz svoje mladosti, ki ju ob koncu tudi docela uniči. Tudi tukaj je Cankar zastopal stališče, da je moralna odgovornost in krivda lahko neke vrste povod za prehod v nenormalno duševno stanje. Šerko je to zavrnil, sklicujoč se na dognanja sodobne znanosti, da je taka razlaga pisatelja Cankarja povsem zgrešena in realno nemogoča. Ako primerjamo „Polikarpa” z „Alešem iz Razora”, ugotovimo, da ni dosti razlik v duševnem stanju enega ali drugega junaka, kolikor bi se to sploh dalo reči na podlagi zelo skromnih opisov poteka njune bolezni. Župnik v „Polikarpu” pretrpi težko duševno preizkušnjo po sunkovitih in hipnih duševnih vzgonih, ko prepozna na svojem oknu tistega, ki ga je nameraval za vselej pokopati na pokopališču kakor tudi v svojem srcu. V „Alešu iz Razora” pa se vse duševno stanje, kakor kaže, pripravlja na katastrofo že dalj časa. Kaže, da je Aleš nosil težino greha nekoliko dlje kakor pa njegov sorodni lik v „Polikarpu”. V obeh primerih je nekaj sorodnih potez. Resnica pa je tudi, da se oba lika nekje tudi razhajata. Župnik v „Polikarpu” ni podoba kakega verskega blazneža, kar bi skoro lahko trdili za Aleša. Jasno je torej, da je pisatelj skušal biti v različnih delih tudi v tem originalen. Lahko pa trdimo, da je Cankar v obeh primerih opisal trenutni duševni zlom, nikakor pa ne blaznost ali duševno zamračenost kakega človeka od rojstva ali pa pretežni del življenja.

V delu „Budalo Martinec” se pisatelj spoprime z duševno boleznijo svojega lika, ki traja krajšo dobo. Sicer nam ne pove, da bi bila bolezen kdove kako dolga, zaslutimo pa to iz tega, ker so Martinca sicer dali študirat, pa je bil verjetno toliko duševno zaostal, da ni mogel normalno napredovati v šolah. Zapustil je šole ter se umaknil domov. Zatem ga srečamo kot harmonikarja v krčmi. Vse kaže, da je sicer bil Martinec še vedno duševno prišteven, toda razumen le do neke mere. Vidna sprememba nastopi pri njem, ko doživi v sebi silno erotično hrepenenje. V tem ga tudi napade bolesten krč, podoben epileptičnemu napadu. Pisatelj ga takole opiše: „Martinec je dvignil obe pesti, zvil se je in zleknil, da je udaril z glavo ob peč, nato je butnil na tla z vsem telesom in usta so se mu zapenila. Tisti večer je bil Martinec od Boga obsojen; nikoli več ni ozdravelo njegovo srce.” Vse kaže, da je bolezen nastopila hipoma, bolezen, ki je bolj epileptičnega značaja, ki pride hipoma, pa se poleže, kakor se poleže neurje po nevihti. Cankarjev stavek, da Martinec ni več ozdravel oziroma da ni ozdravelo več njegovo srce, si razlagamo lahko s tem, da je Martinec sicer doživel notranji pretres, ki mu je do neke mere zmedel pamet, težje pa bi si razložili po teh opisih njegovo absolutno duševno zamračenost. Nadaljnja Martinčeva življenjska pot gre vedno bolj navzdol h končnemu

propadu. Pisatelj nam pokaže zelo močne notranje boje v Martinčevi duševnosti, ko le-ta zasluti, da je izgubil prijatelja, pa tudi tisto dekle, ki jo je ljubil. Iz tega bi skleпали, da so se pri Martincu še vedno pojavljali trenutki jasne zavesti. Opis samega Martinca pa nas spominja tudi na telesno pomanjkljivost, iz katere bi mogli sklepati na Martinčevo nekoliko manjvrednostno občutje. Takole ga opiše pisatelj: „Dolgokrak, grbav, debeloglav: v suhem, sivopoltem obrazu, pod silnim čelom dvoje vodenih, plahih oči. Ne otrok, ne fant, ne starec – komaj človek.”

V zgodbi „Bebec Martin” (Podobe iz sanj) je pisatelj prikazal morebiti edino sliko zares duševno pohabljenega človeka, po vsej verjetnosti od rojstva. V tem delu nam pisatelj riše bebca z zelo veliko prizadetostjo in tudi z veliko življenjsko resničnostjo, ob kateri človek podoživlja pisateljeve človeške občutke, ko gleda in posluša izredno tragične izpovedi duševno prizadetega človeka. Ta opis je naravnost mojstrski.

Manj prepričljive pa so podobe prizadetih ljudi v črtici „Strah” (Podobe iz sanj), kjer nastopajo samo „za hip” šepavec, bebec in grbavec. Tukaj je to tudi razumljivo, saj pisatelj ni imel namena globlje raziskovati njihovo telesno ali duševno podobo, ampak mu je šlo veliko bolj za sam učinek, ki naj bi ga napravili ti trije življenjsko prizadeti že s svojo prisotnostjo in s svojimi čudnimi nevsakdanjimi pogovori. Ne smemo pozabiti, da je pisatelj namenil to sliko za zbirko „Podobe iz sanj”, nad katero lebdi tudi strahota in žalost prve svetovne vojne.

V črtici „Marjaž” nam pisatelj slika težko bolno dekletce, ki jo razveseljujeta pisateljev prihod in njuna igra marjaž, ki jo igrata ter se kratkočasa. Precej nas spominja podoba te deklice na že imenovano bolno Malči v Cankarjevem osrednjem delu „Hiša Marije Pomočnice”. Vsaj nekaj sorodnih potez in značilnih lastnosti bi govorilo za tako razlago.

V delu „Stric Šimen” je Cankar dokaj realno upodobil svojega strica Šimna, v ubogem otroku Marku pa otroka, ki je močil posteljo. To je bila podoba Cankarja samega. To delo je avtobiografska izpoved zelo težkega življenja, ki ga je imel pisatelj v svoji doraščajoči življenjski dobi, ko je bil izpostavljen neprestanemu trpljenju in ponižanju.

V „Kralju na Betajnovi” je Cankar kaznoval samodržca in ubijalca Jožefa Kantorja s težko prizadetim otrokom Franceljnomo. Ta otrok je sicer prikazan precej mimogrede, bežno, pa je vendarle prikazan zelo spretno, kar je pisatelj dosegel z domiselnim pootročenjem tega že doraščajočega otroka.

Tudi „Pavličkova krona” nam pokaže pohabljenega otroka, malega dečka Honzo. Ta otrok je verjetno paraliziran, obraz pa nam razodeva, da tudi v glavi ni zdrav. Ima prekomerno debelo glavo (hidrocefalus, makrocefalus) in občasno se pokaže pri oknu. Otrok s težavo napravi samo nekaj skromnih drobnih korakov, a ima pretresljivo močno vero, da bo ozdravel. Pisatelj se ne spušča v posebne opise bolezni; očitvidno mu docela zadostuje, da nakaže vrsto prizadetosti tega otroškega pohabljenca.

Ob pisateljevih umetniških podobah, ki jih je Cankar jemal tudi iz množice telesno in duševno prizadetih ljudi, smo bili priča njegove pisateljske borbe za čim prodornejšo podobo telesnega in duševnega življenja njegovih umetniških likov. V mnogih izmed njih se v resnici zrcali tudi težko preizkušena in z nekaterimi kompleksi obremenjena njegova lastna osebnost. Cankar je kot resničen umetnik znal te preizkušnje prenesti v življenjsko govorico in dokaj posrečeno poudarjati tiste značilne poteze svojih junakov, ki so bile vsaj v osnovni črti tipične za take ali podobne telesne ali duševne defekte.

Iz prvotne začetniške naturalistično natančne podobe, ki je bila, žal, prepogosto le zunanji videz posameznega lika je zrelejši Cankar počasi prehajal do interpretacije svojih prizadetih oseb, do tistih skritih kotičkov človekove duševnosti, do katerih se more v resnici dokopati brez dvoma samo tisti, ki je sam mnogo podoživljal take duševne pretrese, ki je bil brat tistim, ki so nosili kot dediščino s seboj duševno disharmonijo, telesno invalidnost ali vedenjsko motenost. Tako je umel slikati človekova stremljenja, človekove padce in vzpone pa tudi človekove stranpoti in iztirjenja, poleg človekovih normalnih telesnih in duševnih procesov. Glede vpliva Zolaja na Ivana Cankarja, bi mogli soditi, da je bil ta precej manjši kakor pa vpliv ruskega pisatelja Dostojevskega. Zlasti, ker mu je bil slednji bliže tudi po svojem osebnem, prepogosto boleznem življenju. Tudi kot član generacije slovenske moderne je Cankar vnesel mnogo novega, tako v načinu opisovanja kakor tudi v idejnem pogledu. Zato lahko pritrdimo mnenjem dr. Boršnikove v Pregledu slovenskega slovstva iz l. 1948:

„Aškerc se je v tej klavirni dobi zaman trudil, da bi našel herojske like; brezidejni liberalizem, s katerim je obubožal tudi sam, mu ni dal moči niti za eno mogočno pesnitev. Zato pa je Cankarjeva umetniška tvornost, ki je nepriemerno bolj pristna in globoka od tedanje Aškercove, pretresljiv izraz tedanje slovenske revnosti in majhnosti, zato so njegovi junaki malodušneži in slabiči, ker drugačnih ta čas roditi ni mogel. Ali Cankarjeva vera v svetlejšje življenje ne omahne niti v največji temi . . . ” (prim.: Pregled slov. slovstva, Ljublj. 1948, str. 82).

Cankar kot sin proletarskega okolja je od blizu gledal vso strahoto, vse mogoče življenjske, telesne in duševne prizadetosti in to slikal tako rekoč „iz prve roke“. Usoda generacije, kateri je pripadal, je bila tudi njegova lastna usoda. Tako bi mogli reči tudi tukaj s slovensko literarno zgodovinarico: „Poudariti je treba, da je gibanje moderne izraz generacije, ki prva pri nas v celoti ne izvira več iz kmetov, temveč pretežno iz deklasiranih najnižjih slojev.“ (prim. dr. M. Boršnik: Književna gibanja kot izraz družbenega razvoja slovenskega naroda, Beograd 1962).

Cankar je bil izredno močan pri opisovanju podob otrok in mladostnikov. Zato je tudi mogel v tem smislu dokaj verno opisati življenje in bolezen otrok v najrazličnejših situacijah. Ako se spomnimo samo na nekatere izmed njih, nam postane jasno, da je bilo pisatelju opisovanje le-teh lažje kakor odraslih.

Cankar je hkrati s svojimi liki analiziral tudi družbeno stvarnost, kjer je vzgibal tudi zanimanje za te, ki so v resnici najbolj bedni. Obsodil je vnanjo skrb, ki je pogostoma tudi nezadostna, še bolj pa pomanjkljiva v tem, da je brez vsakega globljega čuta za najbolj občutljiva čustva pohabljenih. S tem je Cankar razgrnil pred družbo velik koncept dela, ki čaka bodoče resnične humaniste in požrtvovalne družbene delavce v skrbi za blagor prizadetih.

Po Cankarju se je slovenska umetniška dejavnost, zlasti literarna, neustavljivo ukvarjala z opisi duševno in telesno prizadetih v posameznih knjigah in revijah. S tem v zvezi ne moremo mimo imen naših zaslužnih pisateljev v dobi „med obema vojnama“ (Prežiha, Ingoliča, Kranjca, Gruma, Potrča, itd.). Vsi ti pisatelji se z veliko prizadevnostjo lotevajo zahtevnih umetniških prikazov duševno in telesno prizadetih otrok. Mnogi izmed njih skušajo to doseči z novimi prijemi, ki so lastni moderni dobi, in jim to v precejšnji meri tudi uspe. Resnica pa je, da je opisovanje v umetniškem delu eno poglavje, znanost sama pa si piše v svojo beležnico navadno drugo poglavje; umetnik pa ostane umetnik ne samo takrat, kadar se absolutno podreja strogim zakonom čiste znanosti, ampak tudi tedaj kadar izraža podobe, ki so življenju blizu in življenjsko verjetne.

Razdobje med obema vojnama še sledi. Ob koncu bodo navedeni tudi viri in literatura.

IZ PISEM

TO VAM MORAM POVEDATI

Želim si, da bi šla h kakšni drugi družini, kjer me ne bi zmeraj topli in kričali name. Želela bi, da bi bila bolj pridna punca, odlična v razredu. Želim si, da ne bi imela tako hudobnega očeta. Da me ne bi zmerjali v vasi, da hodim v neumno šolo.

Šla bi h kakšnim boljšim staršem, da bi me imeli radi, da bi se veselili z mano in bi jih tudi bolj ubogala kot svoje prave starše. Z menoj bi bili prav gotovo zadovoljni.

Ko bom odrasla, se bom poročila s kakšnim dobrim fantom in imela veliko družino. Moji otroci bodo veseli in srečni, ne kakor jaz, ki sem nesrečna, čeprav hodim šele v 7. razred.

V zavodu se bom potrudila, da bom med najboljšimi in da se bodo te moje želje tudi uresničile.

Mojca, 13 let

TO SEM JAZ (odlomek iz spisa)

Rekli ste mi, naj opišem svoje dobre in slabe lastnosti. Jaz mislim, da ne delam nič slabega. Včasih samo zganjam cirkus v šoli. Enkrat sem doma tudi ukradel uro, potem pa sem razbijal v skupini, kjer jo je tovariš spravil. Za to je bil kriv tovariš, ne jaz. Doma delam škodo po steni, kriva pa je mama, ker me jezi. Včasih še nagajam, preklinjam, se stepem in ne počenjam nič drugega slabega.

Bojan, 13 let

ČE BI BIL NEVIDEN

Mirko 15

Če bi bil neviden, bi poiskal vse tiste, ki me imajo na piki in bi jim bilo gorje. Nevidno bi jih udaril po betici, da bi si pošteno zapomnili, koga so imeli za norca..

Mirko, 15 let

Če bi bil neviden, bi se maščeval vsem tistim, ki so me v življenju kdaj po krividi obtožili ali tepli. Kradel ravno ne bi. Rajši bi pomagal starim in bolnim ljudem, še rajši pa bi ljudi zabaval, da bi se vsaj enkrat pošteno nasmejali.

Franci, 16 let

»S KNJIŽNIH POLIC«

MLADI IZ PRETEKLOSTI V PRIHODNOST

Jan Makarovič

Knjiga *Mladi iz preteklosti v prihodnost* ni novost, saj je izšla pri DDU Univerzum v Ljubljani 1983. leta, vendar zaradi zanimive vsebine in originalnih avtorjevih pogledov na družbena dogajanja nedvomno zasluži, da jo predstavimo.

O vsebini knjige in njenem namenu najbolje spregovori sam avtor v predgovoru: želi podati splošne zakonitosti družbenega razvoja v svetovnem merilu. Avtor je prepričan, da teče družbeno dogajanje po določenih zakonitostih in prav ta sistem nam hoče odkriti. Iz proučevanja preteklosti bomo potem lahko sklepali tudi o dogajanju in razvoju v prihodnosti.

V knjigi se avtor ukvarja z mladino na prehodni stopnji od otroštva k odraslosti, predvsem ga zanimajo odnosi med generacijami, saj „človeška zgodovina v bistvu ni nič drugega kot zaporedje generacij”. Vsaka generacija mora nujno opraviti svoje zgodovinsko poslanstvo, to je prevzeti kulturno dediščino človeštva od predhodne generacije in jo prenesti na slednjo. Če katerakoli generacija te naloge ne bi opravila, bi to pomenilo tudi konec človeške civilizacije. Gledano iz tega zornega kota je vsa človeška civilizacija stara le toliko kot ena generacija.

Knjigo sestavlja 5 poglavij, od teh avtor v prvih dveh postavlja sociološki okvir problema, v naslednjih treh pa obravnava položaj in problematiko mladih v posameznih zgodovinskih obdobjih.

V vsaki družbi obstaja produkcija stvari za zadovoljevanje človekovih potreb, a nič manj važna ni produkcija ljudi, ki mora zagotoviti ohranitev vrste, po-

membna pa je tudi z ekonomskega vidika. Mlada generacija ima svojo vlogo v zgodovinskih spremembah:

- a) zaradi svojega obstoja in številnosti,
- b) ker so mladi drugačni od staršev zaradi vzgoje in predmetnih vplivov,
- c) ker mladi neposredno vplivajo tudi na starejšo generacijo in na predmetni svet svoje družbe.

Avtor dokazuje, da so sicer mladi breme za vsako družbo, a vendar je ravno investiranje v mlade najbolj donosno in se dolgoročno najbolj obrestuje. Žal si lahko te investicije privoščijo le bogate družbe.

Avtor poskuša ugotoviti, kaj je gibalo družbenega razvoja. Bistvenega pomena za razvoj je vsekakor kreativnost v družbi, le-ta pa je v tesni posledični zvezi z izgubo statusnega ugleda neke družbene skupine. Izguba statusnega ugleda preoblikuje družinsko situacijo in vpliva na vzgojo in razvoj osebnosti otrok. Tako ni slučaj, da je bilo ravno med evropskimi Židi, ki so bili na rob družbe odrinjena skupina, toliko novatorjev. Tudi do revolucij ni prihajalo takrat, ko je bil položaj ljudi konstantno slab, ampak takrat, ko se je položaj ljudi iznenada poslabšal.

Svoje domneve in trditve avtor za tem ilustrira s prikazom treh tipičnih okolij: prvobitnih skupnosti, poljedelskih držav in sodobnih družb. Razčlenjuje splošne družbene razmere v teh skupnostih, odnos med mlado in starejšo generacijo, vpliv patrilinealne oziroma matrilinealne družbene ureditve na položaj mladih v družbi, način vzgoje mladih in podobno. Posebej zanimiva je teorija o nastanku države – vzrok za njen nastanek ni ustvarjanje presežne vrednosti, pač pa je to ozemeljska omejenost določenega ljudstva, ki MORA pričeti ustvarjati presežno vrednost, da lahko plačuje davke svojim zavojevalcem. Tam, kjer je bilo dovolj prostora, se je napadeno ljudstvo enostavno umaknilo.

Na kraju prikaže avtor še našo slovensko in jugoslovansko mladino, njena upanja in pričakovanja, njen družbeni položaj, razkriva vzroke nezadovoljstva, prepad med deklariranimi načeli in družbeno prakso, iz katerega so izšli tudi študentski nemiri. Mnogi dokazi govore za to, da naša družba spada med tiste, ki se zavzemajo za usodo mlade generacije ter da je obrnjena v prihodnost. Prihodnost namreč pripada le tistim družbam, ki so pripravljene razvijati talente mladih in dopustiti njihovo ustvarjalno svobodo.

